

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ ANABİLİM DALI)

OSMANLI DEVLETİNİN EGEMENLİĞİ ALTINDAKİ
ARAP AYAKLANMALARI
(1908–1918)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLAL TUNÇ

ANKARA 2012

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ ANABİLİM DALI)

OSMANLI DEVLETİNİN EGEMENLİĞİ ALTINDAKİ
ARAP AYAKLANMALARI
(1908–1918)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLAL TUNÇ TEZ

DANIŞMANI

Doç.Dr. Bekir KOÇ

ANKARA 2012

TEZ ONAY SAYFASI

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKIN ÇAĞ BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİNİN EGEMENLİĞİ ALTINDAKİ ARAP
AYAKLANMALARI
(1908-1918)**

Tez Danışmanı :Doç.Dr.Bekir KOÇ

Tez Jürisi Üyeleri

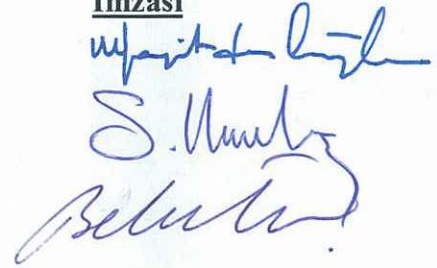
Adı ve Soyadı

Prof.Dr.Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Doç.Dr.Selda KAYA KILIÇ

Doç.Dr.Bekir KOÇ

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ.....	IV
KONU VE KAYNAKLAR.....	V
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM.....	4
ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ ve ARAPLARIN BU ALANDAKİ ÇALIŞMALARI.....	4
1.1.Arapların Genel Milliyetçilik Hareketleri.....	4
1.2.Şerif Hüseyin Çalışmaları.....	5
1.3.Milliyetçilik Hareketlerinin Gelişim Süreci ve Araplar.....	7
1.4.Araplar Arasında Milliyetçilik Hareketlerinin Yayılmasında Etkili Olan Faktörler.....	8
1.5.Rifa'ah Rafi El-Tahtavi.....	12
1.6. II. Abdülhamit Dönemi ve Sonrası Arap Milliyetçilik Faaliyetleri ile İlgili Gelişmeler.....	21
1.7. II. Meşrutiyet Dönemi ve Arapların Faaliyetleri.....	36
1.8.Arap Milliyetçilik Hareketlerinin Genişlemesi.....	39
2.BÖLÜM.....	45
ARAP MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİNİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN KİŞİLER VE CEMİYETLER.....	47
2.1.Selim Faris.....	50
2.2 Butros El-Bustani.....	49
2.3 İbrahim Muveylihi.....	52
2.4 Halil Ganem.....	52
2.5 Abdurrahman el-Kevakibi.....	53

2.6. Abdurrahman El-Kevakibi.....	55
2.7.EL-İha'ül Arabî ve'l Osmani Cemiyeti.....	56
2.8.El-Müntedi'ül Edebi (Edebiyat Kulübü Cemiyeti).....	59
2.9.El-La Merkeziye: Adem-i Merkeziye Cemiyeti.....	65
2.10. El-Umumiye El-Islahiye(Umumi Islahat Cemiyeti).....	65
2.11.Beyrut Islah Cemiyeti.....	66
2.12.Paris Arap Kongresi.....	66
2.13.El Kahtaniye Cemiyeti	70
2.14.Aziz Ali ve Al-Ahd Cemiyeti.....	71
3.BÖLÜM.....	74
DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ARAP MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ VE OSMANLI'NIN GENEL DURUMU.....	74
3.1.İngilizlerin Araplar Üzerindeki Etkileri ve Çalışmaları	77
3.2.Arapların Muhalefet Girişimleri ve Çalışmaları.....	80
3.3.Seyyid Talib.....	83
3.4.Hicaz'ın Durumu.....	86
3.5.Osmanlı Devletinin I.Dünya Savaşına Girmesi	88
3.6.Arap İhtilali.....	89
3.7.Şerif Faysal'ın Çalışmaları.....	92
3.8.Ayaklanmalar.....	95
3.9.I.Dünya Savaşı sırasında Arapların Amaçları.....	96
3.10. I.Dünya Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler.....	99
3.11.Suriye Kongresi.....	104
SONUÇ.....	107
KAYNAKLAR.....	109
ÖZET.....	114
ABSTRACT.....	115

KISALTMALAR

İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
vb.	ve başka
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t	Adı geçen tez
OA	Osmanlı Ansiklopedisi
İA	İslam Ansiklopedisi

ÖNSÖZ

Batı'da gelişen milliyetçilik fikrinin etkisiyle ortaya Arap milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasında önemli bir rol oynamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültürel bir hareket olarak ortaya çıkan Arap Milliyetçilik Hareketleri yüzyılın sonunda siyasal bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinde, milliyetçilik düşüncesinin etkisi sonucu Müslüman halkların imparatorluktan kopuşlarının hiç kuşkusuz çok büyük bir rolü olmuştur. İmparatorluğun 18. yüzyılın başlarından itibaren başlatmış olduğu modernleşme ve idari alanda uygulamaya konulan reform çabaları; beklenen sonuçları doğurmamış, imparatorluk içinde ve dışındaki pek çok gelişme devletin dağılmasına engel olamamıştır. Bütün bunların sonucunda yaşananlar Osmanlı halkları içerisinde bulunan Arapların imparatorluktan ayrılışına neden olmuştur.

Bu çalışmada Osmanlı siyaset ve toplumunun parçalanmasını hızlandıran ve imparatorluğun Ortadoğu bölgesinde bulunan Araplar arasında gelişen milliyetçilik hareketinin nedenleri, gelişimi, sonuçları ve bu hareketleri hızlandıran cemiyet ve şahıslar üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmamda yapıcı eleştirileriyle tezimin şekillenmesinde önemli katkıları bulunan saygıdeğer hocam Doç.Dr. Bekir KOÇ'a, çok teşekkür ederim. Ayrıca katkılarından dolayı değerli hocam Prof.Dr. Ünsal YAVUZ'a, Yakınçağ Anabilim Dalı Bölümü'nün çok değerli hocalarına minnetarlığımı ifade etmek isterim.

KONU VE KAYNAKLAR

Arap Milliyetçilik Hareketleri ile ilgili çok sayıda eser bulunmaktadır. Bu konuda özellikle hem çok sayıda basılı eser hem de çok sayıda Osmanlıca belgeler bulunmaktadır. Ayrıca bu konuyu ele alan doktora ve yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Örneğin Arap milliyetçilik hareketleri ve Lübnan örneği [The Action of Arabian nationalism and Lebanon example] ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavut ve Arap milliyetçilikleri 1908–1918 [Arab and Albanian Nationalist Movements in the Ottoman Empire 1908–1918] .Ancak bu iki tez doğrudan belli bir bölgedeki faaliyetleri ele almış ve geneli ele almamışlardır. Biz ise bu çalışmamızda Arapların 1908-1918 dönemindeki milliyetçilik hareketlerini belli bir yere bağlı kalmadan bütün bölgeyi kapsayacak şekilde inceledik.

Arap Milliyetçilik Hareketleri ile ilgili önemli bir yazar olan Hasan KAYALI'nın Jön Türkler ve Araplar adlı eseri bulunmaktadır. Bu çalışmamızda bu eserden faydalandık. Hasan KAYALI dışında Zekeriya KURŞUN'un Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri adlı eserinde de Arapların ayrılıkçı faaliyetleri üzerinde durmuştur. Bu iki eser aslında birbirine atıfta bulunarak konuya farklı bakış açıları getirmişlerdir.

Arapların Milliyetçilik Hareketleri konusunda özellikle yabancı tarihçilerin de çokça ilgilendikleri görülmektedir. Bu konuda özellikle Zeine N.Zeine'nin Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism ile The Emergence Of Arab Nationalism; With A Background Study Of Arab Turkish Relations In The Near East adlı eserleri bulunmaktadır. Çalışmamızda özellikle bu iki eserden faydalandık.

Bizim çalışmamızın temelini oluşturan kaynaklar üç ana başlık altında toplanabilir.

Bunlar:

1-Osmanlı Arşiv Vesikaları: Osmanlı belgeleri bölgede yaşanan olaylar ile ilgili bilgiler vermesi bakımından oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti'nin Arapların bulundukları yerlerdeki faaliyetleri ile ilgili birçok yazışmalar yaptığı ve bölgeyi yakından takip ettiği görülmektedir. Biz bu yazışmaları derleyerek bunlardan istifade ettik.

Bunları dışında Dâhiliye Evrakı, Hariciye Evrakından da çalışmamızda istifade edilmiştir.

2-Araştırma ve İncelemeler: Bu bölümde basılı olan kitap ve makaleler incelenerek çalışmamızda yeterince faydalanılmıştır.

3-Arşiv vesikalarını destekleyen Takvim-i Vakayı, şura-yi mmet, Tanin ve Tasvir-i Efkâr eserlerinden de faydalanılmıştır.

Bunların dışında gerek yukarıda ismini verdiğimiz gerekse metin içerisinde referans gösterdiğimiz çalışmaların künyeleri, tezimiz içerisinde yeri geldikçe ilgili dipnotlarda ve kaynakça kısmında gösterilmiştir.

GİRİŞ

XIX. yüzyıl imparatorlukların sona erdiği bir çağdır. Bu gelişmenin oluşmasında Fransız İhtilali'nden sonra yeni bir anlam kazanan milliyetçiliktir. Milliyetçilik terim olarak çok eskilerden beri kullanılmaktadır. Fakat uluslar arası anlamda kullanılması yani siyaset biliminin temel öğelerinden birisi haline gelmesi ancak XIX. yüzyılda mümkün olabilmıştır. Bu yüzyılda milliyetçilik, “kültür”, “dil” ve “vatan” kavramlarına dayalı yeni bir anlam kazanırken öncelikle Avrupa'daki rekabetlerin biçimini değiştirerek önemli sonuçlar ortaya çıkarmış, daha sonra Asya'daki çokuluslu, çok kültürlü imparatorlukları tasfiye eden bir siyasal ideoloji haline gelmiştir.

Bizim çalışmamızın temelini oluşturan milliyetçilik hareketlerine bağlı olarak Arapların Osmanlı Devletine karşı ayaklanmaları ve bunu başarmak amacıyla yaptıkları çalışmalardır. Milliyetçilik, İslam Dünyasına XIX. yüzyılın sonlarında girmiştir; fakat hiçbir dönemde Müslümanlar arasında etnik yapının ortadan kalkması söz konusu olmamıştır. Buna bağlı olarak da Müslümanlar arasında kozmopolit bir toplumsal ve kültürel model oluşmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olarak yaşayan Arapların durumlarını sorgulamaya başlamaları XIX. yüzyılda olmuştur. Aslında bu tarihin tesadüfi olmadığı, Batılıların giderek belirgin hale gelen üstünlüklerinin bu sorgulamayı hızlandırdığı söylenebilir. Çünkü sanayileşmeye bağlı olarak Batılı devletlerin sömürge ihtiyaçları artmıştı, bu da yeni pazarlar aramayı kaçınılmaz hale getirmişti. Bu bakımdan Batılı devletler için Ortadoğu bölgesi yani Arapların çoğunlukta bulunduğu yerler önemli bir pazar alanlarıydı. Hem ucuz hem de

tüketim fazlası üretim yapan Avrupalı devletler için bu topraklar sadece ucuz hammadde kaynağı değil, aynı zamanda ürettikleri bu malları satmaları için de önemli bir pazar alanıydı. Avrupalı devletler, bu sürece bağlı olarak Arapları bağımsızlık vaatleriyle Osmanlı Devletine karşı kışkırtmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. Araplar, İngilizlerin ve Fransızların desteğiyle Osmanlı devletine karşı ayaklanmışlar, bulundukları yerlerde çeşitli isyanlar çıkarmışlardır.

Bu çalışmamızda bu ayaklanmaları ve ayaklanmaları ortaya çıkaran süreçleri incelemeye çalışacağız. Arapların milliyetçilik hareketlerine bağlı olarak ayaklanmalarında etkili olan önemli şahıslar vardır. Bu şahıslar gerek legal gerekse illegal yollardan Araplar arasında milliyetçilik hareketlerinin yerleşmesini sağlamaya çalışmışlardır. Ayrıca bunu yaparken çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Bu cemiyetlerden bazıları açık olarak yani legal yollardan faaliyet yürütmüştür. Bu yaptıkları faaliyetlerle de geniş alanlara ulaşmışlardır. Bazıları ise gizli cemiyetler olarak varlıklarını sürdürmüşler ve yaptıkları faaliyetlerle Arap halkını Osmanlı İmparatorluğuna karşı kışkırtmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılda devletin yıkılmasını engellemek, devletin birlik ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla birtakım yenilikler yapmıştır. Bunlardan birisi de Meşrutiyet rejimine geçmek olmuştur. Meşrutiyet ile birlikte Meclis oluşturulmuş ve bu mecliste Osmanlı egemenliği altında bulunan milletlerin temsilcileri bulunmuştur. II. Meşrutiyet döneminde meclise giren Arap mebuslar da birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bu dönemde devleti kurtarmak adına ortaya atılan önemli fikir hareketlerinden birisi de Türkçülük olmuştur. Türkçülük, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğunda geniş yankı bulmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi içinde Gökâlp'in başını çektiği Turancı görüşler egemen olmuştur. Bu görüşü savunanlar arasında Ziya Gökâlp, Namık Kemal, Nihal Atsız ve Enver Paşa da bulunmuştur. Bunlar, devletin birliğinin sağlanması için Türkçülük hareketlerinin güçlü olması gerektiğini savunmaktaydılar. Bütün ayaklanmalara karşı çıkmışlar ve bunları engelleme yoluna gitmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında bunlar, Arapların çıkardıkları ayaklanmaları şiddetle eleştirmişler ve bunu engellemek istemişlerdir.

Bu bilgiler ışığında çalışmamızda bu konular detaylı olarak izah edilmeye çalışılacaktır.

1.BÖLÜM

ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE ARAPLARIN BU ALANDAKİ ÇALIŞMALARI

1.1.Arapların Genel Milliyetçilik Hareketleri

Arap Milliyetçilik hareketlerinin oluşmasındaki en önemli unsur şüphesiz ki Fransız İhtilalıyla dünyada yayılmaya başlayan Milliyetçilik akımıdır. Milliyetçilik hareketlerinden sonra imparatorlukların yavaş yavaş yıkılmaya başladığını ve bunların yerine ulus-devlet anlayışının yerleşmeye başladığını görmekteyiz¹.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanının yayınlanmasından sonra Avrupai tarzda eğitim veren modern okulların açılmaya başladığını Suriye, Cebel-i Lübnan ve Filistin'deki misyoner okullarının etkisiyle, özellikle Hristiyan Araplar arasında Batılı anlamda milliyetçilik fikirleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Müslüman Araplar ise, İslâm dünyasının Batı karşısında bu denli fazla ve engellenemez geri kalmasına bir tepki olarak Arap kimlik ve kültür mirasına vurgu yapmak suretiyle, İslâm ve Batı medeniyetlerine Arapların yaptıkları katkılardan dolayı, Arapçılık şuurunu canlandırarak söz konusu gerilemeye çözüm bulmaya çalışmışlardır².

Osmanlı Devletinin egemenliği altında yaşayan Hristiyan Araplar, Arap kültür ve dilini canlandıracak faaliyetler yapmanın yanında, Osmanlı Devleti'nden ayrılma fikrini de gündeme getirerek bağımsızlığı savunmuşlardır. Bunların bu düşüncüyü savunmalarında Avrupalı sömürgeci devletlerin çok büyük katkıları

¹Zekeriya Kurşun, “*Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*”, İrfan Yayınevi, İstanbul 1982, s.26

²Ömer Kürkçüoğlu, “*Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1962, s.22-32.

olmuştur. Müslüman Araplar ise ayrılıkçı fikirlerden ziyade, imparatorluğun bütünlüğünün muhafaza edilmesine taraftar olmakla birlikte, yaşadıkları bölgelerde Arap dil ve kültürüne daha fazla önem verilmesini talep etmişlerdir. Ancak Suriye'ye kıyasla, İngiliz idaresinin de etkisiyle, daha farklı bir milliyetçilik anlayışı geliştiren Mısırlı Araplar, “vatan” kavramına vurgu yaparak Araplıktan ziyade “Mısırlı” kimliklerini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Burada belirtmeye çalıştığımız Mısırlıların diğer Arap devletlerine nazaran daha fazla milliyetçilik hareketlerine önem verdikleridir. Bunun Mısır'da çok fazla Hristiyan unsurların etkili olmasıdır³. Müslüman ve Hristiyan Araplar arasındaki milliyetçi akımlara rağmen, Birinci Dünya Savaşı sırasında Hicaz'da Şerif Hüseyin'in başlattığı bağımsızlığı hedefleyen ayaklanma Araplar arasında ancak sınırlı destek bulabilmiştir. Şerif Hüseyin Arap Milliyetçiliğinin oluşmasında çok etkili bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.Şerif Hüseyin'in Çalışmaları

Şerif Hüseyin 1854'te İstanbul'da doğdu. Hz. Muhammed'in (S.A.V) soyundan geldiği kabul edilen Mekke şerifleri ailesindendir. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Hicaz Valisi ve Mekke Şerifi olarak, Arabistan'a gönderildi. Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları yönünde çalışmalar yapmaya başladı. Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah aracılığı ile Mısır'daki İngiliz yönetimi ile ilişki kurdu⁴. 1915–16 yıllarında Arapların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmaları durumunda İngilizlerin kendi krallığını tanımasını istedi. Oğullarından Faysal ise Suriye'de bulunan Osmanlı komutanı Cemal Paşa ile

³ Kürkçüoğlu, a.g.e., . s.27

⁴ Kurşun, a.g.e., s.95.

anlaşmaya çalıştı. 1916 ilkbaharında Cemal Paşa'nın Beyrut ve Şam'da devlete ihanetle suçladığı bazı Arap milliyetçilerini astırmasının ve Osmanlı birliklerinin Hicaz demiryolunu denetimi altına almasının ardından, Şerif Hüseyin krallığını ilan ederek, Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. Arap birlikleri Hicaz demiryoluna saldırılar düzenlemeye ve Osmanlı birliklerine kayıplar verdimeye başladılar. Bir yandan İngilizlerle çarpışan Osmanlı ordusu, Hüseyin'in oğulları komutasındaki Arap birliklerine karşı da savaşmak zorunda kaldı⁵. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra İtilaf kuvvetleri, Ürdün'de kendilerine bağlı bir yönetim kurdular. İngilizlerin Filistin'de bir İsrail devleti kurmaya çalışması Şerif Hüseyin'i kızdırdı. İngiltere'nin, 1921'de Abdullah'ı Ürdün Emiri, diğer oğlu Faysal'ı da Irak Kralı yapması Şerif Hüseyin'in Arap dünyasındaki otoritesini iyice sarstı. Mart 1924'te, Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasından sonra kendisini halife ilan ettiyse de Mekke'yi kuşatan İbni Suud Abdülaziz tarafından krallığına ve halifelik iddialarına son verildi. Şerif Hüseyin 1930 yılına kadar Kıbrıs'ta sürgün hayatı yaşadı. Bundan sonra Şerif Hüseyin, Ürdün Emiri olan oğlu Abdullah'ın yanına gitti. Bir yıl sonra, 1931 yılında öldü. Batılı İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devletini kendi aralarında paylaştıkları antlaşmalardan biri olan gizli Sykes-Picot Anlaşması ve Balfour Deklerasyonu nedeniyle Birinci Dünya savaşıdan sonra bağımsızlıklarını elde edemeyerek Birleşmiş Milletler denetiminde İngiliz ve Fransız mandasında yaşamak durumunda kalan Araplar, ancak sömürgelerin tasfiye sürecine gidildiği 1940'ların sonlarından itibaren bağımsızlıklarını elde

⁵ Kurşun, *a.g.e.*, s.100.

edebilmişlerdir. Bu kısım çalışmamızda sıkça kullanılacak ve çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan anahtar kelimeler açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3.Milliyetçilik Hareketlerinin Gelişim Süreci ve Araplar

Milliyetçilik Hareketleri 1789 Fransız İhtilalının etkisiyle ortaya çıkmış ve her ulusun bağımsız olmasını isteyen bir hareket olarak sürmüştür. Milliyetçilik bazı faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmış olan ve kimileri için bir problem, kimileri içinse kurtuluş çaresi olarak düşünülmüş ve modern zamanları belirleyen akımlardan biridir. Anderson, *Hayali Cemaatler* adlı eserinde milliyetçilik akımını ortaya çıkaran faktörleri sıralarken; *Matbaanın yaygınlaşmasını, Latincenin okuyan kitleler arasında artık pek rağbet görmemesi sebebiyle, kapitalist bir yaklaşımla yayıncıların daha çok para kazanabilmek amacıyla yerel dillerde kitap basmalarını ileri sürmektedir. Böylelikle halk dilleri iktidar dilleri statüsüne yükselmiş, bunun millî kültürün inşasına katkı sağladığını ve böylece milliyetçi akımların önünün açıldığını ileri sürmüştür.*

Nitekim onun dediği gibi milliyetçi akımların önü açılmıştır.⁶

Bu söyleme bağlı olarak Alman filozofu Johann Gottfried von Herder (1744–1803) “Denn jedes Volk; es hat seine National Bildung wie seine Sprache”⁷, diyerek, milliyetçilik kavramını dil ve kültür üzerinde inşa etmek suretiyle, özelde XIX. yüzyıl Avrupa’sını, genelde ise milliyetçilik hakkındaki teorileri önemli ölçüde etkilemiştir. Arap milliyetçiliği başlangıçta Arap diline ve kültürüne vurgu yapması bakımından, Amerika kıtasındaki milliyetçi hareketleri dışarıda tutacak

⁶Benedict Anderson, “*Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*”, Printed by Quebeccor Wold, London 1983, s.45.

⁷ Benedict, *a.g.e.*, s.52

olursak⁸, XVIII. yüzyılda Avrupa’da son derece etkili olan ve Avrupa’daki imparatorlukların yıkılmasına ortam hazırlayan milliyetçi akımlardan temelde farklı bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Yani Arap Milliyetçilik Hareketleri en başta Avrupa’da görüldüğü gibi olmamıştır. Ancak ünlü filozof ve Sosyal Antropolog olan Gellner’in, “*Milletler de devletler gibi şartlara bağlı oluşur ve evrensel bir zorunluluktan doğmazlar*” tespitinin ışığında, şüphesiz Arap milliyetçiliğini de ortaya çıkaran şartlar vardır⁹.

1.4.Araplar Arasında Milliyetçilik Hareketlerinin Yayılmasında Etkili Olan Faktörler

Osmanlı Devleti’nin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda özellikle askerî alanda iyice zayıflamasıyla ki Osmanlı Devleti bu dönemlerde her alanda zayıflamaya başlamıştı, Avrupalı büyük devletlerin Ortadoğu bölgesindeki çıkarlarında son derece büyük bir canlanma olmuştur. XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru büyük devletler peş peşe elde ettikleri imtiyazlar sayesinde hem doğrudan doğruya Osmanlı Devleti’ne nüfuz etmek hem de imkân dâhilinde Ortadoğu’ya yerleşmek yolunda hızla mesafe almaya başlamışlardır. Bunda da son derece başarılı olmuşlardır.

XVIII. yüzyılda Batı’da yaygınlaşan milliyetçilik fikri, Osmanlı Devleti’nde ilk önce Balkanlarda, Osmanlı Devletinin egemenliği altında olan Hristiyan uluslar arasında kendini göstermiş, daha sonra Lübnan, Suriye ve Mısır

⁸ Anderson, *a.g.e.*, s.61–63.

⁹ Karl Barbir, “*Bellek, Miras ve Tarih, “Arap Dünyasında Osmanlı Mirası, İmparatorluk Mirası. Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*”, (Ed.) L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000 s., 144.

gibi yerlerde Avrupalı Devletlerin etkisi altında olan ve bu devletler tarafından desteklenen yabancı misyoner eğitim kurumları vasıtasıyla Ortadoğu'da yayılmıştır. Bu yeni akımın mensupları Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde barınamadıklarından 1909'dan 1918'e Kadar İngiliz idaresi altındaki Kahire'ye yerleşmek veya Paris gibi dış merkezlere taşınmak zorunda kalmışlardır. Bunlar arasında Müslüman Araplar olduğu gibi Hristiyan Araplar da vardı ve bunlar genellikle Beyrut'taki Amerikan Koleji (kur. 1866), St. Joseph Cizvit Koleji (kur. 1875) ve Kahire'deki el-Ezher'den yetişmiş kimselerdi¹⁰.

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde Arap nüfusunun çoğunlukta olduğu topraklar, sadece ticarî açıdan Avrupalıların ilgi alanı olmuştur. Bu bölgelerde özellikle İngiliz, Fransız ve İtalyanların ticarî faaliyetleri oldukça yoğundu. Yani ilk zamanlar Arapların etkili oldukları alanlar Batılı Sömürgeci devletler açısından önemli bir ticaret alanıydı. Ancak 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle bu durumda büyük bir değişiklik yaşanmıştır. Çünkü Haçlı seferlerinden bu yana ilk defa bir Avrupalı güç Yakındoğu'ya sefer düzenlemiş ve toprak elde etmişti. Bu işgal öncelikle kısa süreli olarak etkinliğini sürdürmüştür. Her ne kadar bu işgal dönemi çok kısa sürmüştü de, Napolyon'un Mısır'ı işgali daha sonra büyük ekonomik ve sosyal çalkantılara sebep olacak, Arap dünyasına Batılı güçlerin doğrudan müdahalesini getirecek süreci de başlatmıştır¹¹. Böylece Arapların etkili oldukları Ortadoğu Bölgesi büyük bir sömürge alanı olarak karşımıza çıkacaktır.

¹⁰Salih Tuğ, “İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, XIX. ve XX. Asırlar”, İrfan Yayınevi, İstanbul 1995, s.295.

¹¹ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul-1976

XIX. yüzyıla gelindiğinde uluslararası politikada henüz bir “Arap” meselesi yoktur. Gerçekte Arap eyaletlerinde oturanlarla ilgili belgelerde ve bunlardan bahseden kitaplarda Arap kelimesi de kullanılmamaktaydı. Bunun yerine bölge insanlarından bahsedilirken Müslüman ya da gayrimüslim ifadeleri kullanılmaktaydı. Bölgesel sahipliği vurgulayan ifadelerde de, meselâ Suriye için Suriyeli yeterli oluyordu. Arap kelimesi daha ziyade yerleşik hayat yaşamayanları ve çöllerdeki bedevîleri tasvir ediyordu¹².

Napolyon’un Mısır’ı işgalinden sonra Mısır valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa her ne kadar hukuken Osmanlı Devleti’ne bağlı olsa da zamanla âdetâ Mısır’ın fiilen bağımsız hükümdarı olmuştur. Ancak karşısında zayıf bir Osmanlı Devleti yerine güçlü bir Mısır istemeyen Batılı güçler, Mehmet Ali Paşa’nın bağımsızlık ve genişleme çabalarını engellemişlerdir.

Mehmet Ali Paşa’nın, güçlü devlet olma yolunda yaptığı reformlardan tarım reformları başarıya ulaşmışsa da, endüstrileşmede aynı başarı gösterilememiştir. Eğitim alanında yapılan reformlar arasında, yabancı eğitimcilerin ders verdiği okulların açılması, Batı menşeli kitapların tercümelerinin desteklenmesi ve Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi dikkati çekmektedir¹³. Avrupa’nın kültürel etkinliği Suriye’de kendisini başlıca dinî alanda, özellikle Hristiyan Araplar vasıtasıyla hissettirmiştir. Çünkü XIX. yılda büyük güçlerin kendi aralarında kutsal mekânlar ve Hristiyan azınlıklar üzerindeki etkinliklerini

¹² Zeine N. Zeine, “*Arap Milliyetçiliği*”, çev. Kemal Kahraman, Zürih 1981, s.52.

¹³ Lewis, a.g.e., s.165.

artırmak için giriştikleri dinî rekabet had safhaya çıkmıştır¹⁴. Bu mücadelelerin etkili olmasında ve bu denli öne çıkmasında en etkili olanlar Fransız Cizvitleri ve Amerikan Protestan misyonerleridir. Bunlar, özellikle Suriye’de kolej ve çeşitli okullar açarak Arap geçmişini ve Arap mirasını bilen, bunun yanında Avrupa kültüründen de haberdar olan ve bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu dönemde Suriye idarî birimine günümüzde müstakil bağımsız ülkeler olan Lübnan, İsrail ve Ürdün dâhildi¹⁵. Özellikle bu misyoner okulların Araplar arasında Milliyetçilik Hareketlerinin yayılmasında çok etkili olduklarını görmekteyiz ve okulların da etkisiyle Hristiyan Araplar, Arap milliyetçiliğinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Başlangıçta laik nitelik taşıyan bu akım, daha sonra Müslüman Arapların da milliyetçiliğe ilgi duymasıyla, Arap millî kimliğini oluşturacak etnik, dil ve din unsurları arasındaki dengenin sağlanması konusunda problemlili hale gelmiştir¹⁶.

Misyoner okullarındaki öğretmenlerin gözetiminde eğitimini tamamlayan Suriyeli Hristiyan entelektüeller Mısır ve Suriye’de gazete ve dergi çıkarmak suretiyle bölge halkını etkilemeye başlamışlardır. Bunlar Arap Halkını belli bir süreç dâhilinde Osmanlıya karşı ayaklandırmaya çalışmışlardır. Bu kişiler tarafından daha önce çıkarılan gazeteler İstanbul ve Kahire’de devlet tarafından yayımlanıyor ve genelde resmî haberlerde bunlara yer veriliyordu. Ayrıca Fransızca, Rumca ve Ermenice gazeteler yayımlanmasına rağmen; hemen hiç Arapça gazete yoktu. 1860’lardan itibaren bölgede matbaanın yaygınlaşması, Arap okur-yazarların artması ve aralarında etkili olmaya başlayan özgürlükler sayesinde

¹⁴ “Yaz Dergisi”, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale 2004, sayı 30, s.14

¹⁵ Lewis, *a.g.e.*, s.172.

¹⁶ Barbir, *a.g.e.*, s.392.

gazete ve dergiler çıkmaya başlamıştır. Bu dönemi takip eden otuz yıl içinde de matbuat Lübnanlı Hıristiyanların eline geçmiştir¹⁷. Bunlara bağlı olarak bu şartlar altında gelişen Arap milliyetçiliği, özellikle Hıristiyan Araplar arasında daha da yaygınlaşmıştır.

Milliyetçilik hareketlerinin gelişimi, 1882’de İngiltere’nin Arap dünyasının merkezi olan Mısır’ı işgal etmesiyle, yani Mısır’ın doğrudan doğruya Avrupa’nın etkisi altına girmesiyle daha da hızlanmıştır¹⁸.

Siyasî anlamda milliyetçilik fikri Müslümanlar arasında ise hiç şüphesiz Batı dünyası ile yoğun temasa geçilmesi sonrasında yayılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl başlarında Avrupa’da bulunan bazı Türkler ve Mısırlı Araplar Fransız İhtilâli ile birlikte Avrupa’da yayılmış olan ‘anavatan’ ve ‘millet’ gibi fikirleri öğrenmişlerdir¹⁹.

2.4.Rifa‘ah Rafi el-Tahtavi

Yukarıda anlatılanlara bağlı olarak şunu diyebiliriz ki Araplar arasında milliyetçilik fikirlerinin yayılmasındaki önemli isimlerden biri Mısırlı *Rifa‘ah Rafi el-Tahtavi*’dir (1801–1873). Tahtavi 1826–1831 yılları arasında Fransa’da bulunmuş ve 1834 yılında yayımladığı kitabında orada edindiği tecrübelerini aktarmıştır. Bu kitap Türkler ve Araplar arasında çok popüler olmuş, 1840’da Türkçeye tercüme edilmiş Arapça nüshası ortaya çıkış tarihi olan 1848’den 1918’e Kadar tekrar yayınlanmıştır²⁰.

¹⁷ Albert Hourani, “*Arabic Thought in the Liberal Age 1798–1939*” ,Cambridge University Press, Cambridge 1984, s.155.

¹⁸ Hourani, *a.g.e.*, s.165.

¹⁹ Lewis, *a.g.e.*, s161.

²⁰ Lewis, *a.g.e.*, s161.

Tahtavi'nin Mısır'a getirdiği en önemli fikrî yenilik Mısır vatanperverliği düşüncesi olmuş ve bunu İslâmî bir temele oturtmaya çalışmıştır²¹. Farklı bir mahiyette de olsa doğulan yere veya anavatan kabul edilen bölgeye duyulan sevgi Müslümanlar arasında var olan bir duygu idi fakat bu duyguya siyasî bir anlam atfedilmiyordu. Milliyetçilik bölgesellik de ilişkilendirilmemişti. Tahtavi, milliyetçilik hareketlerinin bölgesel çapta yayılmasını sağlamıştır. Tahtavi ve çağdaşları işte bunu yapmışlardır. Tahtavi, millet ve ülkelerden bahsederken milletin belli bir ülkeyle sınırlandırılabilceğini vurgulamıştır²².

Tahtavi, yazdığı eserlerde sürekli *vatan* kavramına vurgu yapmış ve bahsettiği *vatanda* yaşayan cemiyeti de Arap değil Mısırlı olarak vasıflandırmıştır. Ayrıca Arapların İslam tarihinde oynadıkları role methiyeler düzmüş fakat yine vatanseverlikten bahsederken Arapça konuşanları değil, Mısır'da yaşayanları kastetmiştir. Mısır'ı ve Mısır'ın tarihini zihninde bir süreç olarak canlandırdığından ona göre Modern Mısır, Antik Mısır'ın meşru varisiydi. Yani Mısır komple bir medeniyetti.

Tahtavi'ye göre: Mısır'ın fazilet ve zenginliklerini kaybetmesinin sebebi tamamen yabancı idarelerdi. Önce Memlûklar sonra Osmanlılar ve nihayet Çerkezlerin kötü idaresi altında Mısır gerilemişti. Aslında bütün bunları söylerken Tahtavi, Napolyon'un fikirlerini dile getirmiş ve kendisinden sonra gelecek Mısırlı düşünürler tarafından da kabul görececek bir düşünce tarzı oluşturmuştur²³.

²¹ Hourani,, *a.g.e.*, s.170-175

²² C. Ernes Dawn, "From Ottomanism to Arabism, Essays on the Origins of Arab Nationalism", University of Illinois Press, Urbana 1973, s.123-124.

²³ Hourani,, *a.g.e.*, s.79-80.

Arap milliyetçiliği Arapların yaşadığı her bölgede aynı mahiyet ve tarzda gelişmemiştir. Suriye ve Mezopotamya'daki Araplar arasında yaygınlaşan Arap milliyetçilik akımları ile Arabistan'daki akımlar arasında oluşum açısından farklar gözlemlenmektedir. Meselâ, Suriye'de Şam, Beyrut, Kudüs ve Hayfa gibi şehirlerde bir Arap Rönesans'ı olarak adlandırılabilir gelişmeler yaşanır ve XIX. yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımlarının ortak özelliklerinin etkisinde bir Arap milliyetçiliği oluşurken Arabistan'da Vahhabi ayaklanması örneğinde olduğu gibi farklı dinî yaklaşımlarla veya merkezi otoriteye isyan şeklinde kabileci bir milliyetçilik anlayışı gelişmiştir²⁴.

Bu durum açısından Mısır'a baktığımız zaman şunu görmekteyiz. Mısır'da büyük ölçüde Avrupa'nın Müslümanlar aleyhine ilerleyişine bir tepki ve İngilizlerin Mısır'daki uygulamalarına reaksiyon şeklinde gelişen durum, İslâm modernizemi ve Mısır milliyetçiliği olarak ortaya çıkmıştır²⁵.

Arap milliyetçiliğinin gelişimi bölgeler arasında değişkenlik gösterdiği gibi, Hristiyan ve Müslüman Araplar arasında da farklı bir seyir izlemiştir. Müslüman Araplar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında askerî anlamda tutunamaması neticesinde devleti toparlayabilmek amacıyla yapılan ve hayatın her alanını kapsayan Batılı tarzdaki reformlara karşı tepki göstermişlerdir.²⁶

²⁴ Hasan Kayalı, “Jön Türkler ve Araplar Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908–1918)” çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.102–103.

²⁵ Ira M. A. Lapidus,, “History of Islamic Societies”, [İslâm Toplumlari Tarihi, çev. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim, 2002], Cambridge University Press, Cambridge, 1989 s. 620.

²⁶ William Ochsenwald, , “Modern Ortadoğu'da İslâm ve Osmanlı Mirası”, İmparatorluk Mirası. Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası, (Ed.) L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 384

Burada şunu da belirtmek gerekir ki bazı Müslümanların gözünde Avrupalılaşıma yönünde yapılan bu reformlar, Osmanlıları Sünnî İslâm'ın temsilcisi olmaktan çıkarıyor ve Osmanlıların inanırlılıklarını kaybettiriyordu. Bu görüşe sahip olanlar Sudan'daki Mehdiye tarikatı, Libya'daki Sunisi tarikatı ve Arabistan'daki Vahhabî-Suudi hareketleri idi. Hristiyan Araplar ise Avrupalı hamilerinin de desteğiyle Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını da fırsat bilerek bağımsız ve müstakil devlet olma gayesini gütmüşlerdir²⁷. Müslüman veya Hristiyan Araplar arasında belli bir dönemden sonra Osmanlı Devleti'ni her ne sebeple olursa olsun eleştirilmenin pek çok sebebi vardır. Barbir'e göre bunun en önemli nedeni XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı "gerilemesi"nin Avrupa tarih yazıcılığının belli başlı konularından biri haline gelmiş olmasıdır. Ranke, XVII. yüzyılda Osmanlı ve İspanya'yı anlattığı eserini [Leopold von Ranke, *Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert*, Leipzig: Duncker und Humbert, 1877] yayınladığında eserin ana fikri Avrupa'da orta sınıflar yükselirken, Osmanlı ve İspanya'nın gerilemekte olduğuydu. Bu, Avrupa, Türk ve Arap tarih yazıcılığında hiç eleştirilmeden bir "doğru" olarak benimsendi.

Müslüman Araplar arasında çıkan ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın müdahale ederek bastırdığı Vahhabi ayaklanması yukarıda da bahsedildiği gibi Arabistan'da Osmanlı idaresine karşı başlatılan ve dinî mahiyet taşıyan Arap ayaklanmalarına iyi bir örnektir. Ayaklanmanın lideri *Muhammed ibn-i Abdülvahhab*'a göre Osmanlı idaresinde İslâm Allah'a karşı hürmetsizliğe dönüşmüştü, batıl inançlar ve bid'atler yayılmaya başlayarak putperestliğe benzer hale bürünmüştü. Abdülvahhab, İslâm toplumunun içinde bulunduğu gerilemenin

²⁷ Barbir, *a.g.e.*, s.146.

Batılı tarzda reformlarla değil ancak Kur'an ve sahih hadislerin ışığında İslâm'ın en saf ve temiz şekline dönülmesi suretiyle önlenebileceğini ileri sürüyordu²⁸. Abdülvahhab, savunduğu fikirler dolayısıyla *Suud* hanedanının da desteğini almıştı. 'Fikir' ve 'güç'ün bir araya gelmesiyle 1747 yılında Vahhabi hareketi kuvveden fiile dönüşmüş ve bundan sonra yapılan saldırılarla Vahhabiler Bağdat, Kerbela, Medine ve Mekke'yi kontrollerine almışlar, Şam hatta Haleb'i tehdit etmeye başlamışlardır. 1792'de Abdülvahhab'ın ölmesinden sonra da hareketin etkisini kaybetmemesi üzerine 1811 yılında Mehmed Ali Paşa ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir. Yedi sene süren mücadeleden sonra Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmayı bastırmasıyla isyan geçici olarak yatışmıştır. Bundan sonra Mehmet Ali Paşa da Osmanlı Devleti'nin zaafından faydalanarak Osmanlı mirasını ele geçirme arzusuna kapılmıştır. Suriye topraklarını elde ettiği gibi Anadolu'da da Kütahya'ya kadar ilerlemeye muvaffak olmuş ve onun bu üstünlüğü 1841 yılına kadar sürmüştür²⁹.

Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın ele geçirdikleri yerlerde bir hükümdarlık kurma ve hilafeti devralma arzuları vardı. Fakat müstakil bir Arap krallığı kurma gibi bir düşünceleri yoktu Mehmet Ali Paşa kuracağı devletin idaresinde hâkimiyeti Türkler ve Arnavutlarla sağlamayı planlıyor, Arapları da bu devlete tâbi bir topluluk olarak düşünüyordu.

Bu dönemde İbrahim Paşa'nın idaresi altında olan Suriye'de oluşturulan hoşgörülü ortam Batılı misyonerlere kapıların açılmasına sebep olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru misyonerlerin çalıştırdığı müesseseler üniversite şeklini

²⁸ Salih Tuğ, Salih, "İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, XIX. ve XX.", *Asırlar*, İrfan Yayınları, İstanbul 1969 s.256.

²⁹ Zeine „a.g.e., s. 38

almış ve gerek Müslüman gerekse gayrimüslimlerin eğitilmesinde en önemli unsur olmuştur. Böylece Avrupa ve Amerika kültürüyle birlikte milliyetçilik fikirleri de Ortadoğu'ya girme fırsatını bulmuştur³⁰. Bu fırsattan en iyi Fransız ve Amerikalı misyonerler faydalanmıştır. Söz konusu misyonerlerin en aktifi Fransız Cizvitleri olmuştur. Fransız Cizvitlerinin bu bölgedeki faaliyetleri 1625'te başlamış, 1713'te kesintiye uğramış fakat 1831'de tekrar aktif hale gelmiştir. Amerikalılar ise bölgeye 1820 yılında girmişlerdir. Aslında Fransız Cizvitlerinin tekrar buraya dönmelerinde Amerikan misyonerlerinin etkisi çok büyüktür. Çünkü gelen Amerikalı misyonerler Presbiteriyendi ve Katolik Hristiyanları Protestan yapmaya çalışıyorlardı. Amerikalı misyonerler o zaman nüfusu 9.000 olan Beyrut'a yerleşmişlerdi. Cizvit ve Lazaristler'in ise zaten 200 yıldan beri Şam, Halep ve Lübnan'da okulları bulunmaktaydı. Bunların temel amaçları buradaki Hristiyanları kendi dinlerine çekmek ve teolojik kültür üzerine yoğunlaşmaktı. 1831'den sonra Cizvitler Beyrut, Şam, Halep, Gezir ve Zahle'de okullar açmışlardı. 1820'de gelen Amerikan Presbiteryenleri de 1860 yılında 33'ten fazla okula sahipti. Fakat bölgedeki en önemli iki eğitim kurumu 1866'da Beyrut'ta açılan Suriye Protestan Koleji ve 1875'te yine Beyrut'ta açılan St. Joseph Cizvit Üniversitesi'di³¹.

Arap milliyetçilik hareketlerinin, özellikle Suriye eyaletinin bugün Lübnan diye bildiğimiz bölgesinde yoğunlaşmasının bazı sebepleri vardı. Bu nedenleri özellikle şöyle sıralayabiliriz:

³⁰ Bassam Tıbbi, "Arab Nationalism Between Islam and the Nation-State"[*Arap Milliyetçiliği*, çev. Taşkın Temiz, İstanbul: Yöneliş Yayınları,1998], St. Martin's Press, Inc., New York 1997, s. 96, 98-99.

³¹ Zeine ,a.g.e s 42

- Bölgedeki misyoner okullarının Batılı tarzda verdiği eğitim,
- Fransız İhtilâli'nin siyasî fikirleri,
- Arap dili ve edebiyatını canlandırma teşebbüsleri,
- Lübnan'da matbaaların kurulmasıyla Arap gazetelerinin yayınlanması
- Lübnanlı göçmenlerin Amerika'da bir müddet yaşadıkdan sonra geri dönerek orada edindiği tecrübeleri bölgeye taşımak istemeleriydi.

Bu bölgenin diğer Arap bölgelerinden farkı Batı ile daha çok ve sık irtibat halinde olmasının yanında, coğrafi yapısı dolayısıyla Avrupa ile olan ticarî faaliyetlerin de büyük ölçüde buradan yürütülmesiydi. Lübnan'da, Hristiyan Araplar arasında Türk aleyhtarı fikirlerin gelişmesinde bunların kendilerini Müslüman Türk idaresinde okyanusta bir ada gibi hissetmelerinin de etkisi büyüktür. Hristiyan Arapların bu düşüncelerine karşılık Müslüman Arapların büyük çoğunluğu Osmanlı idaresinden ayrılmak niyetinde değillerdi³².

Hristiyan Araplar arasında yaygınlaşan milliyetçiliğin ilk yıllarında hemen bağımsızlık hareketine soyunulmamış, önce eski Arap kültürünün canlandırılması konusunda eğilimler oluşmuştur³³. Bu konudaki önderlerden biri olan *Nasıp Yazıcı* özellikle Amerikan misyon okullarında okutulmak üzere Arapça dilbilgisi, mantık, hitabet ve vezin konularında kitaplar yazmış fakat bu eserler daha geniş kesimler tarafından benimsenmiş ve ölümünden (1871) sonra da Arap dili öğretiminde temel eserler olmuştur³⁴. Yazıcı, Osmanlı idaresinden kurtuluşun ancak bu yolla olacağına inandığından eski Arap edebiyatının canlandırılması gerektiğini savunmuş ve önemli bir kesimi de etkilemiştir. Yazıcı on iki çocuğunu da aynı

³² Zeine , *a.g.e.*, s.39.

³³ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 15 Şevvâl 1320 Çarşamba 14 Kânûn-ı Sâni 1903, Paris, s.2

³⁴ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 15 Rebîü'l Evvel 1321 Perşembe 11 Haziran 1903, Paris, s.4

heyecan ve ideal doğrultusunda yetiştirmiştir. Öyle ki Arap millî kurtuluşuna ilk çağrışı çocuklarından biri olan *İbrahim Yazıcı* yapmıştır³⁵.

İbrahim Yazıcıya göre Araplar en kayda değer milleti çünkü onlar diğer milletlerden daha kısa zamanda daha çok şeyler başarmışlardı. Araplar, Arap olmayanların hâkimiyetine girince gerilemişler, bundan sonra dinî ilimlerde gerileme olduğu gibi dini de fanatikleştirmişlerdir. Avrupalılar da Araplardan aldıkları bilgilerle hızlı gelişme kaydetmişlerdir. Arap milliyetçilik hareketlerinde bir diğer önemli Hristiyan Arap (Marunî) *Butrus el-Bustani* ise çok iyi eğitim almış ve Arapçadan başka diller de öğrenmiştir. Amerikalılarla sürekli irtibat halinde olmuş ve misyoner okullarında dersler vermiştir.

Amerikan misyonu, Yazıcı ve Bustani ile yer edinmiştir. Hatta El-Bustani 1863’de kendi okulu olan *el-medrese el-vataniyye* adlı bir okul açmış ve burada Arap dili ve modern bilimler öğretilmiştir. Hayatını Arap dilinin benimsenmesi ve sevilmesine adanmıştır.³⁶ El-Bustani, din farkı gözetmeksizin eskiden Arapların parlak bir medeniyetin sahibi olduğunu ve bu dönemde Batı’nın kendilerini örnek aldığını ancak kendilerinden kaynaklanmayan çeşitli sebeplerden bu öncülüğün kaybedildiğini ileri sürmüştür. Artık ilmin Batı’da olduğunu ve aslında onu almanın kendilerine ait bir şeyi geri almaktan farksız olacağını ileri sürmüştür.³⁷ İşbirliği yaparak Ocak 1847’de *Society of Arts and Sciences*’ı (Sanat ve Bilim Topluluğu) kurmuştur. Topluluğun üyeleri ise Eli Smith, Cornelius van Dyck ve birkaç Amerikalı idi. Bu topluluk iki yıl içinde 50 üye daha kaydetmiştir.

³⁵ Dawn, a.g.e., s.132

³⁶ Hourani, a.g.e s., s.99

³⁷ Tibbi, a.g.e., s.102–103.

Topluluğun üyeleri arasında Müslüman ve Dürzîlerden kimse olmadığı gibi Suriye ve Arap dünyasında da türünün ilk örneğiydi. *Society of Arts and Sciences* beş sene faaliyet göstermiş ve benzer başka cemiyetlerin kurulmasına da örnek teşkil etmiştir. Meselâ bu cemiyetin kurulmasına ön ayak olan Amerikalıları ilk taklit edenler Cizvitler olmuş ve 1850’de *Oriental Society* (Doğu Topluluğu) kurulmuştur. Bu da diğeriyle ya aynı zamanda ya da kısa bir müddet sonra ortadan kalkmıştır.

Arap milliyetçiliğini savunan bir diğer cemiyet ise 1857’de kurulan *el-Cem’iyye el-İlmiyye el-Suriye* (Suriye İlim Cemiyeti) idi. Cemiyetin üyeleri tamamen Arap olmakla birlikte Hristiyanların yanı sıra Müslüman ve Dürzîlerden oluşan 150 üyesi vardı. Cemiyetin başkanlığını Dürzî olan *Amir Muhammed Arslan* yapıyordu. Üyeler arasında etkili bir Müslüman aileden olan *Hüseyn Bayhum* ve Hristiyan Bustani’nin oğlu gibi farklı simalar mevcuttu. 1839 Tanzimat Fermanı’ndan sonra Lübnan ikiye bölünmüştü; biri ağırlıklı olarak Hristiyan, diğeri Dürzî idi. Bu durum mevcut çatışmayı azaltmadığı gibi İngiliz ve Fransız rekabeti, durumu daha da kötüleştirmiştir. Çünkü Fransızlar Hristiyan Marunîleri³⁸, İngilizler de Müslüman Dürzîleri desteklemişlerdir. Ayrıca İbrahim Paşa idaresi sırasında Hristiyanlara müsamaha gösterilmesi Müslümanları rahatsız etmiştir. Bunun yanında İngilizler de bu ayrılığın ve düşmanlığın artmasında önemli rol oynamışlardır³⁹. 1841 yılında tekrar Osmanlı idaresine döndüğünde ise bu iki grup karşı karşıya kalmışlar ve 1860 yılında bu gruplar arasında çatışmalar patlak vermiştir

³⁸ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 15 Cemazziyel Evvel 1321 Pazar 9 Ağustos 1903, Paris, s.3

³⁹ Antonius, George, “*The Arab Awakening, The Story of the Arab National Movement*, Khayats”, Beirut 1932, s. 53

1860'da Lübnan'da çıkan olaylar cemiyetin faaliyetlerine set vurmuşsa da, cemiyet kısa bir süre sonra tekrar faal hale gelmiş ve resmen tanınmıştır. Bundan sonra İstanbul ve Kahire'deki yandaşlarını da üyeliğe dâhil etmişlerdir. Böylece, bu cemiyetin kurulması örneğinde de görüldüğü gibi bölgede yüzyıllar boyu çatışmaya sebep olmuş farklı inançlar aynı idealler çerçevesinde bir araya gelmiştir. Bu cemiyetin kurulması ortak milli şuurun oluşması yolunda görünüşteki ilk belirti olmuş ve yeni bir hareketin beşikliğini yapmıştır⁴⁰.

Nasıf Yazıcı'nın oğlu İbrahim Yazıcı da bu cemiyetin üyesi olmuştur. Yazıcı tüm Arapların bir araya gelerek Türk idaresinden kurtulmaları yönünde çağrı yapmıştır. Yazdığı şiirlerde Arap milletinin başarılarını, edebiyatının parıltılarını ve geçmişinden ilham alması durumunda gelecekte elde edebileceği başarıları vurgulamıştır. Bu şiirler Arap milliyetçiliğinin gelişim evresini beslemede önemli rol oynamıştır⁴¹.

1.6. II. Abdülhamit Dönemi ve Sonrası Arap Milliyetçilik Faaliyetleri ile İlgili Gelişmeler

II. Abdülhamit'in en büyük endişelerinden biri alternatif bir Arap hilafetinin oluşturulması idi. Dolayısıyla, kendisi Arapları yüksek askerî ve idarî mevkilere getirerek ve nihayet Pan-İslamist politikasıyla Arapları kazanmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit idaresinde, padişahın kontrolü sayesinde Araplar arasında milliyetçilik şuurı çok yavaş bir gelişme göstermiştir.

⁴⁰ Antonius, a.g.e., s.55

⁴¹ Antonius, George a.g.e., s.54.

Burada şunu da belirtmemiz gerekir⁴². Osmanlı hükümeti bu fesadın arkasında özellikle Fransa ve İngiltere'nin olduğunu biliyordu. Dolayısıyla bunların desteklediği yayın organlarına ambargo uygulanmıştır. Ayrıca aleyhte faaliyetlerin etkisini azaltmak için basında bunlar hakkında aleyhte yazılar yazılması tavsiye edilmiştir. Mesela, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin sahibi Ahmet Mithat Efendi'ye 'İslâm'ı birlik içinde tutacak yazılar' yazması konusunda istekte bulunulmuştur. Ayrıca hükümet Mısırlı gençlerin, Yahudilerin ve Ermenilerin de yurtdışındaki faaliyetlerini yakından izlemiştir.

Nitekim 1877-78 meclisinde Arap mebusları birleştiren ve onları diğerlerinden ayıran açık seçik bir ortak çıkar ya da belli bir "Arap görüşü" olmamıştır. Arap mebuslar kendilerini imparatorluğun temsilcileri olarak algılamış ve doğrudan doğruya seçildikleri bölgeyle ilgilenmişlerdir⁴³.

Daha önce de belirtildiği gibi Müslüman Arap entelektüeller, ayrılıp bağımsız bir devlet kurmanın peşinde koşmaktan ziyade, Osmanlı Devletini hem dinî hem de siyasî yönden güçlendirecek reformların yapılmasını hedeflemişlerdir⁴⁴. Dönemin Müslüman liderleri Arapları Türk idaresinden kurtulma yönünde değil de Batı'nın tecavüzlerinden korunmaları yönünde uyarıyorlardı. Önde gelen Müslümanlar ve Arap nüfusunun büyük çoğunluğu (Arap Yakın doğusunun) Osmanlı idaresine sadıktılar. Onların, 'kalan son güçlü İslam imparatorluğunu zayıflatmak gibi bir niyetleri yoktu'⁴⁵. Gogoi ve Abdulghafour 1890'da Paris'te Jön Türklerin yaptığı bir toplantıda Mizancı

⁴² Kürkcüoğlu, Ömer, "Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 22-32.

⁴³ Kayalı, a.g.e., s.31.

⁴⁴ Kayalı, a.g.e., s.49.

⁴⁵ Zeine, a.g.e., s.134.

Murad'ın Arap katılımcılara bir Arap devleti kurma niyetlerinin olup olmadığını sorması üzerine Madra Mutran ve Halil Ganem bu iddiaları reddetmişlerdir. Bu durumun olup olmadığı konusunda Ganem şunları söylemiştir: “Biz Araplar biliyoruz ki, eğer Frenkler ülkemize girerlerse birkaç yıl içinde topraklarımız onların eline geçecektir ve ülkeyi diledikleri gibi yöneteceklerdir. Türklere gelince, onlar bizim dinimize inanırlar ve âdetlerimizi bilirler. Dört yüz yıllık yönetimleri boyunca bir santimetre mülkümüzü dahi almamışlardır. Toprakları, mülkleri, sanayiye ve ticareti yerli halka bırakmışlardır. Araplar, Türklerle ticaretten ve kesintisiz bağımızdan yararlanmışlardır. Şimdi bunu değiştirmek, Türklerin yerine başkasını getirmek doğru olur mu? Müslümanları bir Arap devleti kurmak istedikleri, Hristiyanları da yabancılarla gizli ittifak yaptıkları gerekçesiyle suçlayanlar sadece hükümdara yaranmak isteyenlerdir. Arap aydınlarının ve ileri gelenlerinin ümmetlerinin Osmanlı çıkarları çerçevesinde yaşamasından başka bir isteği yoktur⁴⁶.

Bunların önde gelenleri, *Şeyh Muhammed Abduh*, *Muhammed Raşid Rıza* ve *Abdurrahman el-Kevakibi* ve Arap olmamasına rağmen söz konusu tartışmaya ciddî katkıları olan *Cemaleddin Afganiydi*.. Bunlardan *Cemaleddin Afgani* ciddî bir şekilde eğitilerek ve İslâm'ı çağın gereklerine uygun hale getirerek, Müslümanların serbest ve gelişmeye müsait milletler haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁴⁷. Bu amaçla Müslüman ülkeleri, aynı İslâm'ın altın yıllarında olduğu gibi, yabancı hâkimiyetinden kurtarmak ve Müslümanlar arasında evrensel

⁴⁶ Kayalı, a.g.e., s.31.

⁴⁷ Antonius, a.g.e., s.69.

olarak kabul görmüş bir halifenin idaresi altında birleştirmek istemiştir⁴⁸. II. Abdülhamit, Afgani'nin başlattığı Müslümanları bir halife idaresinde birleştirmeyi amaçlayan İslamcılık akımını başarılı bir şekilde kullanmak amacıyla olmuştur. Bundan dolayı Afgani'nin İran'dan sürülmesiyle onu İstanbul'a davet etmiş ve himayesine almıştır⁴⁹. Arap entelektüelleri arasında bir yandan bu tür gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan okuma yazma bilmeyenler, köylüler ve fakirlerin birçoğu bu gelişmelerden habersiz veya etkilenmeden hayatlarını sürdürmüşlerdir.⁵⁰ Yani bu tür akımlar ve gelişmeler ancak belirli çevrelerde etkili olmuş ve tartışılmıştır.

II. Abdülhamit'in idaresinde yönetimi eleştiren ve hilafet makamı için alternatif tekliflerde bulunanlardan biri *Abdurrahman el-Kevakibi* olmuştur. İdare aleyhinde konuştuğu için tutuklanan el-Kevakibi 1898'de serbest kaldıktan sonra Mısır'a gitmiştir. El-Kevakibi, İslâm'a ve yayılmasına gösterdikleri hizmetten dolayı Arap ırkının üstün olduğunu savunmuş ve hilafetin Kureyş soyundan birine verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁵¹.

Bir diğer önemli sima olan *Şeyh Muhammed Abduh*'a göre İslam'ın hastalığına tek çare Batı medeniyetinin reddi ve saf İslam'a dönülmesiydi⁵². Yapılması gereken şey, esas ile teferruatın ayırt edilmesi, sonra da esasın muhafaza edilerek yaşanan tarihî süreçte İslam'a eklenen harici unsurların çıkarılmasıydı. Bu anlamda Müslümanların yaşadıkları problemler siyasî değil dinî

⁴⁸ Hourani , a.g.e., s.115.

⁴⁹ Zeine, .a.g.e., s.58.

⁵⁰ Zeine, a.g.e., s.130.

⁵¹ Antonius, a.g.e., s.98.

⁵² Kurşun, a.g.e., s.100.

idi ⁵³. Ayrıca misyoner okullarına Müslümanların gitmesine kesinlikle karşı çıkmıştır. Ona göre misyonerler yabancı şeytanlardı söyledikleri de şeytanın ıslıklarıydı⁵⁴. Abduh'un hedeflerinden biri de İslam'ın modern düşünce ile uzlaştırılması idi. Bu çabası doğrultusunda modern Avrupa düşüncesine ait bazı fikirleri geleneksel İslam terimleri ile izaha ve eşleştirmeye çalışmıştır. Meselâ, maslahatı menfaate, şurayı parlamenter demokrasiye, icrayı kamuoyuna İslam'ın kendisini ise medeniyetle eşleştirerek Batı düşüncesiyle bir uzlaşma sağlamayı hedeflemiştir⁵⁵.

Milliyetçi Arap hareketlerinin organizeli olarak yayılmasının ilk teşebbüsü 1875'e kadar geri götürülebilir. Bu yılda, Suriye Protestan Koleji'nde eğitim görmüş beş genç Beyrut'ta gizli bir dernek kurmuşlardır. Dernek üyelerinin hepsi Hristiyan idi, fakat bunlar hareketlerinin başarıya ulaşabilmesi için Müslüman ve Dürzîlerin de kendilerine katılmalarının gerekliliğinin farkındaydılar. Dolayısıyla aralarına Müslüman ve Dürzîlerin de katılımını sağladıktan 3-4 yıl sonra yollara ilânlar asarak açıktan propaganda yapmaya başlamışlardır⁵⁶. Astıkları ilânlarda Türk idaresinin kötü yönleri vurgulanmış ve Arap toplumunun ayaklanarak bu durumdan kurtulması yönünde telkinlerde bulunulmuştur⁵⁷. Bu cemiyet hakkındaki kayıtlar mevcut değildir. Fakat örgütün amacının Suriye ve Lübnan'ın birleştirilerek bağımsızlığının elde edilmesi ve kurucularından birinin de *Faris Nimr Paşa* olduğu bilinmektedir.

⁵³ Lapidus, a.g.e., s.621.

⁵⁴ Dawn, a.g.e., s.134.

⁵⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.225.

⁵⁶ Kayalı, a.g.e s., s. 315.

⁵⁷ Zeine, .a.g.e., s.132.

Cemiyetin kurucusu diğer dört kişi ise şunlardır: İbrahim el-Hourani, Yakub Sarruf, İbrahim el-Yazıcı ve Şahin Makarius ⁵⁸. 1883'te Osmanlı idaresinin sıkı takibinden dolayı bu derneğin mensupları mevcut evrakı yakarak o sırada Mısır'a yerleşmiş bulunan İngiliz idarecilerinin himayesine sığınmışlardır⁵⁹.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Arap Hristiyanlar arasındaki bazı ılımlı yazar ve liderler, Osmanlı idarî sisteminin işleyişinden hoşlanmasalar hatta nefret etseler dahi Osmanlı Devleti'nin yıkıldığını görmek istemiyorlardı. Bunların önde gelenleri ünlü günlük gazete *el-Ahram*'ın kurucusu Salim Takla, *el-Mukattam*'ın sahibi ve editörü Faris Nimr Paşa, *el-Hilal* Dergisinin kurucusu Corci Zeydan, *el-Camia el-Osmaniyye*'nin sahibi ve editörü Farah Antun ve şair Halil Mutrandı⁶⁰.

Hristiyan Araplardan ve Arap milliyetçiliğinin ateşli savunucularından biri *Necip Azuri*'dir. Azuri, 1909'dan itibaren Kahire'de toplanan Arap milliyetçilerini bir araya getirerek İtalyan Carbonari teşkilâtının benzeri bir mason locası kurmuştur. Bu locanın hedefi ise Arap milletini özgürleştirmektir. Azuri 1904 yılında Paris'te bir demek kurmuştur. Onun kurduğu derneğin adı *Ligue de la Patrie Arabe*. Bu derneğin amacı Suriye ve Irak'ın Türk hâkimiyetinden kurtarılması ve bu amaç doğrultusunda Arapları ayaklanmaya teşvik etmektir. Azuri, bazı Fransız yazarların da desteğiyle Nisan 1907'de *l'Indépendance Arabe* adlı bir dergi çıkarmıştır. Fakat Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilân edilince yayını durmuştur⁶¹. Bu dergi yabancı bir ülke ve yabancı bir dilde yayın yaptığı

⁵⁸ Zeine, Zeine N.a.g.e s., s. 57.

⁵⁹ Tuğ, Salih a.g.e., s.260.

⁶⁰ Zeine, Zeine N., a.g.e., s.60.

⁶¹ Kayalı, Hasan a.g.e., s.321.

için milliyetçilik hareketinde yer alamamıştır⁶². Azuri yayınlarında Türklerin, Arapların geri kalmasının tek sebebi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre eğer Türk idaresine girilmeseydi Araplar dünyanın medeni toplulukları arasındaki yerlerini alacaklardı. Ayrıca Araplar her alanda Türklerden daha iyi durumdaydı. Hatta asker olarak da Türklerden daha iyilerdi ve bundan dolayı Türkler zaferlerini Arap askerlere borçluydular. Azuri'ye göre, Osmanlı Devleti'nde gerekli reformlar yapılsa ve Araplara daha iyi şartlar sağlansa onlar devlete sadık kalacaklardı ancak Abdülhamit'in reform yapmaya hiç niyeti olmadığı gibi Jön Türklerin de iktidara gelme şansları yoktu. Dolayısıyla ona göre Arap bağımsızlığı tek çıkış yolu olarak görünmekteydi⁶³.

Bu dönemde Araplar arasında Türk aleyhtarı hareketlerin yavaş gelişmesi iki nedene bağlanabilir:

- Avrupa kökenli milliyetçilik fikirlerinin söz konusu bölgelere ciddi anlamda işlememiş olması,
- II. Abdülhamit'in devletin elinde kalan bölümünü bir arada tutmak için uyguladığı başarılı ve kurnazca yöntemler

Bu yöntemlerin başında Müslümanların dinî inançlarından yararlanmak ve ajanları vasıtasıyla bütün siyasî faaliyetlerden haberdar olmak geliyordu.

⁶² Antonius, a.g.e., s. 99.

⁶³ Kurşun, a.g.e., s.125.

II. Abdülhamit imparatorluğun Müslüman nüfusunu bir arada tutabilmek amacıyla halifelik müessesesini, dolayısıyla İslâm Birliği fikrini de etkili olarak kullanmak istemiştir⁶⁴. Bu konuyla ilgili olarak Ochsenswald, şunları söylemektedir: “II. Abdülhamit, milliyetçilik akımlarının gücünü kırmak için İslâm Birliği (İttihadı-ı İslâm) fikrine sahip çıkmış, bu yolla hem Osmanlı İmparatorluğu’ndaki hemde başka ülkelerdeki Müslümanların desteğini sağlayacağını ummuştur. İslâm Birliği, Müslümanların refahını ve gücünü arttırmayı, ortak kimliğini geliştirmeyi hedeflemesi açısından karşıtlığa dayalı bir ideoloji değildi ama aynı zamanda Avrupa ve Hristiyan emperyalizmlerine karşı koymayı hedefleyen bir akım olması sayesinde de destek elde etmişti. II. Abdülhamit, halifelik unvanını da öne çıkarmıştı. Gerçi daha önceki Osmanlı padişahları kullandıkları pek çok unvan arasına halifeliği de katmışlardı ama bu unvana bir İslâm Birliği siyaseti bağlamında ağırlık verilmesi yeni bir gelişmeydi.”

II. Abdülhamit idaresinde Hristiyan Araplar hükümrânlık talep etmeyen her türlü siyasî etkinlik ve akım olarak adlandırılabilen Arapçılığı teşvik etmekten çok Jön Türk hareketi olarak bilinen liberal hareketin canlandırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca Arap siyasî örgütleri XIX. yüzyılın sonuna kadar temelde Suriye’nin Osmanlı İmparatorluğu içindeki birliğini tercih etmişlerdir⁶⁵.

⁶⁴ Mansfield, Peter , “*Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*”, çev.Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1975, s.392

⁶⁵ Kayalı, a.g.e s., s.57.

II. Abdülhamit'in 1909'da tahttan indirilmesinden sonra Arap milliyetçilik hareketleri çok hızlı ve etkili bir seyir takip etmeye başlamıştır. 1908- 1918 yılları arasında Araplar Osmanlı hükümetinden sürekli reform taleplerinde bulunmuşlardır. İstedikleri reformların temel hedefi Osmanlı sınırları dâhilinde kendi eyaletlerine otonomi verilmesi olmuştur. İttihatçıların bu talebe olumlu cevap veremeyişi Arapların bağımsızlık için iştahlarını kabartmaktan başka bir işe yaramamıştır⁶⁶. İttihatçılar ve Araplar arasında henüz fikir çatışmasının olmadığı dönemde, 1908 yılında *el-İkha el-Arabî el-Osmanî* (Osmanlı-Arap Kardeşliği) adlı bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetin temel amacı mevcut anayasayı korumak, Osmanlı tebaası tüm milletlerin padişaha sadakatini sağlamak, Arap eyaletlerinin refah seviyesini diğerleriyle aynı seviyeye getirmek, Arap dilinde eğitimi yaygınlaştırmak ve Arap geleneklerinin yayılması ve muhafazasını sağlamaktır⁶⁷.

II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemde Araplarla ilişkilerin iyileşmesine etki eden iki gelişme daha olmuştur⁶⁸. Hacıların Mekke'ye ulaşımına büyük kolaylık sağlayacak olan Hicaz demiryolu resmen hizmete açılmış ve II. Abdülhamit'in İstanbul'a çağırarak burada ikamet etmesini istediği *Şerif Hüseyin ibn Ali* Mekke Şerifi olarak tayin edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Araplar ve Türkler arasındaki ilk sarsıntı meşrutî meclisin oluşturulması için yapılan seçimlerde yaşanmıştır. Araplar seçim şartlarını Türklerin kendi lehlerine düzenlediklerini iddia etmişlerdir. Çünkü yapılan seçimler sonucunda Aralık 1908'de açılan meclisteki 288 sandalyenin 147'sini Türkler, 60'ını da Araplar almışlardı⁶⁹.

⁶⁶ Kayalı, a.g.e., s.65.

⁶⁷ Tibbi, a.g.e, s.

⁶⁸ Antonius, a.g.e., s.202.

⁶⁹ Kayalı, a.g.e., s.67.

Padişah tarafından atanan 40 kişilik mecliste (Heyeti Âyan veya Meclis-i Âyan) ise 3 Arap vardı⁷⁰. Bu dönemin nüfusuna baktığımız zaman şunu görmekteyiz: Bu döneme ait kesin nüfus verileri yoktur fakat yaklaşık olarak nüfus Mısır hariç 22 milyon civarındadır. Bunların 7,5 milyonu Türk, 10,5 milyonu Arap, kalan 4 milyon ise Rum, Arnavut, Ermeni, Kürt v.Bdir. Arapların meşrutî rejimin faydalarını umdukları gibi kısa sürede görememeleri İttihatçılar ile Araplar arasında hasım duyguların gelişmesine sebep olmuştur. Meselâ İttihatçıların yaptıkları reformların vazgeçilmez şartı olan merkezi otoritenin mümkün olan en geniş alana ulaştırılması prensibi ve bunun tamamlayıcı unsuru olan devletin dili Türkçenin kamu hayatının her alanında kullanılması hedefi Araplarla gittikçe siyasîleşen bir anlaşmazlığa sebep olmuştur. Ancak Türkçe kullanma zorunluluğu İstanbul ile Araplar arasında önemli ve hassas bir konu olarak ortaya çıkmışsa da Arap siyaseti temelde imparatorlukta genel eğilimlere uymaya devam etmiştir⁷¹.

II. Meşrutiyet ile birlikte liberal ve meşrutî yönetimde Osmanlılık ilkesi etrafında Türklerin ve Arapların birlikte yaşayabileceğine inanılmaya başlanmış, ancak İttihatçıların Suriye'deki idarî makamlara adamlarını yerleştirmeleri ve buradaki okullarda, mahkemelerde ve idarî birimlerde Türkçe kullanımını mecburi hale getirmeleri Arapçılığı Suriye'de muhaliflerin bir enstrümanı haline getirmiştir.

⁷⁰ Antonius, a.g.e., s.104.

⁷¹ Kayalı, a.g.e., s. 88–90.

II. Meşrutiyet Döneminde Balkanlardaki hareketlenmeler ve Araplar arasındaki huzursuzluklar sebebiyle İttihatçıların devleti kurtarmak amacıyla Pan-İslamizm'den Pan-Turanizm'e geçiş yapmaları ve bunun yanında sıkı bir merkezîyetçi politika izlemeye başlaması sonucu Araplar arasında bir reaksiyon oluşmuştur⁷².

Bu reaksiyonun temel sebebinin genelde "Türkleştirme" politikası olduğu ileri sürülmüştür. Arap milliyetçilik hareketlerinin yanında Türk milliyetçiliğinin de İttihat ve Terakki idaresinde filizlenmesiyle Arapların dil, din ve ırk gururuyla çatışma zemini oluşmuştur. Dolayısıyla denilebilir ki 1909'dan itibaren Arap ayrılıkçı hareketinin tohumları Türk milliyetçiliği toprağında filizlenmiştir⁷³. Araplar "Türkleştirme"ye gösterdiği tepkileri neredeyse her sahada kültürlerinin bombardımanına maruz kaldıkları Fransızlara, diğer bir deyişle "Fransızlaşma"ya da göstermişlerdir. 1908 yılında Beyrut'ta yayınlanan *La Question Sociale et Scolaire en Syrie* adlı anonim bir broşürde Arapların Fransızları sevdikleri ancak bu sevginin kendilerini kaybettirecek kadar ileri gidemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca Fransız kültürüne kendi ihtiyaçlarına cevap verdiği için itibar ettikleri ancak bunun hiçbir zaman kendi kültürlerini unutmaya terk edecekleri anlamına gelmeyeceği vurgulanmıştır⁷⁴. İttihatçıların merkezileştirmeci yaklaşımlarına reaksiyoner tavrın bir neticesi olarak Arap liderleri ve milliyetçilik adına yapılan faaliyetlerin bir kısmı yeraltına inmiş ve çalışmaları yürütemek amacıyla dört dernek kurulmuştur. Bunlardan ikisi faaliyetlerini açıktan yürütürken, diğer iki dernek çalışmalarını gizlilik içinde sürdürmüştür. Açıktan faaliyet gösteren

⁷² Lewis, Bernard , "The Arabs in History" Hutchinson and Co.Ltd., London 1969, s.174.

⁷³ Zeine, a.g.e., s.77.

⁷⁴ Kayalı, s.165.

derneklerden ilki *al-Muntada al-Adabi* (Edebiyat Kulübü) 1909 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Derneğin kurucuları arasında şunlar vardır: Abdülkerim el-Halil (Müslüman, Lübnan), Salih Haydar (Müslüman, Baalbek), Refik Sallum (Hristiyan, Humus), Cemil Hüseyini (Müslüman, Kudüs), Yusuf Muhayber (Müslüman, Baalbek), Seyfeddin el-Halip (Müslüman, Şam)⁷⁵. Derneğin amacı; İstanbul'da oturan veya buraya gelen Araplar için bir buluşma merkezi oluşturulmasıydı. Hedef siyasî olmadığı müddetçe İttihatçılar bu demeğe müsamaha göstermişlerdir⁷⁶. Demek Arap milliyetçilik hareketine yeni bir boyut kazandırmasından ziyade Arap milliyetçiliğinin yayılmasını sağlamıştır. Suriye ve Irak'ta birçok şubesi açılmıştır⁷⁷. Diğer açıktan faaliyet gösteren demek ise 1912'de Kahire'de kurulan *Hizb el-Lamerkeziyye el-İdariyye el-Osmanî* (Osmanlı Âdem-i Merkeziyyet İdaresi) olmuştur.

Derneğin kurucuları arasında ön plana çıkan isimler şunlardı: Refik el-Azm (Müslüman, Şam), Raşid Rıza (Müslüman, Suriye), İskender Ammun (Hristiyan, Lübnan), Fuad el-Hatib (Müslüman, Lübnan), Salim Abdülhadi (Müslüman, Cenin), Hafız el-Said (Müslüman, Yafa), Naif Tellu (Müslüman, Şam), Ali Naşşibi (Müslüman, Kudüs)⁷⁸. Bu demneğin iki amacı vardı: Birincisi, Osmanlı idarecilerine devletin âdem-i merkezî bir idareye ihtiyacı olduğunu anlatmak, ikincisi ise Arapların bu konudaki desteğini almak üzere harekete geçmekti. Demek üyeleri bir yıl içinde iyi organize olmuşlar ve milliyetçi Arap duygularının en yetkin organı durumuna gelmişlerdir. Gizli örgütlerden ilki *el-*

⁷⁵ Antonius, a.g.e., s. 108.

⁷⁶ Kurşun, a.g.e., s.125

⁷⁷ Zeine, a.g.e s.134.

⁷⁸ Antonius, a.g.e., s.109

Kahtaniyye idi. Bu cemiyet hakkında şunu söyleyebiliriz. Cemiyet Osmanlı ordusunda subay olan Aziz Ali el-Mısrî tarafından kurulmuştur. Diğer kurucu üyeleri ise şunlardır: Salim Cezairi (Müslüman, Şam), Emir Âmin ve Adel Arslan (Dürzî, Lübnan), Halil Himade (Müslüman, Beyrut), Emin Kazma (Hristiyan, Humus), Safvet el-Avva (Müslüman, Şam), Ali Naşaşibi (Müslüman, Kudüs), Şükri el-Asali (Müslüman, Şam)⁷⁹. Bu cemiyetteki gayrimemnun Arap subayları 1914’de *el-Ahdad*’ında yine gizlilik esaslarına bağlı bir başka cemiyet teşekkül ettirmişlerdir. Bu cemiyetin amacı Osmanlı Devleti’ni Avusturya- Macaristan örneğindeki gibi ikili bir monarşi haline getirmektir. Buna göre Arap eyaletleri kendi idaresine ve meclisine sahip bir krallık olacaktı. Bütün müesseselerin dili Arapça olacaktı. Osmanlı padişahı ise Türk tahtının sahibi olduğu gibi Arap tahtının da sahibi olacaktı. Bu cemiyetin ortaya çıkışı ve Arap milliyetçiliği adına ilk faaliyeti Osmanlı ordusundaki Arap subaylarını davaları adına kazanmaya çalışmaya başlamalarıyla olmuştur. Cemiyet her ne kadar üyelerini seçme konusunda titizlik göstermişse de üyelerden birinin ihanet ederek faaliyetlerinin açığa çıkmasına sebep olmasıyla çalışmaları atıl hale gelmiş fakat dağılmamıştır⁸⁰.

Araplar arasında kurulmuş olan diğer bir gizli dernek ise 1911 yılında Paris’te kurulan *Cemiyet el-Arabiyye el-Fetat* (Genç Arap Cemiyeti)’dir. Dernek kurucuları ve üyelerinin tamamı Müslüman’dı ve şunlardı: Avni Abdülhadi (Cenin), Cemil Merdan (Şam), Muhammed el-Mihmisani (Beyrut), Rüstem

⁷⁹ Antonius, a.g.e., s.110.

⁸⁰ Kurşun, a.g.e., s.120.

Haydar (Baalbek), Refik Tamimi (Nablus), Tevfik el-Natur (Beyrut), Abdülgani el-Uraysi (Beyrut)⁸¹.

Bu demeğin amacı Arap eyaletlerine bağımsızlıklarını kazandırarak bu eyaletteki Türklerin veya diğer yabancı güçlerin maiyetinden kurtarmaktı. Dernek Paris'teki Arap öğrenciler tarafından kurulduğundan merkezi ilk iki yıl Paris olmuş, bu öğrenciler mezun olunca 1913'de Beyrut'a, bir yıl sonra da Şam'a taşınmıştır. Cemiyetin gizliliği Osmanlı idaresinin sonuna dek muhafaza edilebilmiştir.

1911 yılında İttihatçılar dış politikada umduklarından daha etkili olduğunu anladıkları Pan-İslamist siyaseti benimsemişlerdir. Fakat Müslüman Arap liderler iki sebepten dolayı İttihatçılara Pan-İslamist politikada güvenmemektedirler. Onlara göre İttihatçıların istisnasız hepsi farmasondular ve bu anlamda bir dinî birlik siyaseti masonlukla çelişmekteydi. Selanik Yahudileri İttihat ve Terakki'nin ayrılmaz bir parçası idi⁸². Sadece bu sebepten olmasa bile, İttihatçıların İslamcı politikalarının işe yaramadığı şu örnekten de belli olmaktadır: İngilizler gerektiğinde Cezire'yi (Mezopotamya) işgal etmeleri durumunda yerel halkın bu işgale karşı tavrını öğrenmek amacıyla 1912'de bölgede yaptırdıkları araştırmaların neticesinde Yukarı Mezopotamya'daki kabile şeyhlerinin İngiliz işgalini desteklemeyi vaat ettiklerini öğrenmişlerdir.⁸³ Bütün bunların dışında bir de İttihatçıların ülkeyi bir arada tutmaya çabaladıkları ancak kimsenin beklemediği tarzda imparatorluğun can damarlarından olan Balkan topraklarını kaybettiği bir

⁸¹ Antonius, a.g.e., s.111–112.

⁸² Zeine, a.g.e., s.77.

⁸³ Zeine, a.g.e., s.79.

dönemde, 21 Haziran 1913'te, Paris'te kabaca yarısı Müslüman diğer yarısı da Hristiyan olan bir Arap Kongresi toplanmıştır⁸⁴.

Bu kongrede de ayrılıkçı tavrıdan ziyade yine birlikte yaşamanın formüllerini arayan uzlaşmacı bir tavır sergilenmiştir. Burada yapılan tartışmalara göre ılımlı Arap milliyetçileri kesinlikle tavırlarını Batılılaşmadan yana koymuşlardır. Bu toplantıda modern medeniyete dâhil olmak için imparatorluğu reforme etmek istediklerini ve bu konuda Avrupa'nın yardımını beklediklerini ilân etmişlerdir⁸⁵. Ayrıca bu toplantıda aldıkları kararları ve Osmanlı Devleti'nde yapılmasını istedikleri reformları Paris'teki Osmanlı büyükelçisine de sunmuşlardır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde köklü ve acil reformlar yapılmalı, Arapça, Suriye ve Arap vilâyetlerinde resmî dil olarak tanınmalı ve askerlik hizmeti Suriye ve Arap vilâyetlerinde zaruri durum olmadıkça “bölgesel” olmalıydı.⁸⁶ Ancak Osmanlı idaresini elinde bulunduranlar bu tür reformları yapmaktan ziyade kaybedilen toprakların nasıl geri alınacağını hesaplarını yapmaktaydılar. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş şekli bunun en bariz delilini teşkil etmektedir.

⁸⁴ Kayalı, a.g.e., s.138.

⁸⁵ Kayalı, a.g.e., s.139.

⁸⁶ Kürkçüoğlu, s.37-38.

II. Meşrutiyet Dönemi ve Arapların Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet döneminde Arapların yoğun olarak faaliyet gösterdiği Yemen’de otorite kurmakta çok zorlanmaktaydı. Özellikle de II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Arap Milliyetçilik hareketleri daha da güçlenmiştir.

Bu dönemde Yemen’de Araplar yoğun olarak faaliyet gösterdikleri sırada, Mısır’da önemli gelişmeler olmaktaydı. Özellikle Mısır, Osmanlı devletine karşı çok ciddi anlamda faaliyetler göstermekteydi. Bu dönemde Mısır’da sadece Araplar değil, Jön Türkler de Osmanlıya karşı çalışmalar yapmaktaydılar. Mısır’da Jöntürkler gazete çıkarmakta ve Osmanlıya karşı çok ciddi anlamda muhalefette bulunmaktaydılar. Mısır’da çıkardıkları en önemli gazetelerden birisi de Şura-yı Ümmet Gazetesi olmuştur⁸⁷. Bu dönemde Mısır, özellikle birçok İttihat ve Terakki muhalif gruplarının da merkezi konumuna gelmiştir. Arap Milliyetçilik hareketi böylece hem Mısır’da güçlenmiş bir duruma gelmekteydi. Yani Mısır, Arap Milliyetçilik hareketleri açısından her zaman önemli bir yer olmuştur⁸⁸.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Arapların Milliyetçilik hareketlerinin güçlendiği önemli yerlerden birisi de Suriye olmuştur. Suriye’de bulunan Araplar, bu hareketlerin Araplar arasında yayılmasını sağlamak için çok yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, buradaki hareketliliği yok etmek

⁸⁷Şura-yı Ümmet, 1902’den 1929’a kadar 220 sayı çıkan Jön Türk dergisidir. Şura-yı Ümmet, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti yayın organıydı. Şura-yı Ümmet’i Bahaeddin Şakir ile Samipaşazade Sezai Kahire’de çıkarmaya başlamışlardır. Daha sonra İstanbul, Selanik ve Paris’te yayına devam etmişlerdir. Döneminin bütün kültür sorunları dergide yer almıştır. Günlükten aylığa kadar çeşitli formatlarda yayınlanan dergide Ali Kemal, Ahmet Ferit, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Samipaşazade Sezai yazarlardan başlıca yazarlardan olmuştur. Şura-yı Ümmet, Osmanlı devleti’ni çok ciddi anlamda eleştiren bir yayın organı olmuştur.

⁸⁸ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 15 Muharrem 1321 Pazartesi 13 Nisan 1903, Paris, s.4

amacıyla Suriye'ye birtakım heyetler göndermiş, ancak bunlardan bir netice alamamıştır⁸⁹.

Araplar, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, Arap Osmanlı Kardeşlik Cemiyetini kurdular. Bu cemiyetin amacı, ileride ulusal bir devlet kurmaktır. Ancak, bu demeğin faaliyetleri kısa bir süre içerisinde durdurulmuştur⁹⁰. Arap Osmanlı Kardeşlik Cemiyeti'nden sonra da birtakım cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetlerin faaliyetleri bir süre sonra engellenmez bir duruma gelmiş ve Osmanlı'dan ayrılımlarına kadar sürmüştür.

Buraya kadar olan bölümü yani II. Meşrutiyet Dönemi Arapların faaliyetlerini bir kez daha özetleyecek olursak şu sonuçları görürüz:

Arap Milliyetçiliğinin 1914 yani Birinci Dünya Savaşı öncesi olan dönemde Araplar arasında hâkim ideoloji olan Osmanlıcılığın yerini niçin aldığı sorusunun cevabını vermek sanıldığı kadar kolay değildir.⁹¹ Belki de Arapların büyük kısmı Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmasıyla artık Batı Dünyası ile İslam Dünyası arasındaki farkı kapatamayacağı düşüncesiyle kanaat değiştirdiler.

Osmanlı Hanedanına ve dini değerlere bağlılığın temellerini oluşturduğu toplumsal birliktelik XX. yüzyılın başlarında özellikle Batıda iyi bir eğitim almış olan kesimlerde yükselen milli özlemler karşısında önemini kaybetmiştir. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süre dâhilinde birlikte olan "Osmanlı Münevver anı" anayasal rejim yeniden ortaya çıkmaya başladıktan sonra hadiselerin de etkisiyle kendi amaçlarına yöneldiler. Bu süreç hem Türkler hem de Araplar

⁸⁹ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Şevvâl 1322 Perşembe Kânûn-ı Evvel 1904, Paris, s.2

⁹⁰ Kürkcüoğlu, a.g.e., s.21-22

⁹¹ Kurşun, a.g.e., s.45.

açısından pek etkili olmuyordu. Milliyetçilik hareketlerinin İslam toplumunun tabiatı gereği kitlelere bir şuur halinde intikal etmesindeki zorluklar göz önüne alınırsa bu akımın daha çok bir aydın hareketi olarak gelişmesinin sebeplerini anlamak mümkündür⁹².

Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi Arap milliyetçilik hareketlerinin gelişmesinde ve geniş alanlar tarafından benimsenmesinde Arap cemiyetlerinin çok büyük bir etkisi olmuştur. Kurulan Arap örgütlerindeki toplumsal-siyasal dokuya bakıldığı zaman İttihat ve Terakki hareketlerin hemen aynısını bu kurulan örgütlerde de görmek mümkündür⁹³. Açık faaliyetler arasında oluşturulan gizlilik her şeyden önce daha çok ‘cemiyet’ , ‘dava’ya bağlılık ve kendini adama olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁴. Burada önemli bir farklılığı vurgulamak gerekmektedir. Türk milliyetçiliği İttihat ve Terakki’nin iktidarı sağlamlaştıkça destek bulmakta pek de zorlanmıyordu. Çünkü idareci olan sınıfın büyük bir kısmı Türk’tü ve devletin resmi dili Türkçe idi. Buna rağmen Arap milliyetçiliği yine bazı sebeplerden dolayı gizliliğin saplayacağı güvene sığınmak zorundaydı ve tabi ki bu sebeple faaliyetleri de sınırlı kalmaktaydı⁹⁵.

Açık örgütlenmelerde ‘Osmanlıcı’ davranmak 1876 Teşkilat-ı Esasiye’nin getirmiş olduğu bir zorunluluktu. Bu durumdan dolayı 1908 yılının sonlarına kadar Arap milliyetçiliğini savunanlar genel olarak umdukları desteği bulamamışlardır.

II. Meşrutiyet’in yeniden kurulması pek çok Türk gibi Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında bulunan diğer uluslar (Ermeniler, Rumlar, Araplar

⁹² Şerif, Mardin, “*Din ve İdeoloji*”, Ankara 1980, s.48.

⁹³ Mardin, *a.g.e.*, s. 65.

⁹⁴ Kılınçkaya, M.Derviş, *a.g.e.*, s.59.

⁹⁵ Mardin, Şerif, *a.g.e.*, s.219–220.

vb.)tarafından da coşkuyla karşılanmıştır⁹⁶. Ancak yapılan bu devrim daha bir buçuk yılını doldurmadan bir ‘Arap Muhalefet Partisi’ ortaya çıkmış ve bu parti gittikçe de pek çok Arap tarafından destek bulmuş ve bu desteği verenler en büyük Jön Türk Hareketi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif olmuşlardır.⁹⁷

II. Meşrutiyet Dönemi Arap cemiyetlerinin örgütlenmesinde ve bu Arap cemiyetlerinin yaptıklarında önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanunlar çerçevesinde yürütülen faaliyeti organize edenlerle gizli faaliyet içerisinde bulunanlar çoğu kere aynı kişiler olmuşlardır. Arap milliyetçiliği için çalışan bu dar kadro 1918 yılına kadar Milliyetçiliği Araplar arasında hâkim ideoloji haline getirememişler, ama bu alanda yani ilerideki Arap Milliyetçilik hareketleri için de önemli adım atmış bulunuyorlardı.⁹⁸

1.8.Arap Milliyetçilik Hareketlerinin Genişlemesi

Geçtiğimiz yüzyıl imparatorlukların sona erdiği bir çağdı. Kolaylıkla 19.yüzyıla bağlanabilecek bu gelişmenin arka planının da ise Fransız ihtilali ile birlikte anlam kazanan Milliyetçilik Hareketleridir⁹⁹. Milliyetçilik, kültür, dil ve varan kavramlarına dayalı yeni anlam kazanırken öncelikle Avrupa’daki rekabetlerin biçimini değiştirecek önemli sonuçlar ortaya çıkarmış, daha sonra Asya’daki çok uluslu-çok kültürlü imparatorlukları tasfiye eden bir siyasal ideoloji haline gelmiştir. Aslında bu birlikte hareket edebilmenin egemen güce karşı direnişi olarak da tanımlanabilir ama böylesine bir tanım olguyu yeterince açıklayamamaktadır.

⁹⁶ Kayalı, Hasan , *a.g.e.*, s.59.

⁹⁷ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 15 Cemazziyel Evvel 1321 Pazar 9 Ağustos 1903, Paris, s.4.

⁹⁸ Kurşun, *a.g.e.*, s.41.

⁹⁹ Kılınçkaya, M.Derviş ,”*Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.2

Milliyetçilik, İslam kültür evrenine, bir ölçüde batılıların kışkırtmalarıyla 19. yy sonlarında girmiştir¹⁰⁰ fakat hemen hiçbir dönemde Müslümanlar arasında etnik mensubiyet duygusunun ortadan kalkması söz konusu olmamış, kozmopolit bir toplumsal ve kültürel model de oluşmamıştır.

Kuruluşundan kısa bir zaman sonra pek çok etnik grupları hâkimiyetine alan Osmanlı Devleti bu farklı yapıdaki cemaatleri mensup oldukları dinlere ve mezheplere göre gruplandırmış ve kendine has bir sistem kurmuştur. Klasik dönem’de, kendi içinde oldukça tutarlı olan bu sisteme “millet sistemi” denilmektedir¹⁰¹. Millet sistemi, Osmanlı toplumunun dini cemaatlere göre bölünmesine ve milletin ya da dini cemaatin dışında cemaatlerin kesinlikle yok sayılmasına dayanıyordu. Dolayısıyla Müslümanlar da ırk farklılıkları göz önüne alınmadan tek bir millet kabul ediliyordu ve imparatorluğun en geniş ve en önemli kısmını teşkil ediyorlardı. Millet sistemine göre gayr-i Müslim tebaanın her birine dini özelliklerine göre haklar verilmişti. Hepsi dini ve kültürel özerkliğe sahiptirler. Evlenme, boşanma gibi şahsi hukuki meselelerde kendi dini reislerinin idaresindeydiler. Yani yukarıda bahsedilen milliyetçilik hareketlerinin oluşması için bir ortam bulunmamaktaydı. Osmanlı bu sistem sayesinde uzunca bir süre birçok unsuru egemenliği altında barındırmayı başarmıştı. XVIII. yüzyıldan sonra bu sistem çökmeye başlamıştır. Millet kavramının din ile eşdeğerde kabul edilmesi Osmanlı topraklarında gözü olan Fransa, Rusya gibi büyük devletlerin dindaşları olarak kabul ettikleri ve çıkarlarını Osmanlı Devletinin içinde savunacak grupların koruyuculuğunu yapmayı ve bu grupları kendi vekilleri olarak görmeleri sonucunu

¹⁰⁰ Kılınçkaya, a.g.e., s.3.

¹⁰¹ Kurşun, a.g.e., s.20.

doğurmuştur¹⁰². Örneğin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Rusya'nın Rum milleti üzerinde koruyucu rolünü oynamasına vesile oldu¹⁰³. Aynı şekilde Fransa'da imparatorluğun Katolik unsurları üzerinde hak iddia etmeye başladı¹⁰⁴. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde hemen bütün gayr-i Müslimler kendilerine bir koruyucu bulmuşlardı.

Osmanlılar XVI. yüzyılda birçok İslam ülkesinin dolayısıyla Arapların da tek hâkimi oldular. Ancak Araplar, Osmanlı hâkimiyetine girdikleri sırada belirli bir siyasal birlikleri yoktu. Dolayısıyla bu da Osmanlı'nın bu bölgelerde hâkimiyetini sürdürmesine ortam hazırlamıştır¹⁰⁵.

Cezayir 1516, Mısır ve Suriye 1516–1517, Trablusgarp 1555'te Tunus 1574'te Osmanlı hâkimiyetine girdi. 1639'da Irak'a hâkim olan Osmanlılar, Basra Körfezi'ne kadar hâkimiyetlerini uzattılar. Bu arada Yemen 1580'den beri Osmanlı vilayeti olmuş, Hicaz ise Mısır'ın fethinden hemen sonra Osmanlıya tabiiyetini bildirmişti¹⁰⁶.

Görüldüğü gibi Osmanlı, Arapların yoğunlukta bulunduğu bölgelerde uzunca bir süre egemenliğini sürdürmüştür.

Arap dünyasındaki uzun süreli Osmanlı idaresi zaman ve bölgelere göre değişiklik göstererek gelişmiştir. Örneğin Kuzey Afrika'daki Mısır hariç hiçbir zaman istikrarlı bir idare kurulamamıştır. XVI. yüzyılın sonlarında Cezayir bölgedeki askeri komutanların, bazen de güçlü korsanların eline geçmiştir. Kuzey Afrika'da Arap bölgelerinden en çok kontrol altında tutulan Mısır olmuştur. Ancak

¹⁰² Belleten, XXVII, Ankara 1964, s. 623

¹⁰³ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Safer 1321 Çarşamba 29 Nisan 1903, Paris, s.1

¹⁰⁴ Kurşun, a.g.e., s.19.

¹⁰⁵ Feroz, Ahmad, “İttihatçılıktan Kemalizme”, Çeviren: Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.40.

¹⁰⁶ Kurşun, a.g.e., s.19.

kontrol altında tutulabilen yerler daha çok Suriye ve Irak olmuştur. Osmanlı, I.Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu bölgelerde hâkimiyetini sürdürmeyi başarmıştır¹⁰⁷.

Osmanlı Hâkimiyeti Sırasında Bölgelerdeki İdari Birimler¹⁰⁸

VİLAYET	SANCAK	KAZALAR
HİCAZ	Medine-i Münevvere	Yenba, El-Badi, Alice, Akabe
	Cidde	Mamuret'ül Hamid
BASRA	Basra	Kurna, Kuvayt, Fav
	Müntefik	Şevk'ul Şüyul, Şadre, Hey
	Necid	Katiyf, Katar
	Ammare	Şatret'ül Ammare, Davric
BAĞDAD	Bağdad	Horasan, Aziziye, Kazımiye, Cezire, Duleym, Kut'ul Ammare, Hankin
	Divaniye	Hele, Samare, Şamiye
	Kerbela	Hindiye, Neced, Eşref
MUSUL	Musul	İmadiye, Zaho, Tavuk, Akre
	Kerkük	Revandiz, Köysancak, Salahiye
	Süleymaniye	Gülenber, Mamuretül Hamid
HALEP	Halep	Ayıntap, Kilis, Bilan, Herim, İskenderun, Antakya, Adleh, Cisri şugur, Mamuretül Numan
	Urfa	Rumkale, Suruç, Birecik, Harran
	Maraş	Elbistan, Zeytun, Andırın, Bazarcık
SURİYE	Şam-ı Şerif	Baalbek, Beka, El-Aziz, Duma, Nebek
	Kerek	Maan, Tufeyle, Selk, Vad'ül Acem Habiye, Rasiye, Zebdani,
	Hama	Hums, Selimiye, Hamidaiye
	Havran	Ackin, Basra, El-Harif, Deraa, Süveyde, Salhed, Ahre
	Trablusşam	Safrita, A'kar, Hısn'ul Ekrad

¹⁰⁷ Kurşun, , a.g.e., s.18.

¹⁰⁸ Kılınçkaya, a.g.e., s.25.

Osmanlı Devletinin egemenliği altında bulunan bu vilayetlere vali, başkumandan ve kadılar İstanbul'dan tayin edilmekteydiler. Bunun yanı sıra yerli liderler ve eşraftan bazıları merkezden gelen idarecilere yardımcı olarak tayin edilmekteydiler. Bu bölgelerin valileri merkeze karşı tek sorumlu kişi olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti buralarda bu yolla o kadar güzel bir yönetim kurmuştu ve bu amaçla buradaki Arap toplumları uzun süre egemenliği altında tutmayı başarmıştır. Osmanlı Devleti, buralardaki merkezi kontrolünü kaybettiği dönemlerde buralarda keyfi idareler çoğalmış ve zaman zaman halkla idare karşı karşıya gelmiştir. Bu karışıklıklardan faydalanan bölgedeki bazı nüfuzlu aileler bölge idaresini ele geçirmeyi başarmışlardır.

Avrupa'da bulunan güçlü devletlerin Osmanlı Devletini ekonomik ve siyasi nüfuz ve egemenliği altına almak veya çeşitli sebepler oluşturarak Osmanlıyı parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin geleceklerini temin etmek istemelerinden doğan Şark Meselesinin¹⁰⁹ ortaya çıkmasından sonra Arap Dünyasının Osmanlı İdaresi ile olan bağları giderek çözülmeye başladı.

Sömürge arayışları içerisinde olan Avrupa devletleri özellikle de Türk dışı unsurların yaşadığı bölgeleri faaliyet sahası olarak seçmişlerdir. Bunlar, bir yandan azınlıkları harekete geçirirken bir yandan da Osmanlı idaresine müdahale etmeye başlamışlardır¹¹⁰. Osmanlı Devletine karşı olan bu müdahaleler XIX. yüzyılda çok daha fazla artmaya başlamıştır. Bu manada Batılı büyük devletlerin Arap Vilayetlerindeki ilk müdahaleleri buralarda yaşayan Gayr-i Müslimlerin

¹⁰⁹Küçük, Cevdet, “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika, İstanbul Üniversitesi”, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı:32, İstanbul 1979, s.608.

¹¹⁰ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 10 Şâ'bân 1320 Pazar, 16 Teşrîn-i Sâni 1902, Paris, s.4

Cemaatlerinin haklarını korumak bahanesi ile başladı¹¹¹. Bunun en belirgin örneğini 1840 ve 1860 Lübnan olaylarıdır¹¹². Her iki tarihte meydana gelen bu olaylarda hem İngiltere hem de Fransa bu olaylara müdahalelerde bulunmuşlardır. Bunlara bağlı olarak da Osmanlı Devleti, Lübnan’a birtakım imtiyazlar tanımak zorunda kalmıştır¹¹³. Bu olayda amaçlarına ulaştıklarını gören Avrupa Devletleri, bu tarihten itibaren zaman hem burada bulunan Hristiyan Arapları harekete geçiriyorlar ve Bab-ı Ali’ye baskı yaparak Osmanlı Devletinden bunlar için sözde tedbirler almasını istiyorlardı. Burada şunu rahatça görmekteyiz ki: Avrupalı Devletler, Osmanlı egemenliği altında bulunan topraklarda hâkimiyet için birçok tehlikeli çalışmalarda bulunmuşlardır. Batılı Devletler, Suriye’de ve diğer Arap bölgelerinde sürdürmüş oldukları bu çalışmalar dışında bu bölgelerde çeşitli imar, eğitim ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaları onların bu bölgelerdeki nüfuzlarını daha da artırmıştır.

XIX. yüzyılda Fransızların Katolikleri, Amerikalıların ise Protestanlar arasında başlattıkları faaliyetler İngilizlerin Osmanlı Devleti yerini tutacak ve merkezinin kutsal bölgelerin (Mekke-Medine) olması tasarlanan siyasi ‘İslam Birliği’ kurma çalışmaları bölge üzerinde büyük oyunlar oynanan bölge halini almıştır¹¹⁴.

Bilindiği üzere XX. yüzyılın başlarında petrolün bulunması Batılı Devletlerin Osmanlı Devletinin toprakları üzerindeki iştahlarını daha da kabartmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu bölgelerde özellikle de

¹¹¹ Kurşun, a.g.e., s.20.

¹¹² Şura-yı Ümmet Gazetesi, 10 Cemaziyelahir 1320, 18 Eylül 1902, s.2

¹¹³ Ülman, Haluk; “1860–1861 Suriye Buhranı”, Ankara 1966, s.30.

¹¹⁴ Küçük, a.g.e., s.20.

Ortadoğu Bölgesi petrol bakımından çok zengin bir konumda bulunmaktaydı. İşte bu bölgelerin önemi anlaşılır anlaşılmaz rakip iki devlet olan İngiltere ve Almanya bu bölgeler üzerinde çıkar çatışmalarına girişmişlerdir¹¹⁵. Bu rakip iki devlet Ortadoğu'da bulunan şirketlerin senetlerini elde etme yarışına girişmişlerdir. İngiltere, İran'da, Almanya ise Mezopotamya bölgesinde hüküm sürmek istiyordu. Almanya ile İngiltere arasındaki bu rekabet, sömürgecilik yarışını daha da hızlandırmıştır. Bu da petrolün bulunduğu alanların savaş alanı haline gelmesine ortam hazırlamıştır¹¹⁶.

Burada açıklamaya çalıştığımız gibi, 'millet sistemi' Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik fikrine bağlı olarak önemini yitirmişti. Özellikle de Osmanlı milletlerinin büyük devletler tarafından kışkırtılmasıyla Osmanlı Devleti iyice güç duruma düşmüştür. Milliyetçilik batıdan gelen pek çok tesisle önce entelektüel hareket olanlar arasında yayılmaya ve halka kadar indirilmeye çalışılmıştır¹¹⁷.

Rönesans'ın doğurduğu kültürel hareketlerin sonucu olarak batı medeniyeti ve fikirlerinin etkisiyle başlayan Arap fikri uyanışı daha sonra çoğunluğu Hristiyan olan ve batılı eğitim kurumlarında eğitim görmüş olan bazı şahsiyetlerin etkisiyle düzenli bir milliyetçilik hareketine dönüşmüştür¹¹⁸. Bu başlangıçta Arap Kültürünü diriltme hareketi olarak başlamış¹¹⁹, 1860'lardan sonra hızlanarak bütün aydınlar arasında Arap gazeteciliği ve tiyatroculuğu ile özellikle Arap diline önem verilmesinin zarureti üzerinde durulmuştur. Arapların bu çalışmaları II. Abdülhamit Döneminde artarak devam etmiştir. Abdülhamit, iktidara geldiği

¹¹⁵ Kayalı, a.g.e., s.120.

¹¹⁶ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Cemaziyelahir 1320, 4 Eylül 1902, Paris, s.3

¹¹⁷ Kurşun, a.g.e., s.22.

¹¹⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.12.

¹¹⁹ Kurşun, a.g.e., s.28.

zaman Suriyeli aydınlar arasında edebiyat ve gazetecilik çalışmaları daha da hızlanmıştır. II. Abdülhamit'in sıkı basın sansürü¹²⁰ pek çok gazetecinin Avrupa'ya göç etmesine ortam hazırlamıştır. Özellikle Suriyeli Hristiyan Cemaatlerinin Avrupa ülkeleriyle tarihi ve kültürel bağları sürgünlerin Londra, Paris, Napoli gibi kentlerde yaşamlarını kolaylaştırırken buralarda bulunan sürgünler¹²¹, Abdülhamit'in karşı olan tutumunu aydınların kendi ulusal ve yayılımcı olan çıkarları için kullanmak isteyen dost hükümetler, şahıslar ve kilise grupları tarafından destek görmüştür.

¹²⁰ Kayalı, a.g.e., s.28.

¹²¹ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Şa'bân 1320 Pazar 2 Teşrîn-i Sâni 1902, s.1

2.BÖLÜM

ARAP MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİNİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN KİŞİLER VE CEMİYETLER

Bu bölümde Arapların Milliyetçilik Hareketlerinin oluşumunda, gelişmesinde ve bunlara bağlı olarak da Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurmalarında etkili olan elçilikler, şahıslar ve cemiyetler üzerinde durulacaktır.

Avrupa devletlerinin elçilikleri Araplarla ilgili cemiyetler ve partiler kurma faaliyetini hazırladılar. "Âdem-i Merkeziyet" cemiyetini kurdular. Bunun merkezini "Kahire", başkanını da Refik el-Azm'ı seçtiler¹²². "Reform Cemiyeti" de kuruldu. Bunun merkezi "Beyrut'tu". Bundan başka "Edebiyatçılar Cemiyeti" ve buna benzer cemiyetler kuruldu. İngilizler, Fransızlar ırkçılık duygularını taşıyan Arapların saflarına sokuldular. Onlara memleketlerinin hazinelerini açtılar. 18 Haziran 1913 senesinde Arap gençliği Fransa'nın yardımıyla Paris'te bir kongre yaptı¹²³. Bu Arap milliyetçilerinin Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ve Fransa tarafına geçtiklerinin ilk ilanıydı. İttihat ve Terakkiciler bunu hisseder etmez; "Türk Ocağı" cemiyetini yani "Türk Ailesini" kurdular. Amacı Osmanlı unsurlarını Türkleştirmekti. Bundan sonra din aleyhinde gazeteler ve kitaplar yayınlamayı teşvik etmeye başladılar. Bunlardan biri meşhur Türk yazarı Celal Nuri Bey'in "Geleceğin Tarihi" adlı eseridir. Yazar, bu eserinde şöyle diyordu: "*Maslahat, İstanbul Hükümeti'nin Suriyelikleri vatanlarını terke mecbur etmesini, Arap memleketlerinin; bilhassa Yemen'le Irak'ın Türkçeyi neşretmek ve bir din lügati*

¹²² Zeine , a.g.e., s.115.

¹²³ Şura-yı Ümmet Gazetesi 5 Cemaziyelsâni 1324 Cuma 1904, Paris, s.2

haline getirmek için Türk müstemlekesi haline getirilmesini icap ettiriyor. Varlığımızı korumak için mutlaka bütün Arap memleketlerini Türk memleketi haline getirmek gerekiyor. Zira yeni Arap gençliği milliyetini hissetmeye başladı. Şimdiden bu büyük tehlike için ihtiyat tedbiri almalıyız. Irkçılık ve vatancılık nefislerde bu derece tahribat yapmıştı. Bağlılık İslâmiyet'ten ırkçılığa ve vatancılığa dönüşmüştü. Bu hal İslâm'ın ırkçılığa ve vatancılığa dokunan bütün kısımlarına karşı mücadeleye sebep oldu. Devlet otoritesini elinde bulunduranların etrafındaki adamların ölçüsü İslâm değil ırkçılık ve vatancılıktı. Hatta Araplardan ve Türklerden bir sınıf meydana getirmeye davet etmekteydiler.

124

Cemal Paşa Suriye'de iken Arap gençlerinin Fransa lehine devlete ihanet ettiklerini, Fransa ve İngiltere'nin direktifiyle hareket ettiklerini, Şam Fransız Konsoloslusunda ele geçirilen vesikalarla ispat etti. Bunlar hissedilince devlet, tebaası arasında birliği sağlamak için Arapların gönlünü almak istedi. Arap liderlerini Şam'da bir yemek toplantısına çağırdı. Bu toplantıda onları birliğe davet ederek şöyle hitap etti: (Bu hutbenin bir yerinde şöyle diyordu)¹²⁵. İstanbul'da ve diğer Türklerle meskûn yerlerde müşahade ettiğiniz gibi Türk camiasının hareketleri Arapların menfaatleriyle çatışmaz. Biliyorsunuz ki Osmanlı Devleti'nde Bulgar, Ermeni ve Yunan hareketleri olmuştur. Şimdi ise bir Arap hareketi başladı. Türkler hangi milletten olduklarını söyleyemeyecek kadar kendilerini unuttular. Vatanî ve millî ruh tam bir uykuya daldı. O kadar ki Türk milletinin en sonunda yok olmasından korkuldu. Gelen bu büyük tehlikeye mani

¹²⁴ Celâl Nuri Bey, "Tarih-i İstikbâl I / Mesâil-i Fikrîye (Geleceğin Tarihi I - Fikrî Problemler, İstanbul 1913)

¹²⁵ Zeine, Zeine N., a.g.e., s.112.

olmak için Jön Türkler teşkilatı takdirle karşılanacak bir uyanıklık gösterdi. Türklere vatanseverlik ruhunu aşılama için silaha sarıldılar." Sonra, "*Size garanti veriyorum ki, hiç bir zaman Arapların ve Türklerin gayeleri birbiriyle çelişmez. Türkler ve Araplar vatanlarına ait meselelerde birbirlerinin kardeşidirler*" dedi. Sözüne şöyle devam etti: "*Hulasa Jön Türklerin (İttihat ve Terakki'nin) en büyük gayesi Türk milletini bütün dünya milletlerinin takdir ve hürmetini kazanacak bir millet yapmak. 20. asır milletleriyle yan yana yaşaması için gereken hakları sağlamaktır.* " Bu nutku ile Cemal Paşa Hilâfet sancağı altında Müslümanları toplamak istemiş, Arapların Türklerden yani Hilâfet'ten ayrılmasına; İngiliz ve Fransızlardan bu uğurda yardım istemelerine mani olmak istemişti. Arap milliyetçiliğinin Osmanlı'da Türk milliyetçiliğinden daha önce geliştiğini belirtmek gerekir. Arap milliyetçiliği, 1860'larda Suriyeli Arap entelektüeller arasında doğmuştu¹²⁶. Osmanlı İmparatorluğu'na ve yönetimindeki "Türlere" karşı ciddi bir sevimsizlik besleyen bu entelektüellerin dikkat çekici bir yönü ise çoğunun Hristiyan oluşuydu¹²⁷. Butros El-Bustani, Faris Şadyak, Nakkaş, Corci Zeydan gibi Hristiyan Arapların öncülüğünde başlayan bu harekete katılan Müslüman Araplar ise, çoğunlukla Batılı fikirleri benimsemiş seküler aydınlardı. Arap milliyetçiliğini geliştirirken "Arapların İslam öncesi tarihlerine" ilgi duymaları bundan kaynaklanıyordu.

¹²⁶ Zeine, , *a.g.e.*, s.11.

¹²⁷ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Şa'bân 1320 Pazar 2 Teşrîn-i Sâni 1902, Paris, s.2

2.1.Selim Faris

İstanbul'da el-Cevaib(Güncel Haberler)adlı Arapça bir gazete çıkaran yayımcı Ahmad Faris es-Şiyak'ın oğlu olan Selim Faris ancak 1894 yılındaki çabalarının bir sonucu olarak Araplar arasında bir koordinasyon sağlamaya çalıştı. O 1894 yılında Genç Osmanlıların Avrupa'daki başlıca yayın organı olan Hürriyet'i yeniden Londra'da canlandırmaya çalışmıştır¹²⁸. Ondan önce var olan muhalif faaliyetler Jön Türk Hareketinin en geniş tanımı olarak sadece II. Abdülhamit yönetimine karşı çıkma anlamına gelmekteydi. Bu dönemde özellikle Genç Osmanlıların idealleriyle bağdaşan temel talep liberal bir meşruti rejim olmaya devam etmiştir. Bundan dolayı olarak II. Abdülhamit'in mutlak gücünü haklı çıkarmak için kullandığı halifelik iddiasının çürütülmesi rejime karşı yürütülen mücadelenin odak noktası olmuştur¹²⁹.

2.2 Butros El-Bustani

Arap milliyetçiliğinin gelişiminde etkili olan kişilerden birisi de Butros El-Bustani olmuştur. Bustani'nin Amerikan Protestan Mezhepleri ile sıkı ilişkileri vardı ve kendisi Beyrut'ta Amerikan Konsolosluğunun tercümanlığını yapıyordu. Bustani yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Dr.Smith ve Dr.Van ile işbirliği yaparak Tevrat'ın Arapça tercümesini yapmıştır¹³⁰. Daha sonraki dönemlerde ise Muhit el-Muhit adlı bir sözlük ve kendi adıyla anılan bir ansiklopedi yayımına başlayan Bustani Arap Dilini diriltme hareketinin öncülüğünü yapıyordu. Ayrıca kurmuş olduğu,

¹²⁸ Kayalı, *a.g.e.*, s.44.

¹²⁹ Kurşun, *a.g.e.*, s:35.

¹³⁰ Kurşun, *a.g.e.*, s 28

- Cinan
- Cennet
- Cüneyna

adlı gazetelerle Arap Milliyetçiliğine hizmet ediyordu.

Arap Milliyetçiliğine etki edip Avrupa’da yayımlanan iki bağımsız Arapça gazete el-Hilafe (Hilafet) idi. Katolik rahip olan Lois Sabuncu tarafından Napoli’de yayınlanmaktaydı¹³¹. Sabuncu, önceleri Beyrut’ta yayımlamaya başlayıp daha sonra 1877 yılında Londra’ya naklettiği en-Nahla adlı eserinde(Arı) olduğu kadar 1881 yılında yayımlamış olduğu el-Hilafe adlı eserinde de bir Arap Halife fikri üzerinde durmaya çalışmıştır.

Sabuncu’yi ve onun yayın organı olan el-Hilafe’yi destekleyenler arasında İngilizlerin yanı sıra rakip halife olma ihtirasları koşan Hıdiv İsmail ile İngiliz yönetimi altındaki Hint sömürgelerin Hintli ve diğer Müslüman liderleri de bulunuyordu. Bu da bu kadar erken bir safhada bile İngilizlerin padişahın halifelik iddiasını çürütmeye çalışmış olabileceklerini düşündürmektedir¹³².

¹³¹ Arsel, İlhan, “ *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*”, Ankara 1987, s.98.

¹³² Kayalı, a.g.e., s 111.

2.3 İbrahim Muveylihi

İbrahim Muveylihi Mısırlıydı, Avrupa’da Abdülhamit’e muhalefet eden tek isim olup Arap Müslüman editör olarak karşımıza çıkmaktadır. İbrahim Muveylihi el-Hilafe adlı eserini 1879 yılında yayımlamış ve burada hamisi olan Hıdiv İsmail’in görevden alınmasına karşı çıkmıştır¹³³. Muveylihi Osmanlı Hükümetine olduğu kadar emperyalist bir devlet olan İngiltere ile Rusya’ya da sivri bir dille saldırmıştı. Ancak daha sonraki dönemlerde hem İbrahim Muveylihi hem de Sabuncu, II. Abdülhamit ile uzlaşarak, onun hizmetinde çalışmaya devam etmişlerdir.

2.4 Halil Ganem

Arap Milliyetçiliğinin oluşmasında etkili olan kişilerden birisi de Halil Ganem’dir. Osmanlı Devleti’nde Birinci Meclis’in kapatılmasından sonra Avrupa’da yayımlanan gazetelerin özellikle II. Abdülhamit aleyhtarı muhalefetine Halil Ganem sert bir şekilde karşı çıkmıştır¹³⁴. 1878 yılında İstanbul’dan uzaklaştırılan on muhalif mebusan sadece Ganem Avrupa’ya gitmişti. Halil Ganem Paris’e yerleşmiş ve burada Osmanlı Hükümetini eleştiren yazılar yazmaya başlamıştır. Halil Ganem yazdığı bu eserlerde özellikle Osmanlı Devleti’nin Arapların olduğu bölgelerde reform yapması gerektiği konusunu ısrarla vurgulamaktaydı. Avrupa’daki muhalefetin 1880’lerin sonunda hızını yitirmesine dahi, Halil Galem muhalefet çalışmalarını yapmaya devam etmiştir.¹³⁵

¹³³ Mardin, Şerif, “*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895–1308*”, Ankara 1964, s.120.

¹³⁴ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 15 Cemazziyel Evvel 1321 Pazar 9 Ağustos 1903, Paris, s.3

¹³⁵ Kurşun, Zekeriya, *a.g.e.*, s.30

2.5 Abdurrahman el-Kevakıbi

Arap Milliyetçilik Hareketinin geniş alanlara yayılmasında çok sayıda taraftar bulmasında şüphesiz Suriyeli Arapların çok büyük etkileri olmuştur. 1895 yılında Suriyeli aydınlar, Milli Arap Komitesini¹³⁶ kurarak Osmanlı idaresinde Arapça konuşulan bütün yerlere milliyetçilik fikirlerini yaymaya girişmişlerdir. Bu dönemde bu çalışmaları yapan kişilerin başında Abdurrahman el-Kevakıbi gelmektedir. Abdurrahman el-Kevakıbi yazmış olduğu Ummu'l Kura ve Taba el-İstibdat adlı eserinde¹³⁷ siyasi hâkimiyetle dini hâkimiyeti birbirinden ayırma düşüncesini ileri sürmekteydi. Ona göre Arap Yarımadası ümmettin ortasındaydı. Ayrıca Arapça İslam dininin diliydi. Bu yüzden İslami mücadelenin merkezi Arabistan'a nakledilmeliydi. Buna bağlı olarak da Kureyş soyundan gelen bir kişi ümmet tarafından halife seçilmeliydi ve Müslüman idarecilerden oluşan bir danışma heyeti de ona yardımcı olmalıydı¹³⁸. Bu fikirler çerçevesinde taraftar toplayan Arap milliyetçileri, özellikle İngilizler ve Mısır Hıdiv İsmail Paşa tarafından destek görmekteydiler¹³⁹.

¹³⁶ Hüseyin, M. Muhammed, "Modernizmin İslam Dünyasına Girişi" (Çev. Sezai ÖZEL) İstanbul 1986, s.233.

¹³⁷ Kurşun, a.g.e., s.48.

¹³⁸ Hüseyin, a.g.e., s.250.

¹³⁹ Mardin, a.g.e., s.212.

2.6 Muhammet Abuh

Arap Milliyetçiliğinin yayılmasında etkili olan kişilerden birisi de Mısır'da çalışmalarını sürdüren Muhammet Abuh olmuştur.¹⁴⁰ Muhammet Abuh'un başını çektiği reformist İslamcılarının amacı Arapların dilleri ve geçmişleriyle İslamiyet'in ve Ortadoğu Bölgesinin korunmasıdır. Burada Arapçanın canlandırılmasındaki rolünü vurgulaması, Arap Milliyetçiliğinin motive edilmesinde öncü bir rol oynamıştır.

Burada açıklamaya çalıştığımız gibi Arap milliyetçiliğinin oluşmasında hem Müslüman Araplar hem de Gayr-i Müslim olan Araplar etkili olmuşlardır. Modern bir fikir olarak milliyetçilik hareketlerinin, geleneksel değerler karşısında kazanacağı başarının ilk işaretleri XIX. yüzyılın başlarında Beyrut, Kahire, Halep ve İstanbul'daki Arap edebiyatında ve fikir hareketlerinde gözlemlenebilmektedir¹⁴¹.

Esas itibariyle Arap milliyetçiliğindeki iki ana yönelimin bu dönemde şekillendiğini de söyleyebiliriz. Bunları madde olarak şöyle sıralayabiliriz¹⁴²: Daha çok Beyrut ve Lübnan'daki okullarda çalışan Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin eğittikleri Hıristiyan Arap olan aydınlarca geliştirilen laik ve Arap Kültürünü temel alan milliyetçilik hareketleridir. Geleneksel İslami değerlerden yola çıkarak "Osmanlıcılık" ve "İttihad-ı İslam" gibi ara duraklardan sonra ortaya çıkan ve Müslüman Arap aydınlarının inşaa ettikleri milliyetçilik çizgisidir¹⁴³.

¹⁴⁰ Kılınçkaya, a.g.e., s.39.

¹⁴¹ Hüseyin,, a.g.e., s.272.

¹⁴² Mardin, a.g.e., s.220.

¹⁴³ Kılınçkayaa.g.e., s.39.

II. Meşrutiyet Öncesi dönemde Araplar Arasındaki Siyasi Fikirleri Şöyle Özetleyebiliriz¹⁴⁴:

Osmanlı Halifeliği yerine Arap Halifeliğini oluşturmak isteyenler

1. Arap Bölgeleri için özel ıslahat yani Arapların yoğunlukta bulundukları bölgelerde yenilik yapılmasını isteyenler ve özellikle yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı Devletinin yenilik yapması için bazı Arap aydınlarının Osmanlı devletini zorlayıcı yazılar yazmaları
2. Osmanlı Devleti'ndeki yenilikçi yani reform yanlısı kişileri destekleyip ya da onların yaptıkları çalışmalara katılarak bütün Osmanlı vilayetlerini ihtiva edecek şekilde ıslahat yapılmasını savunanlar
3. Osmanlı Devletinin egemenliği altından çıkarak ulusal devlet anlayışına bağlı olarak kendi devletlerini kurmak isteyenler
4. Avrupa devletlerinin koruması altına yani onların mandası olarak varlıklarını sürdürmek isteyenler

¹⁴⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.45.

2.7.EL-İha'ül Arabî ve'l Osmanî Cemiyeti

El-İhaül Arabî ve'l Osmanî Cemiyetinin Kurucuları

- a)Şefik Bey el-Muayyed
- b)Sadık el-'Azm
- c)Şükri el-Ayni
- d)Abdülkerim el-Halil
- e)Şükri el-Hüseyni

1908 yılında II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinden hemen sonra basında II. Abdülhamit'e özellikle de yakınlıklarıyla bilinen bazı Araplara saldırılar yapılmaya başlanmış, muhtemelen bu saldırının muhataplarının desteğiyle de İstanbul'da bulunan Arapların örgütlenmesi için faaliyete geçilmişti¹⁴⁵. El-İhaül Arabî ve'l Osmani (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)'nin kurucuları olan Muhammed Reşit Rıza, Refik EL-Azm ¹⁴⁶ ve diğer Arap milliyetçisi olan önderlerce de şüpheyile karşılanmışlardır. Bunların diğer Arap milliyetçisi olan önderlerce şüpheyile karşılanmaları ilk önceleri saygınlık kaybetmelerine sebep olmuştu¹⁴⁷.

El-İhaül Arabî ve'l Osmanî (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)'nin ilk maddesinde İstanbul'da halife olan Abdülhamit'e bağlılığını belirtmekteydi. Ayrıca El-İhaül Arabî ve'l Osmanî (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyetinin) bağlı bulundukları mezhep veya gruba bakılmaksızın bütün Osmanlı Araplarına açık olduğu bildiriliyordu. Bu aslında oldukça ilginç bir olay olarak karşımıza

¹⁴⁵ Kurşun, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁴⁶ Antonius, *a.g.e.*, s.152.

¹⁴⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.152.

çıkılmaktadır. El-İhaül Arabî ve'l Osmanî (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti) genel olarak Osmanlı-Arap Kardeşliği olarak ilan edilen adına rağmen tüzükteki bu madde kolaylıkla 'Arapçılık' olarak yorumlanabilirdi ve nitekim de öyle olmuştur¹⁴⁸.

Arapların kurmuş olduğu bütün gizli ve açık faaliyetlerde Araplar arasındaki rekabet unsurunu göz ardı etmek yanlış olacaktır. Bu, Arap hareketinde ve Arap karakterinde son derece önemli bir aşamadır. Dolayısıyla Arap cemiyetleri içindeki karşılıklı olan suçlamaları aynı zamanda bu kişisel çekişmeleri göz önüne alarak değerlendirme yapmakta fayda vardır. Bundan sonraki süreçte kısaca 'İzahat' olarak anacağımız IV. Ordu vardı. Mahkeme Tutanaklarında bu meseleye temasta temasla daha başlangıçta kişisel çekişmelerin ön plana çıktığı belirtilmektedir¹⁴⁹.

El-İhaül Arabî ve'l Osmanî Cemiyetinin Amaçları¹⁵⁰:

1. Meşrutiyet yönetiminin devamını sağlamak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yardımcı olmak
2. Bütün Osmanlı tebaasını aralarında din ve mezhep farkı gözetmeksizin bir araya getirmek ve onlar arasında bir birlik kurulmasını sağlamak
3. Arap milletinin ilmin ışığında yeni okul ve eğitim vasıtalarıyla donatılıp gazetelerle aydınlatılarak daha iyiye götürülmesi

¹⁴⁸ Zeine, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁴⁹ Kurşun, *a.g.e.*, s. 254.

¹⁵⁰ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.65.

El-İhaül Arabî ve'l Osmanî Cemiyetinin Programı¹⁵¹

1. İnsanları yeni fabrikalar, tarımsal, endüstriyel ve ticari şirketler oluşturabilmeleri için eğitmek
2. Halkın refah seviyesinin yükselmesini sağlayacak etkinliklerde bulunmak ve halkın bu alanda eğitilmesini sağlama
3. Arabistan'da bulunan Bedevilerin eğitimini üstlenerek onların medeni insanlar gibi yaşamalarını sağlamak ve onları da bu düşünceye inandırma. Bu düşünce doğrultusunda Bedevilerin bazı kötü alışkanlıklarından vazgeçmelerini temin etmektir. El-İhaül Arabî ve'l Osmanî (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)'nin yayın organı el-İlha'dır. el-İlha, el-Osmani çıkıncaya kadar sözcülüğünü yapan ve İstanbul'da yayınlanan Şemsüladale ve Arapça-Fransızca yayınlanan el-Dustur gazeteleri cemiyetleri el-İhaül Arabi ve'l Osmani (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)'nin bu prensiplere olan saygısından dolayı bundan özellikle bahsetmişlerdir. Ancak el-İlha Osmanî Osmanlı Devletini zayıf gösteren makaleler yayınlamaktan çekinmemişlerdir.

El-İlha'nın faaliyetleri daha çok Arap şuurunun uyanması doğrultusunda olmuştur. Arabi ve'l Osmani (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)'nin kurucuları kanaatlerinden dolayı İttihat ve Terakki'nin şüphelerini üzerlerinde toplamışlardır. Bunlar, özellikle İttihat ve Terakki'nin şüphelerini üzerlerinde topladıklarından dolayı 31 Mart Olayı sırasında, Suriye'deki bazı kışkırtıcı hareketlere katıldıkları gerekçesiyle bütün şubeleri kapatılmıştır¹⁵².

¹⁵¹ Kurşun, *a.g.e.*, s.65

¹⁵² Kılınçkaya, *a.g.es.*63.

2.8.El-Müntedi'ül Edebi (Edebiyat Kulübü Cemiyeti)

Müntedi'ül Edebi:(Edebiyat Kulübü Cemiyeti) Cemiyet'in Kurucuları¹⁵³

1. Abdül Kerim el-Halil
2. Seyfeddin el-Hatib
3. Cemil el-Hüseyri
4. Yusuf Süleyman
5. İzzet el-Azimi
6. Refik Rezzak Sellum
7. Sami el-Azm
8. Cevdet Kandusi
9. Asım Çelebi
10. Müslim Attar
11. Halid el-Hakim
12. İsmail Saffar
13. Asım Bissu
- 14.Arif-i Arif

Buarada cemiyetin kurucuları arasında bulunan İzzet el-Azimi ve Müslim Attar'ın cemiyetten istifa ettiklerini görmekteyiz. Bunların cemiyetten istifa etmeleri ile birlikte İsmail Saffar ve Asım Bissu kurucular arasına katılmışlardır¹⁵⁴.

El-İlha'nın kapatılmasından sonra İstanbul'da resmi kurumların izni ile açılışına izin verilen ikinci cemiyet Arabî ve'l Osmanî (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti) olmuştur. Bu Cemiyet 1909 yılında bir grup Arap mebusan, edebiyatçı,

¹⁵³ Kurşun, *a.g.e.*, s.107.

¹⁵⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.65.

memur ve İstanbul'da eğitim görmekte olan Arap öğrenciler tarafından kurulan açık Arap Cemiyetlerinden birisidir¹⁵⁵.

El-İlha'nın doğurduğu boşluğu doldurarak için İstanbul'da bulunan Arap ileri gelenleri meşru zemine dayalı olan yeni bir cemiyet kurmaya ihtiyaç duymuşlardır. Görünüşte bu düşünceden hareketle de program hazırlıklarına girişmişlerdir. Cemiyet'in kurucularından birisi olan Ahmet İzzat Azami'ye göre; Mısır'da çıkan el-Menar Gazetisi başyazarı bu sıralarda İstanbul'daydı ve Arabî ve'l Osmanî (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)'nin programını hazırlayarak Evrak Nazırı olan Halil Hamada Paşa'ya takdim etmişti.¹⁵⁶ Halil Hamada Paşa da gerekli işlemleri yapmış, hatta kulübün adını bizzat kendisi koymuştu¹⁵⁷. Başka bir görüşe göre de bu hareketin arkasında Abdülhamit Zohravi bulunmaktaydı. Ancak hâkim olan görüş; Arabi ve'l Osmani (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)'nin İstanbul'da bulunan bütün Arap ileri gelenlerinin işbirliğiyle kurulmuş olduğudur.

El-Müntedi'ül Edebi (Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'nin gerçek amacının sosyal ve kültürel çalışmalar yoluyla Arap gençlerinde milliyetçilik şuurunu geliştirmek olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak da El-Müntedi'ül Edebi(Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'nin meşru yani yasal çerçeveler içerisinde faaliyetlerde bulunduklarını da söyleyebiliriz. El-Müntedi'ül Edebi(Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'nin bu meşru faaliyetlerinin yanında bir de gizli bir programı bulunmaktaydı.

¹⁵⁵ Kurşun, *a.g.e.*, s.65.

¹⁵⁶ Kurşun, *a.g.e.*, s.184.

¹⁵⁷ Celal, Yahya; “*el-Alem, el-Arabi, el-Hadis*“, Kahire 1996, s.45.

El-Müntedi'ül Edebi Cemiyetinin Gizli Programı

1.El-Müntedi'ül Edebi (Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'nin kurucu üyelerinin bazıları veya hepsinin en az iki defa olmak üzere Beyrut ve Şam vilayetleri ile bağlı yerleri ve Cebel-i Lübnan'ı gezmek, buralarda çeşitli faaliyetlerde bulunmak ve gerekirse de burada bulunan Arap Halkını bu cemiyetten haberdar etmek ve burada bulunan halkın da bilinçlenmesini sağlamak ve bu alanda gerekli faaliyetlerde bulunmaktır.

2.Bilindiği üzere bu dönemlerde Arap eyaletlerinden İstanbul'a eğitim amacıyla öğrenciler gelmekteydi.İşte İstanbul'a eğitim amaçlı gelen öğrencilerin El-Müntedi'ül Edebi(Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'ne üye olmalarını sağlamak için propaganda vazifesi Abdülkerim el-Halil ve Seyfeddin el-Hatib'e verilmiştir¹⁵⁸.

Edebiyat Kulübü Cemiyetinde bulunan kişilerden ancak son derece güvenilir ve daha önce bu konuda denenmiş kişiler bu programdan haberdar edilebilirler.

El-Müntedi'ül Edebi(Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'nin başlangıçta fikirlerini açıklayabileceği ve anlatabileceği bir gazetesi bulunmamaktaydı. Ancak bu cemiyet sesini pek çok Arapça gazeteleri ile duyurmaktaydı. Mesela Müfid ve el-Hadara bunların başında gelmekteydi¹⁵⁹. el-Müntedi'ül Edebi:(Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'nin asıl sözcülüğünü yapan gazete ise başka bir gizli cemiyetin (el-Alem, el-Ahrar) gazetesi olan Lisan el-Arap gazetesi idi. El-Müntedi'ül Edebi(Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'nin başkanı olan Hüseyin Haydar çeşitli

¹⁵⁸ Kurşun, *a.g.e.*, s.52.

¹⁵⁹ Zeine, *a.g.e.*, s.105.

girişimlerde bulunarak bu gazeteyi yani Lisan el-Arap Gazetesini kendi cemiyetlerinin ismiyle çıkarmaya karar verdiler ve Ahmet İzzet Azami'yi bu gazetenin neşri için görevlendirmişlerdir¹⁶⁰.

El-Müntedi'ül Edebi Cemiyeti ve Abdülkerim El-Halil

El-Müntedi'ül Edebi(Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'nin önemli bir siması olarak karşımıza çıkan Abdülkerim el-Halil son derece aktif bir kişi olarak çalışmaktaydı.1911 yılında bütün Arap vilayetlerinde Arapça eğitim verecek olan özel okulların açılması için geniş çaplı girişimlerde bulunmuştur¹⁶¹. Bunu gerçekleştirmek için de özellikle ısrarla Arap mebusanla desteğini sağlamaya çalıştı ve Arap mebusanın yaptığı konuşmalarda ilerlemek ve Araplar arasında birliği temin etmek için, ulusal dilde eğitim yapan okullara ihtiyaç duyulduğunu ve bunu yapamadıkları için geri kaldıklarını söylemişti. Ona göre; devlet okulları ile yabancı okullar Arapların ihtiyacını karşılamada yeterli olabilirdi ancak ulusal bir eğitim programı ve standartlaşmış bir ilköğretim müfredatı ile millet azametli geçmişini yeniden tesis edebilirdi¹⁶².

El-Müntedi'ül Edebi(Edebiyat Kulübü Cemiyeti)'i 1915 yılında kendiliğinden kapanmıştır¹⁶³. Cemiyetin kapanmasına sebep olan olay cemiyet içerisinde hiçbir şekilde hesap tutulmamış olması, bu suretle idare heyetinin cemiyete ait olan pek çok parayı zimmetlerine geçirmiş olmaları olarak gösterilmektedir. Ancak cemiyetin kapanmasına bu sebeplerden daha ziyade hem

¹⁶⁰ Kurşun, a.g.e., s. 95

¹⁶¹ Kılınçkaya, a.g.e., s.65.

¹⁶² Kılınçkaya, a.g.e., s.70.

¹⁶³ Zeine, a.g.e., s.63.

kendi üyeleri arasında hem de diğer Arap Cemiyetleri ile aralarına çıkan anlaşmazlıkların sebep olduğu anlaşılmaktadır.

2.9.El-La Merkeziye: Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti

El-La Merkeziye: Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti, kanuni sınırlar içerisinde çalışmalarını sürdüren bir cemiyettir. El-La Merkeziye: Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti, daha çok bir parti niteliğinde kurulmuştur. Bu partinin amacı Meclis-i Mebusan'a milletvekili sokarak çalışmalarını sürdürmektir. Bu açıdan baktığımız zaman bu parti çalışmalarını siyasi bir kuruluş olarak sürdürmektedir¹⁶⁴. El-La Merkeziye: Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti, 1992 yılında Mısır'da kurulmuştur¹⁶⁵.

El-La Merkeziye: Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kurucuları şu kişilerden oluşmaktadır¹⁶⁶.

1. Refik el- Azm
2. İskender
3. Amun
4. Hakkı el- Azm
5. Raşid Rıza
6. Dr.Cemil
7. Sami el-Cerdani
8. Muhibettin el-Hatib

¹⁶⁴ Kılınçkaya, M Derviş, *a.g.e.*, s.66.

¹⁶⁵ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Şevvâl 1322 Perşembe Kânûn-ı Evvel 1904, Paris, s.4

¹⁶⁶ Zeine, *a.g.e.*, s.65

El-La Merkeziye: Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kuranların hepsi Suriye kökenlidir. El-La Merkeziye: Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, gizli olmasına rağmen şubeleri izinsiz kuruluyordu ve merkezle şubeler arasındaki ilişkiler ve yapılan yazışmalar çok gizli bir şekilde yürütölmekteydi. El-La Merkeziye: Adem-i Merkeziyet Cemiyeti kendi amaçlarını destekleyen bütün Osmanlı halkına açık olduğunu ifade etmekteydi¹⁶⁷.

El-La Merkeziye: Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı şu aşamalardan meydana gelmekteydi.¹⁶⁸

1. Osmanlı Devleti Temsil Hükümeti ve parlamentosuyla anayasalı olan bir devlettir. Osmanlı Devletine bağılı olan vilayetlerden her birisi kendi içerisinde bölünmez olan saltanatın ayrılmaz birer parçalarıdır. Fakat Osmanlı Devleti'ne bağılı olan her vilayetin mahalli bir hükümeti olan el-La Merkeziye: Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti esasına dayanacaktır. Bunun kabul edilmesiyle de Sultan vilayetlerin idari yöneticiler vali ve kadıyı tayinle belirleyecektir.
2. Her vilayetin merkezinde bir genel meclis, İdare Meclisi, eğitim konularıyla ve evkaf işlerine bakacak olan birer meclis kurulacaktır.
3. Her vilayetin iki tane resmi dili olacaktır. Burada öncelikle Türkçe ve daha sonra o vilayetin dili ne ise orada bundan sonraki süreçte resmi olacaktır.
4. Her vilayette eğitim işleri o vilayette ikamet edenlerin kullandığı dilde olacaktır¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Şevval 1322 Perşembe Kânûn-ı Evvel 1904, Paris, s.4

¹⁶⁸ Kılınçkaya, a.g.e., s. 67.

¹⁶⁹ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Şevval 1322 Perşembe Kânûn-ı Evvel 1904, Paris, s.2

El-La Merkeziye: Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin faaliyetleri arasında oldukça önemli sonuçları görülen ve diğer Arap örgütleriyle yapılan işbirliği sonucunda düzenlenen Paris Arap Kongresi üzerinde ayrıca durulacaktır.

2.9. El-Cemiyet El-Umümiyye El-İslahiyye (Umumi Islahat Cemiyeti)

Bu cemiyet, Beyrut'ta 25 kişi tarafından kurulmuştur. Bu kişiler, memleketin Osmanlı'ya bağlılığını güçlendirme ve harici müdahalelere mani olacak girişimi hazırlama¹⁷⁰ gayesiyle bir cemiyet kurmak için validen izin istemişlerdir. Bu cemiyet de sonraki aşamalarda, yani kuruluşundan itibaren, Araplar arasında milliyetçilik duygusunun gelişmesi için çalışmalarda bulunmuşlardır. Biz, bunu onların hazırladığı lahikalardan anlıyoruz.

2.10. Beyrut Islah Cemiyeti

El-la Merkeziye hareketinin bir sonucu olarak Beyrut'ta ortaya çıkan bu cemiyetin öncüleri Beyrut'taki Müslüman ve Hıristiyan Arap eşrafındandır¹⁷¹.

Beyrut Islah Cemiyetinin Kurucuları

1. Ahmet Muhtar,
2. Selim Sellum
3. Eyüp Sabit'ti

¹⁷⁰ Tasvir-i Efkâr (3 Mayıs 1913).

¹⁷¹ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.68.

Beyrut Islah Cemiyetinin Özellikleri

Cemiyet, merkeze sunmak üzere bir teklif hazırlamıştır¹⁷². Cemiyetin teklifleri La Merkeziye'nin istekleri doğrultusunda olmuştur. Buna göre; bir mahalli hükümet kurularak ziraat, eğitim, sanayi, ticaret, imar ve bayındırlık işlerine bakaca iktisadi ve askeri, hukuki ve harici bölgelerde merkezi hükümete bağlı bir idarenin oluşturulması ve Arap bölgelerine memurlar tayin etmek ve Arapların askerlik hizmetleri sırasında kendi bölgelerinde kalmalarının sağlanması, Arapçanın resmi dil olması ve her vilayete bir bütçe düzenleme hakkının verilmesi, ayrıca bazı yabancı danışmanların mahalli hükümete yardımcı olmak üzere atanmalarına izin verilmesi gibi talepleri bulunmaktaydı.

2.11.Paris Arap Kongresi

Arapların II. Meşrutiyet dönemindeki siyasi faaliyetlerinden birisi 1913 yılında Paris'te düzenledikleri Arap kongresidir¹⁷³. Bütün Arap cemiyetleri ve partilerin katılımıyla toplanan bu kongreyi El-Fetat Cemiyeti organize etmişti. Ancak bu cemiyet gizli bir kuruluş olduğu için kongreyi kendi ismi ile değil Avrupa'da yaşayan şahıslara yaptığı çağrıda El-Fetat Cemiyeti yerine bu şahısların ismini kullanmıştı¹⁷⁴.

Cemiyet, 4 Nisan 1913'te Kahire'deki Adem-i Merkeziyet Partisine bir yazı yazarak aşağıda vereceğimiz konular çerçevesinde Paris'te bir toplantı düzenleyeceklerini, Adem-i Merkeziyetçilerin bu kongreye iştirak etmelerini, aynı zamanda kongrenin başkanı olarak bir üyelerini tayin etmelerini istiyorlardı.

¹⁷² Zeine, *a.g.e.*, s.41.

¹⁷³ Kılınçkaya, *a.g.e.* s.32.

¹⁷⁴ Zeine, *a.g.e.*, s. 66

Kongrede Ele Alınacak Konular¹⁷⁵

- a)Vatan hayatı, işgale mukavemet
- b)Osmanlı ülkesinde Arapların hukuku
- c)Âdem-i Merkeziyet esası üzerine ıslahat zarureti
- d)Suriye'den ve Suriye'ye göç

Kahire Âdemi Merkeziyet Partisi 11 Nisan'da yaptığı toplantıda bu teklifi götürmüş ve 14 Nisan'da tertip komitesine olumlu cevap vermiştir. İki cemiyetin ittifakı ile kongre fikri daha güç kazandı ve hazırlıklar başladı. Hazırlıklar süratle tamamlandı ve kongre El-La Merkeziye, İttihad ve Terakki, El-Müntedi'ül Edebi Cemiyetlerinin katılmasıyla 18 Haziran 1913'te St. Germain'de yapıldı¹⁷⁶.

Kongre toplam dört oturum yaptı. Planlanan konular tartışıldı ve özetle şu kararlar alındı;¹⁷⁷

1-Osmanlı Devletinin siyasi durumu acilen yoluna konulmalı ve ıslahatlar hemen uygulanmalıdır.

2-Osmanlı Araplarının siyasi gelecekleri Türklerle ortak olmalıdır. Arapların yönetimine katılma hakları teyit edilmelidir.

3-Arapça, Suriye ve Arap vilayetlerinde resmi dil olarak Osmanlı parlamentosunca tanınmalıdır.

4-Askerlik hizmeti, Suriye ve Arap vilayetlerinde mecburi olmaktan çıkarılmalıdır.

5-Lübnan'da mali durum düzeltilmelidir.

¹⁷⁵ Kurşun,, s.133.

¹⁷⁶ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁷⁷ Şura-yı Ümmet Gazetesi, 1 Zi'l-ka'de 1320 Perşembe 29 Kânûn-i Sâni 1903, Paris, S.4

6-El-La Merkeziye ve Beyrut Islah Cemiyetlerinin programları derhal uygulamaya konulmalıdır.

7-El-La Merkeziye ve Beyrut Islah Cemiyetlerinin mensupları kendi kuruluşları onaylamadıkça devlet görevi almayacaklardır.

8-Kongre, Osmanlı Ermenilerinin reformcu ve Âdem-i merkezîyetçi taleplerine duyduğu sempatiyi teyit etmektedir.

Vardığımız sonuç neticesinde, kongre üç temel fikirde belirmiştir. Bunlar;¹⁷⁸ Osmanlının varlığını koruyabilmesi için Âdem-i Merkezîyetçi bir siyaseti takip etmesini savunmaktadır.

a) Avrupa'nın desteği ve müdahlesiyle ıslahat yapılması.

b) Arapların – ne pahasına olursa olsun – Avrupa'nın desteğiyle bağımsızlıklarını elde etmek istemeleridir.

c)İttihat ve Terakki Hükümeti, Kongrenin düzenlenmesini önlemek amacıyla Fransız Hükümeti nezdindeki girişimlerinden bir netice alamayınca söz konusu faaliyetin Arap vilayetlerinde ortaya çıkarabileceği tepkileri hafifletmek ve kongre temsilcileriyle anlaşmak üzere cemiyetin genel sekreteri Mithat Şükrü (Bleda) Bey'i Paris'e gönderdi¹⁷⁹

Yapılan görüşmeler sonunda, kongrenin ortaya koyduğu bütün istekler, İttihat ve Terakki Fırkası tarafından kabul edildi. Bunlar; Arap vilayetlerindeki ilk ve ortaokullarda öğretim dilinin Arapça olması, valilerin ve memurların Arapça bilenlerden seçilmesi, Arap gençlerinin askerlik vazifesini memleketlerine yakın yerlerde yapmaları, üç Arap nazırının kabineye alınması, Mebusan Meclisi'ne

¹⁷⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e s 38

¹⁷⁹ Kılınçkaya, a.g.e., s.34.

daha çok Arap mebusun seçilmesi, mahkeme ve diyanet işleri vb. konularda düzenlemeler yapılması gibi¹⁸⁰.

Görüldüğü gibi Paris Arap Kongresi, Arapların fikirlerinin anlaşılması ve Osmanlı İttihat Terakki grubu ile Araplar arasındaki görüşmelerin anlaşılması açısından çok önemlidir.

2.13.El Kahtaniye Cemiyeti

Cemiyet, meşrutiyetin ikinci yılında (1910). İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin kurucusu Aziz Ali Mısri'dir. Cemiyetin diğer kişileri şunlardır¹⁸¹:

- Aziz El-Mısra
- Abdülkerim Kasım El – Halil
- El – Amir Adil Aslan
- Dr. İzzet El – Cindi
- Hasan Bey Hamade
- El – Amir Arid El – Şihabi
- El – Emir Lütfi Bey El – Hafiz

Cemiyetin Amacı ve Özellikleri

“Arapların gelişmesi, reformların takibi, her ne vasıta ile olursa olsun milli uyanışı ihya etmek.” Bu cemiyetin genel amacıdır. Genel olarak cemiyetin kurucuları arasında açık Arap örgütlerinde faaliyet gösteren önemli ve etkili isimler de yer almaktadır. Dolayısıyla bu cemiyet, bünyesine kabul edeceği insanları bu yasal faaliyetleri sırasında seçmeye yönelmiştir¹⁸².

¹⁸⁰ Kurşun, a.g.e., s. 141

¹⁸¹ Kurşun, a.g.e., s. 142

¹⁸² Kılınçkaya, a.g.e., s. 45

Cemiyet, hücreler halinde örgütleniyor, mensupları birbirlerini tanımak için özel işaretler kullanıyorlardı. Cemiyetin gayesi ve hedefleri ortaya çıkınca üyeleri başka cemiyetlere girdiler ve yeni cemiyetler kurdular. Cemiyet daha sonra kendi kendini feshetmiştir. Özellikle cemiyetin içerisinde birbirlerini ihbar eden kişiler çıkmıştır. Diğer üyeler bu korkuyla cemiyet ile olan ilişkilerini kesmişlerdir. Bu cemiyetin en önemli yönü, Türk ordusundaki Arap subaylarını siyasete organize bir şekilde ilk defa olarak bulaştırmasıdır¹⁸³.

2.13.El Kahtaniye Cemiyeti

Cemiyetin Kurucuları

Bu cemiyet 1911 yılında Paris'te bir araya gelen Suriyeli ve Iraklı gençler tarafından kurulmuştur. Bu kişiler;

1. Muhammed Rüstem Haydar (Baalbek'den)
2. Avvad Abdülhadi(Nablus'tan)
3. Refik El Temimi(Nablus'tan)
4. Tevfik El Süveydi (Bağdat'tan)¹⁸⁴.

Cemiyetin Amacı ve Özellikleri

Arap milliyetçilik hareketinde en büyük payı olan bu cemiyetin hedefi, başlangıçta Osmanlıya bağlı olmak suretiyle Arapların kalkınmasını, hukukunu kendilerine tanıdığı haklardan yararlanmalarını sağlamaktı. Ancak daha sonra siyasi programında değişiklik yaparak Arapların tam bağımsızlıklarını sağlamayı hedef edinmiştir¹⁸⁵.

¹⁸³ Zeine, a.g.e., s.65

¹⁸⁴ Kurşun.,a.g.e., s.181

¹⁸⁵ Zeine, a.g.e., s.69

Cemiyetin I.Dünya savaşı öncesindeki en önemli faaliyeti Paris Kongresini düzenlemeleridir. Cemiyet'ül Arabiyyet'ül Fettat 1913 yılına kadar diğer Arap Cemiyetlerinden farklı faaliyet gösterdi fakat Paris'te yapılan kongrede bulundukları için bundan sonraki zaman diliminde Arap Milliyetçilik davasını güden bütün Arap Cemiyetleriyle işbirliği sağlama yoluna gitmişlerdir. Cemiyet'ül Arabiyyet'ül Fettat 11 Mart 1913 yılında Kahire'deki Âdem-i Merkezîyetçilere bir şifreli yazı göndererek onları kongreye davet etmek suretiyle onlarla resmen ilişkiye girmiş bulunuyorlardı¹⁸⁶.

Cemiyet'ül Arabiyyet'ül Fettat, Paris Kongresinden sonra hızlı bir faaliyete girerek bütün Arap Cemiyetlerini birleştirmeye çalışmıştır. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Özellikle I.Dünya Savaşı'nda Arapların Türklere karşı olan siyasetlerinde Cemiyet'ül Arabiyyet'ül Fettat ile el-Ahd Cemiyeti çok fazla etkili olmuşlardır. Hatta 1916 yılında Şerif Hüseyin'in yegâne temsilcileri bu cemiyetten oluşmaktaydılar¹⁸⁷.

2.14.Aziz Ali ve Al-Ahd Cemiyeti

Aziz Ali ve Al-Ahd Cemiyeti, bütün Arap siyasi hareketlerini derinden etkileyen ve etkileri günümüz Arap siyasi hareketlerine de yansıyan en önemli organizasyonudur¹⁸⁸.

Cemiyetin Kurucusu ve Özellikleri

Bu cemiyetin kurucusu olan Aziz Ali el-Misri, Osmanlı Devleti döneminde ve daha sonra pek çok siyasi teşkilatta kurucu ve idareci olarak görev almış ve II. Meşrutiyet döneminde Türk-Arap ilişkilerinde çok önemli bir rol oynamıştır.

¹⁸⁶ Zeine, *a.g.e.*, s.45

¹⁸⁷ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁸⁸ Kurşun, *a.g.e.*, 68.

Aziz Ali el-Misri, Kahire’de doğdu, İstanbul Harp Akademisinden mezun oldu. Buradan mezun olduktan sonra Makedonya’daki III. Orduya atandı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girerek II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinde çok aktif olarak çalışmıştır.³¹ Mart Vakası’nda Tophane Kışlasındaki askerlerin direnişini bastırmıştır. Trablusgarp Savaşı’nda gösterdiği kahramanlıklar dolayısıyla Araplar arasında büyük bir ün kazanmıştır¹⁸⁹. Böylece akranları arasında da kısa bir süre içinde sivrilmeyi başarmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Araplara yönelik olan politikasını doğru bulmadığından, onlarla ters düşmüştür. Aziz Ali el-Misri, Gizli Arap Cemiyetleriyle ilişkisi olduğu gerekçesiyle 9 Şubat 1914 yılında tutuklandı. Trablusgarp Savaşı sırasında Ordu hazinesini soymakla suçlanarak ölüm cezasına çarptırıldı. Ama İngiltere’nin baskısı ve Arap dünyasındaki şiddetli tepkiler üzerine serbest bırakıldı ve Mısır’a gitmesine izin verildi. İşte bundan sonraki Aziz Ali ve al-Ahd Cemiyeti’nin kurulmasında ve Araplar arasında bağımsızlık fikrinin gelişmesinde çok büyük roller oynamıştır¹⁹⁰. Arap Milliyetçilik hareketinde önemli bir rolü olan Aziz Ali ve al-Ahd Cemiyeti’nin en önemli özelliği, Arap Dünyasında federalist isteklerle ortaya çıkmış bir cemiyet olmasıdır. Bu düşüncelerin esas olarak modern Arap Dünyasının siyasi yapısının oluşmasında büyük bir etkisi olmuştur¹⁹¹.

Aziz Ali ve al-Ahd Cemiyeti, Aziz Ali’nin tutuklanmasından sonra Iraklı ve Suriyeli subayların elinde kalmıştır. Bunlar daha sonra ikiye bölünmüşlerdir¹⁹².

¹⁸⁹ Hasan, SAAB, “*The Arab Federalist of Otoman Empire*” ,Djambattan 1958 s.78.

¹⁹⁰ Kurşun, a.g.e., s. 124.

¹⁹¹ Zeine , a.g.e., s.74

¹⁹² Kılınçkaya, a.g.e., s 78.

Cemiyetin Kolları

1. Irak Kolu
2. Suriye Kolu

Daha sonra cemiyetin Irak Kolu, el-Cemmiyye el-Arabiyye el-Tahamiriye (Arap Devrimci Cemiyeti)adı altında faaliyet göstermişlerdir. Arapların ayaklanmalarında faal rol oynamış ve Osmanlıya karşı isyan için destek bulmaya çalışmışlardır. Cemiyetin bu yeni şeklinin en önemli özelliği ise açıkça faaliyet göstermesiydi. Gerek I.Dünya Savaşı sırasında gerekse de Şerif Hüseyin İsyanı(1916) öncesinde yayınladığı beyannameler ile Arapları Osmanlıya karşı ayaklanmaya hazırlamıştır.

Bir beyannamede şöyle denilmiştir. İzahattan aldığımız beyannameyi aynen naklediyoruz:

(...)Ey Araplar!

Kalkınız, ey Kahtanoğulları, kılıçlarınızı kılıfından çıkarınız. Şahsınıza, cinsinize, dilinize düşmanlık gösterenler, sizi tahkir edenler memleketinizden temizleyiniz.(...) ¹⁹³.

¹⁹³ Şura-yı Ümmet Gazetesi, Rebi'ül Âhir 1320, 5 Temmuz Pazartesi 1902, Paris, s.2

3.BÖLÜM

DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ARAP MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ VE OSMANLI'NIN GENEL DURUMU

1914'de Araplar arasında İslamcılık hâlâ hâkim bir görüştü ve birçok Müslüman Arap Osmanlı Devleti'nin devamından yanaydı. Fakat savaş yıllarının baskısı ve özellikle İngilizlerin faaliyetleriyle ayrılıkçı Arap hareketlerinde de hızlı bir gelişme olmuştur. İngilizler, 1916 yılında bağımsızlık ve her türlü malzeme yardımı vaadiyle Hicaz'da bir ayaklanma organize etmişler ve Hicaz Araplarının savaş sırasında Suriye'nin işgal edilmesine yardım etmelerini sağlamışlardır¹⁹⁴. Osmanlı Hükümeti, Almanya yanında savaşa girince İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarının savaşın gidişatı ile ilgili çok önemli stratejik önemi olduğuna kanaat getirmiştir. İngiltere, savaşta Osmanlıların üstesinden gelebilmek için Osmanlı Devleti'nin gayrimemnun tebaası olarak görülen Araplara yönelmiştir. Osmanlı Devleti savaşa girince bazı Araplar Osmanlı Devleti'nin çökeceğini ve böylece kendilerine bağımsızlık için fırsat doğacağından sevinç gösterileri yapmıştır. Bu sırada Arapların büyük çoğunluğunun halife padişahı sadakatle desteklemelerine rağmen bazı Arap liderler inkıraza sürüklenen Osmanlı Devleti'ni terk etmeyi ve gerekirse bağımsızlık yolunda yabancı yardımına başvurmayı zaruri bir durum olarak görmüşlerdir. Daha sonraki gelişmeler de Fransa ve İngiltere'nin zaten böyle bir anı kollamakta olduğunu göstermektedir. Çünkü Fransızlar ve İngilizler, özellikle Mekke Emir'i Şerif Hüseyin gibi bağımsızlık peşinde olan Arap liderlerinden ve bazı Arapların şikâyetlerinden

¹⁹⁴ Lewis, , *a.g.e.*, s. 174.

haberdardılar ve bu şikâyetlerden faydalanmak için uygun bir fırsat bekliyorlardı¹⁹⁵.

Arapların Birinci Dünya Savaşı öncesindeki hedeflerini bütün Arapları bir federasyon altında birleştirmek, halifelik makamını ilk ortaya çıktığı günlerdeki mahiyetine döndürmek ve Şam ve Bağdat'a romantik bir arzunun neticesi olarak eski ihtişamlı günlerini yaşatmak şeklinde formüle ettiklerini görmekteyiz.

İngiltere açısından Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana itmek için şartlar çok iyi durumda iken yine de teşebbüse ilk geçen İngiltere olmamıştır. Dünya Savaşı'nın arifesinde Osmanlı Meclisi'nde mebus olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah'ı 5 Şubat 1914'de Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e göndererek Osmanlı Devleti ile herhangi bir açık çatışmada kendilerine destek olunup olunmayacağı konusunda İngiltere'nin görüşünü sormuştur¹⁹⁶.

Bu arada Arapların gizli cemiyeti el-Fetât Şerif Hüseyin'e sözlü olarak Suriye ve Mezopotamya'daki Arap liderlerin bir isyan için hazır olduğunu bildirmiştir. Şerif Hüseyin, daha sonra Irak kralı olacak oğlu Faysal aracılığıyla bu cemiyetle temasını sürdürmüştür¹⁹⁷. İngilizler başlangıçta bu teşebbüse karşı herhangi bir taahhütte bulunmamışlardır. Hatta İstanbul'daki İngiliz yetkilileri "Bab-ı Âli'nin Hicaz ve Suriye'de Arap entrikasından sürekli şüphe ettiği için bu tarz görüşmelerden huzursuzluk duyduğunu" Mısır'daki İngiliz makamlarına bildirmişlerdir¹⁹⁸. Bundan dolayı, Mısır'daki İngiliz yetkilileri "Dost bir devlete

¹⁹⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 99–100.

¹⁹⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s 75.

¹⁹⁷ Lewis, *a.g.e.*, s.102.

¹⁹⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s 76.

karşı kullanılmak üzere silah veremeyeceklerini, Hicaz Araplarının resmen cesaret görmeyi beklememeleri gerektiğini ve İngiltere'nin Arabistan'daki tek çıkarının Hindistanlı hacıların emniyet ve rahatı olduğunu söyleyerek" Abdullah'a ret cevabı vermişlerdir¹⁹⁹.

İngilizler, Şerif Hüseyin'in teklifini reddetmelerine rağmen Almanların Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye zorlaması ihtimaline karşı tedbir almaktan da geri durmuyorlardı. Bundan dolayı 24 Eylül 1914'de Lord Kitchener Şerif Abdullah'a bir temsilci göndererek Hicaz Araplarının Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi durumunda kendilerinin yanında mı, karşısında mı olacaklarının sorulmasını istemiştir.²⁰⁰ İngilizlerin bundaki amacı savaş sırasında kendileri için hayati öneme sahip Mısır'ın doğusunu güvence altına almak için Hicaz Araplarının deve kervanlarından faydalanmaktır. Çünkü çölle çevrili Mısır'da en etkili vasıtalar develerdi²⁰¹.

İngilizler umdukları Arap desteğini sağlamak için bir süre daha beklemek durumunda kalmışlardır. Ancak İngiltere'nin endişesi gerçekleşip Osmanlı Devleti İngiltere'ye karşı savaşa girince İngilizler de daha önceki görüşmelerde gündeme gelmiş olan Arapların ayaklanmasını destekleme konusunu Şerif Hüseyin'le tekrar görüşmeye başlamışlardır.

¹⁹⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s 77.

²⁰⁰ Mansfield, *a.g.e.*, s. 156.

²⁰¹ Mansfield, *a.g.e.*, s.157.

3.1.İngilizlerin Araplar Üzerindeki Etkileri ve Çalışmaları

Yapılan görüşmelerde Mayıs 1915'te Şam Protokolü olarak adlandırılan ve kurulacak bağımsız Arap devletinin sınırlarını tespit eden bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre 1839'dan beri İngiltere'nin elinde bulunan Aden ve 1882'den beri fiilen İngiliz idaresinde olan Mısır haricinde "Bereketli Hilâl"ın ve Arap yarımadasının tamamı Arap devletinin sınırları içinde kalıyordu. Doğudaki İran sınırı kesin olarak belirlenmese de Anadolu'ya temas eden kuzey sınırları 37. paralelde Mersin, Adana, Birecik, Urfa, Midyat ve Cizre hattından İran sınırına kadar devam ediyordu²⁰². Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap isyanı ve onu etkileyen faktörler konusunda Cemal Paşa'nın Suriye valiliği hep tartışla gelmiştir. Cemal Paşa Aralık 1914'te hem 4. Ordu komutanı hem de Suriye valisi olarak tayin edilmiştir²⁰³. Cemal Paşa Suriye'ye ulaştıktan sonra bu savaşın İslâm'ın ve en büyük Müslüman devleti Osmanlı Devleti'nin savunması için bir cihat olduğunu vurgulamış ve yumuşak başlılık ve müsamaha ile Arapları kazanmaya çalışmıştır. Cemal Paşa'nın Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'na düzenlediği saldırı başarısız olunca Suriye'ye döndükten sonra Arap liderlerini ülkelerini yabancılara satmakla suçlayarak bunlara karşı çok katı bir politika izlemeye başlamış, hatta bazı Arap liderlerini isyana engel olması ümidiyle idam ettirmiştir²⁰⁴.

Bu konu ile ilgili olarak Cemal Paşa hatıralarında Fransız Konsolosluğu'ndan müsadere edilen belgelere göre Şam ve Beyrut'ta yaşayan bazı Müslüman liderlerinin itham edildiğini ve Arap ihtilalcilerin Fransızlarla işbirliği

²⁰² Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 80.

²⁰³ Zeine, *a.g.e.*, s. 101-102.

²⁰⁴ Lapidus, *a.g.e.*, s 107.

içinde olduğunun açıkça anlaşıldığını yazmaktadır. Ayrıca bu evraklarda adı geçen Arap liderlerinden de bahsetmektedir²⁰⁵. Cemal Paşa, idamlar hakkında kendini savunurken de, bu kararları vermekteki amacının Arap isyancıları korkutmak olduğunu ifade etmektedir²⁰⁶. Mejcher ise Cemal Paşa ve Alman General Falkenhayn'ın amacının el-Fetât ve el-Ahd gibi gizli cemiyet mensuplarını yakalayıp Arap isyanını etkisiz kılmak olduğunu ifade etmektedir²⁰⁷. Cemal Paşa hatıralarında Arap liderlerin idamına gerekçe olarak gösterdiği vesikaları da vermektedir²⁰⁸. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada Şerif Hüseyin ve Sir MacMahon'un yazışmaları sonunda Araplar Mekke'de 10 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin liderliğinde ve İngiltere'nin askerî ve malî desteğiyle ayaklanmışlardır. Şerif Hüseyin ayaklanma gerekçeleri arasında Jön Türk idaresinin İslâm'a uygun olmadığını ve Suriye'deki idamları göstermiştir²⁰⁹. Arap isyanının İngiltere'ye maliyeti 11.000.000 sterlin olmuştur. 8 Ağustos 1916'da Şerif Hüseyin ayda 125.000 sterlin olmak üzere yaklaşık 1 milyon sterlin almıştır. Diğer 10 milyon sterlin ise askerî operasyonlar ve sağlanan desteklerin masraflarıdır²¹⁰. Şerif Hüseyin'in isyanı özellikle böyle bir şeye taraftar olmayan Mısırlı entelektüeller arasında huzursuzlukla karışık şaşkınlık oluşturmuştur²¹¹. Bunun Türklerin itibarını sarsmak için İngilizler tarafından ortaya atılmış bir aldatmaca olduğunu ileri sürmüşlerdir²¹².

²⁰⁵ Cemal Paşa Hatıraları, *a.g.e.*, s. 218–219.

²⁰⁶ Cemal Paşa Hatıraları, *a.g.e.*, s. 250–251.

²⁰⁷ Lapidus, *a.g.e.*, s. 442.

²⁰⁸ Cemal Paşa Hatıraları, *a.g.e.*, s. 279–299.

²⁰⁹ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 119.

²¹⁰ Zeine, *a.g.e.*, s. 37.

²¹¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 160.

²¹² Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 177.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, tüm Araplar ve Arap liderler bağımsızlık durumunda Şerif Hüseyin tarafından idare edilmek istemiyorlardı. Bundan dolayı isyan sırasında farklı fikirlere sahip üç grup ortaya çıkmıştı²¹³:

- Bunlardan ilki Suriyelileri temsil edenlerdi ve temel hedefleri Fransızları Suriye'ye sokmamaktı.
- İkinci grup Şerif Hüseyin'in grubuydu ve bu grupla İngilizler hem dünyevî hem de manevî otoriteyi bünyesinde bulunduracak bir Arap krallığı oluşturmanın görüşmelerini yapıyorlardı.
- Irak üçüncü grup idi ve bağımsız bir hükümet oluşturarak İngilizlerden kurtulmak istiyorlardı.

Araplara verilen bağımsızlık sözlerine rağmen savaş sırasında 2 Kasım 1917'de Balfour Deklârasyonu'nun yayınlanması Araplar üzerinde soğuk düş etkisi yapmıştır. Bunun yanında 1917'deki devrimle Rusya'daki idareyi ele geçiren Bolşeviklerin, Balfour Deklarasyonu'ndan birkaç gün sonra gizli Sykes-Picot Anlaşması'nı açıklamaları Şerif Hüseyin ve diğer Arap liderler arasında daha şiddetli bir şok etkisi oluşturmuştur²¹⁴. Çünkü onlar İngiltere ve onun müttefiki Fransa'ya aşırı derecede güveniyorlar ve bağımsızlıklarını elde edeceklerine inanıyorlardı. Bundan dolayı her iki gelişme de Araplar tarafından kendilerine ihanet olarak değerlendirilmiştir²¹⁵. Nitekim Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere bir “ulusal yurt” Bağışlanacağını anlaşılmayla Filistin Meclisleri Yüksek Komitesi Kudüs'teki ABD temsilcisine şunları yazmıştır:

²¹³ Zeine, *a.g.e.*, s.105–106.

²¹⁴ Arsel, , *a.g.e.*, s.152.

²¹⁵ Lapidus , *a.g.e.*, s.108.

“Zayıf Arap milletinin parçalanması için çalışan en büyük düşman sanılan Türkiye, bizi bu yavaş ölüme mahkûm edecek kadar zalimleşmemiştir. O halde Yakındoğu’daki zaferlerine Arapların yapmış olduğu katkıyı kabul eden dostumuz müttefikler, nasıl olur da böyle bir cezaya mahkûm edilmemize göz yumarlar? Eğer Türkiye’ye karşı baş kaldırdıysak bu sadece haklarımızı öne sürmek içindi ve ittifakımızın ülkemizi böleceğini ve ardından da sömürgeleştireceğini önceden görebilseydik Türklere karşı husumetimizi ilan etmezdik²¹⁶”. Bundan sonraki aşama ise, savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasıyla gizli Sykes-Picot Anlaşması’nın Mayıs 1920’de San Remo Konferansı’nda onaylanarak dört bağımlı Arap devletinin oluşturulması olmuştur.

Milletler Cemiyeti’nde de onaylanmasının ardından oluşturulan uydu devletlerden Lübnan ve Suriye Fransa’nın, Irak ve Filistin’de İngiltere’nin manda yönetimine bırakılmıştır. 1922’de ise Filistin topraklarından bir beşinci devlet, Ürdün oluşturulmuştur²¹⁷.

3.2. Arapların Muhalefet Girişimleri ve Çalışmaları

1914 yılına doğru güçlü bir konumda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, stratejik olarak liberal kampa eğilimli Arapları kendi taraflarına çekmeyi yeğlemişlerdir. Daha önceki yıllarda birbiriyle örtüşen liberal eğilimli iki platformu olan Arapçı ve Adem-i Merkezîyetçi akımlarla uzlaştı. Pek çok bölgede İttihatçıların yeniden seçilmemelerine seyirci kaldı²¹⁸. Yani Arap bölgelerinde çok

²¹⁶US [Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey (1910-1929)] 867.00/1094 Filistin Meclisleri Yüksek Komisyonu’ndan “Birleşik Devletlerin Âli Hükûmetine, Kudüs’teki saygıdeğer Amerikan Temsilcisi’nin Dikkatine” (Hayfa, 27 Kasım 1919) dan nakleden: Kayalı, Hasan, *a.g.e.*, s.200.

²¹⁷ Lapidus , *a.g.e.*, s. 643.

²¹⁸ Kayalı, *a.g.e.*, s.196.

fazla başarı elde edilememişti.Seçimler sonucunda Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne giren Arap Mebusanlar:

1. Yusuf Sursuk (Beyrut'tan Rum Ortadoksu: Hristiyan Kökenli Arap Mebusan olarak meclise girmiştir.
2. Abdülhamid ez-Zehravi (Hama)
3. Abdurrahman el-yusuf (1908'de emirül hac, 1909'dan sonra ise İttihatçı Mebus olarak bulunmuştur.)
4. Muhiddin el-Keylani (Bağdat)
5. Süleyman el-Baruni (Trablusgarp)

Yeni meclis, yeni gelenlerden Şam Mebusu Emir Ali Abdülkadir el-Cezayiri'yi reis vekilliğine seçti. Heyet-i Vükela'da ticaret ve ziraat nazırı olarak Süleyman el-Bustani de görev almıştı. Önde gelen iki reformcu olan Şükrü rı-Asali ve Abdülvahab el-İnkizi vilayet müfettişi olarak atanmıştı²¹⁹.

Ez-Zehravi, El-Asali ve El-İnkizi, Cemal Paşa'nın 1914 yılında darağacına yolladığı Arap liderinden oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Bu üç Arap mebusun asılmaları daha sonraki süreçte onların Arap Milliyetçiliğinin kahramanları haline gelmelerinde çok önemli olmuştur. Bu açıdan bakıldığında zaman 1914 yılında İstanbul ile uzlaşmaların ardında yatan saikler ve koşullar bir soru teşkil etmektedir²²⁰.

Osmanlı Hükümeti, Arap vilayetlerinde muhtelif olarak reform hareketlerine girişmişti. Bu dönemde yeniden Dâhiliye Nazırı olan Talat Bey, halkın desteğini kazanmak için İttihat ve Terakki'nin Arap Kongresini Araplara

²¹⁹ Kayalı, *a.g.e.*, s.196.

²²⁰ Kayalı, *a.g.e.*, s.197

vaat ettiği sözleri yerine getirmek için özel çaba göstermişti²²¹. Talat Bey, Cemal Paşa ile birlikte reform hareketlerini tartışmak üzere Arap liderleriyle buluşmuştu. Bu girişimlerin bir sonucu olarak da Arap vilayetlerine atanan görevlilerin Arapça bilmeleri şartı yürürlüğe konulmuştur. Bu durum genel olarak Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerine yavaş yavaş tavizler vermeye başladığını göstermektedir. Ayrıca, dışarıdan atanan resmi görevlilerin yerine de yavaş yerel yöneticilerin getirilmesi yoluna gidilmiştir.

Belgelerden anlayacağımız kadarıyla bazı yeni yönetmelikler oluşturulmuştur. Buna göre Osmanlı konsolosluklarında Osmanlıca ve Fransızcanın yanında Arapça belgelerin de kabul görmesi sağlanmış, bu önlemlerle imparatorluk dışında yaşayan Arapların hoş tutulması amaçlanmıştı²²². Yani Osmanlı Devleti bundan sonraki süreçte Arapların ayaklanma ihtimaline karşılık onları hoş tutmaya çalışmış ve onların Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olmalarını sağlamak için de gerekli girişimleri sağlama yoluna gitmiştir²²³.

Arapçılığın Osmanlı ordusundaki subaylar arasında faal olması, Enver Paşa'nın 1914 kabinesinde hem müşirliği hem de Harbiye nazırlığına yükselmesine ortam hazırlamış oluyordu. Yine belgelerden anlayacağımız üzere; Enver Paşa işe başlar başlamaz 300 subayı emekliye ayırmıştı²²⁴.

Bu belgelerden anlaşıldığına göre Arap subaylar, ne İttihat Terakki'nin daha önce Arap siyasi liderlerine verdiği siyasi tavizlerden ne de Enver Paşa'nın subayları yeniden örgütlenmesinden yararlanabildiler. Enver Paşa'nın yeniden

²²¹ BBA.DH.KMS 17/4 (5 Mart 1914) el-Mutemerü'l arabiyül-evvel.

²²² HHS. PA 38/36, Şam, 17 Ocak 1914.

²²³ Kayalı,a.g.e., s.200.

²²⁴ BBA.DUT 4/14 4-6(3 Ocak 1914)Enver Paşa'nın Müşirliğe yükselmesini sağlayacak ve onun bu görece getirilmesini sağlayan Osmanlı Padişahı Fermanı.

düzenlemelerinin yanı sıra kışlalarda dini vecibelerin yerine getirilmesinin daha sıkı denetlenmesi gibi hükümetin İslam'a yönelimini yansıtan ve muhalefeti sindirmeyi amaçlayan önlemler de alınmıştı²²⁵.

1914 yılında Osmanlı Hükümeti, yerel Arap basınına kullanmak için sistematik bir siyaset başlattı. Osmanlı İmparatorluğu Arap halkını kendisine bağlamak için onların dilinde yayın yapan yayınları değerlendirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken Osmanlı İmparatorluğunun birliğini yeniden sağlamayı hedeflemekteydi. Özellikle bu dönemde yazılan Arapça yayınlara baktığımızda Osmanlı'nın bunu kısmen de olsa başardığını görürüz. Bundan önceki yıllarda basının siyasette oynadığı rol iyice meydana çıkmıştı. Suriye vilayetindeki birkaç gazete İstanbul'dan para yardımı alırken bazıları da Osmanlı Hükümetin hizmetine girdi. Bu, bir bakıma Arap kamuoyundaki Arapçı-Osmanlıcı duyguların yükseldiğini gösteriyordu²²⁶.

3.3.Seyyid Talib

Araplar arasında önemli kişilerden birisi de Seyyid Talib olmuştur. Seyyid Talib, özellikle Basra'da çok fazla etkili olmuştur. Buralarda yaptığı çalışmalarla Araplar arasında Arap milliyetçiliğinin yayılmasında etkisi olmuştur²²⁷.

Seyyid Talib'in Arap milliyetçiliğinin yayılması konusunda Basra'daki çalışmaları, Arap liderlerinin iç ve uluslar arası siyasi koşullardaki değişiklikleri ve bu gelişmelerin sonuçlarını yerel ve kişisel çıkarlar açısından nasıl olduğunun önemli bir göstergesidir²²⁸. Seyyid Talib sadece kentin kırsal alanının ve

²²⁵ Kayalı, *a.g.e.*, s.201.

²²⁶ Kürkçüoğlu, , *a.g.e.*, s.150.

²²⁷ Kurşun , *a.g.e.*, s. 245.

²²⁸ Kayalı, *a.g.e.*, s. 202.

kabilelerin üzerinde geniş bir nüfusa sahip yerel eşraftan biri değil aynı zamanda 1914 seçimlerinde Basra'yı temsil etmek üzere üçüncü kez meclise seçilen bir mebus olmuştur. Seyyid Talib, Basra'daki reform hareketinin lideri olarak 1913 yılında hükümete karşı güçlü bir muhalefet yürütmüş, Basra'daki yönetimde hâkimiyet kurmuştur²²⁹. 1914 yılında oluşan yeni koşullar, Seyyid Talibi İstanbul'la yani Osmanlı Devletiyle anlaşmaya razı etmişti. Çünkü Seyyid Talib Arap milliyetçiliğinin yayılması ve genişlemesi konusunda istediği desteği bulamamıştı. Bu dönem itibarıyla baktığımız zaman Basra'da bulunan Arap halkının kısmen de olsa Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olduklarını görmekteyiz. Bundan dolayı bunlar Seyyid Talib'in bu milliyetçilik hareketlerine pek de rağbet etmemişlerdir²³⁰.

Seyyid Talib'in etkin liderliğine ve Kahire'den yapılan propagandaya rağmen, reform hareketi, kısmen dini ve kabile farklılıklarından dolayı bölgede bulunan Arap subaylar ile temel halinde bulunmaktaydılar²³¹. Dolayısıyla Enver Paşa'nın orduda reform hareketinin bir parçası olarak Basra'daki ve Bağdat'ın güneyine doğru Hille'deki subayların yerlerini değiştirmişti. Irak'ta reform hareketinin dağılmasıyla birlikte Seyyid Talib kişisel arzularına değişik yollardan ulaşmaya çalıştı.

Seyyid Talib İstanbul ile uzlaşmasını ilan etmeden önce “Talib Arap âdem-i merkeziyetçiliği davasına” destek aramak için İngiliz temsilcilerini yokladı. Yani İngilizlerden bu konuda destek almaya çalışmıştır. Ancak bu konuda ona kesinlikle

²²⁹ US 867.00/608 Bağdat Konsolusundan Osmanlı Devleti Dış İşleri Bakanlığına ve Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçisine(25 Şubat 1914)

²³⁰ Antonius, *a.g.e.*, s. 158.

²³¹ US 867.00/608 Bağdat Konsolusundan Osmanlı Devleti Dış İşleri Bakanlığına ve Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçisine(25 Şubat 1914)

güvenmeyen ve Seyyit Talib'i "kaypak müşteri" diye tanımlayan İngiliz dışışleri bu konuda ona yardımcı olmayı kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Seyyid Talib yazılı bir bildirgeyle İstanbul ile ayrılıklarının giderildiğini ilan etti ve Osmanlı birliğini yükselteceğine ant içti²³².

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu, bu bölgedeki konumunu pekiştirmek için harekete geçmiş, vilayetteki hükümet otoritesinin gerilemesinden sorumlu tuttuğu vali vekili ve kumandan İzzet Paşa'yı görevden alarak yerine Süleyman Şerif Paşa'yı getirmiştir²³³. Osmanlı Devleti'nin buraya atamış olduğu yeni Vali Süleyman Şerif Paşa, merkezi hükümetin otoritesini kuvvetlendirme girişimlerinin tipik örneği olarak derhal kentsel projeler üzerinde çalışmaya başlamıştır. Onun asıl amacı Osmanlı Devleti'nin burada azalan otoritesini yeniden sağlamak olmuştur. Vali Süleyman Şerif Paşa'nın bu çalışmalarına karşılık Seyyit Talib, hükümeti desteklediğini duyurmak için bazı işlere girişti. Osmanlı donanmasına yardım amacıyla Basra'da bir bağış kampanyasını yürüttü, ayrıca kendisi de bu kampanyaya son derece cömert katkılarda bulundu²³⁴. El-Hasa bölgesinde İbn Suud ile anlaşma sağlamak için çalışan bir komisyona başkanlık etmeyi kabul etti. Ancak merkezi otoriteye hiçbir zaman boyun eğmemiş, yerel çatışmaları bastırmak için zaman zaman kuvvet gösterilerine girişerek kendi konumunu pekiştirmiştir²³⁵.

US 867.00/608 Bağdat Konsolusundan Osmanlı Devleti Dış İşleri Bakanlığına ve Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçisine(25 Şubat 1914)

²³³ Antonius, *a.g.e.*, s 203.

²³⁴ Zeine *a.g.e.*, s.72

²³⁵ US 867.00/608 Bağdat Konsolusundan Osmanlı Devleti Dış İşleri Bakanlığına ve Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçisine(25 Şubat 1914).

3.4.Hicaz'ın Durumu

15 Ocak 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu, Vehib Paşa'yı Hicaz'a vali ve oradaki askeri birliklerin başına kumandan olarak atamıştı. İttihatçılar bölgedeki düzeni görünür şekilde yeniden sağlamış olan ve hükümetin Arabistan'daki nüfuzunu artıran Şerif Hüseyin'in hizmetlerine değer veriyorlardı²³⁶ ama yüksek rütbeli bir subayın iki göreve birden atanması İstanbul'un Hicaz'daki durumun doğrudan kuvvetlendirmeyi amaçladığını gösteriyordu. Bu karar bir yandan Arap kabile reislerinin bir Arap halife altında ittifak yaptıklarına ilişkin rivayetlerin yeniden canlanması, öte yandan da Arap şeyhlerinin bağlılığını kazanmak üzere Osmanlı ve İngiliz hükümetleri arasında giderek yoğunlaşan rekabet sonucu ortaya çıkmıştır²³⁷. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti'nin yaptığı bu çalışmalara karşı özellikle Arap liderlerinin de hareketlendikleri görülmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'ni iyice rahatsız etmeye başlamıştır. Arap liderlerin, Arap Halifesinin konusunu görüşmek üzere toplandıklarına dair 1912 sonlarında yayılmaya başlayan söylentiler 1914 başında iyice artmıştı. Hiçbir zaman gerçekleşmeyen bu plan, Reşit Rıza'nın "Arap Yarımadası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetleri arasında bir birlik" yaratmak amacıyla Kahire'de kurduğu El-Cemiyeti'l Arabiyye adlı gizli örgütün faaliyetleriyle ilgiliydi²³⁸. Reşid Rıza, İbn Suud ile görüşmüş ve İzzet El-cundi'yi temsilci olarak İmam Yahya ile İdrisi'ye yollamıştı²³⁹.

²³⁶BBA.BEO 319014 Osmanlı İmparatorluğu Sadarettin Dahiliye Nezaretine ve Harbiye Nezaretlerine Gönderilen (15 Ocak 1914).

²³⁷BBA.BEO 319014 Osmanlı İmparatorluğu Sadarettin Dahiliye Nezaretine ve Harbiye Nezaretlerine Gönderilen (15 Ocak 1914).

²³⁸ Zeine, *a.g.e.*, s.74

²³⁹ Zeine, *a.g.e.*, s. 106.

Osmanlı Devleti verdiği uğraşlar neticesi sonucunda Suriye ve Irak'taki reformcu hareketi halletmiştir²⁴⁰. Osmanlı Devleti Suriye ve Irak'taki reformcu hareketleri hallettikten sonra artık dönüp Arabistan'a bakmaya başlamıştır. Arap Yarımadası kızıışan yeni-emperyalist rekabet, merkezîyetçi ve İslamcı politikaların mantığı, dikkatleri yeniden Mekke, Medine ve ötesine çevirmişti. Nihayet, var olan güç ilişkilerini onarmak değil, korumaktı. Hükümetin Vehbi Bey'i bu ikili göreve getirme kararı Mekke Şerifini bertaraf etmek için değil, ona otoritesinin sınırlarını hatırlatmak için alınmıştı ancak Vehbi Bey'in kendisi Hicaz'daki durumu Osmanlıdan daha farklı bir açıdan bakmaktaydı²⁴¹.

Vehbi Bey Mekke'ye geldiğinde Hicaz hükümetindeki düzensizlikleri ele almaya başlamıştı. Vehbi Bey İstanbul'u bilgilendirmek için çeşitli yazışmalar içerisinde bulunmuştur. Hüseyin'in İstanbul ile yazışmasına bakılırsa Vehbi Bey zenci köleleri askere alıp yasadışı köle sahipliğine müdahale etmiş, Hicaz'ın dışarıyla olan posta haberleşmesine sansür koymuştu.²⁴².

Vehbi Bey ile Şerif Hüseyin arasında büyük bir sürtüşme bulunmaktaydı. Vehbi Bey İstanbul'a gönderdiği yazılarda Hüseyin Şerif'in kendi başına hareket ettiğini, halktan fazla vergi aldığını ve halkın hükümete olan güvenini sarstığını belirtiyordu²⁴³. İstanbul'un Vehim'in raporlarına gönderdiği cevapta Hüseyin Şerif ile uzlaşması öneriliyordu. Vehbi Bey ise bunun doğru olmadığına inanıyor ve Osmanlı Hükümetinin uzlaşmacı politikalarına karşı çıkıyordu.

²⁴⁰ BBA.BEO 319014 Osmanlı İmparatorluğu Sadaretten Dahiliye Nezaretine ve Harbiye Nezaretlerine Gönderilen (15 Ocak 1914).

²⁴¹ Tuğ, *a.g.e.*, s. 259.

²⁴² BBA.BEO 319362 Arabistan Şerifi Şerif Hüseyin'den Osmanlı İmparatorluğu Sadaret Nezareti'ne Bir Yazışma(12 Şubat 1914).

²⁴³ BBA.BEO 319823 Arabistan Şerifi Şerif Hüseyin'den Osmanlı İmparatorluğu Sadaret Nezareti'ne Bir Yazışma(12 Şubat 1914).

Vehbi, 1914'ün temmuzunda hükümete gönderdiği bir mektupta Şerif Hüseyin'in devletin yıkılmasını arzuladığı gerekçesiyle “Osmanlıcılığın selameti adına” görevden alınmasını ve yerine düşkün selefi Ali'nin getirilmesini önermişti²⁴⁴.

Vehbi, Hüseyin Şerif'in mecliste bulunan iki oğlunun başkenti terk etmelerine izin verilmemesini de istemişti. Aslında bu durumdan Vehbi kadar İstanbul hükümeti de haberdardı. Buna rağmen İstanbul Vehib'e bir kez daha Hüseyin Şerif ile uzlaşma önerince vali, şerifle dostça ilişkiler sürdürmenin artık mümkün olmadığını belirterek ya kendisinin ya da Şerif Hüseyin'in görevden alınmasını istemiştir.²⁴⁵ Vehbi, ayrıca yazdığı mektupta Kızıldeniz tarafından gelecek herhangi bir saldırı karşısında Şerif'in düşmanla işbirliği yaparak en ufak bir fırsatı dahi kaçırmayacağından emin olduğunu bildirmişti.

3.5.Osmanlı Devletinin I.Dünya Savaşına Girmesi

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi bilindiği üzere daha sonraları birçok tartışmaya sebep olmuştur. Savaşın sonunda Osmanlı Devletinin yıkılışına yol açacak olan gelişmeler yaşanırken hâkim olduğu topraklar üzerinde ortaya çıkan yeni siyasal birimler pek çok mesele ile karşı karşıya kalmışlardır²⁴⁶. Bir taraftan bu yeni siyasal bilimlerin bağımsızlık mücadeleleri, diğer taraftan büyük güçlerin bölgede egemenlik kurma istekleri özellikle Arap siyasal hareketinin

²⁴⁴BBA.DH-KMS 24-1/8 Vehbi Bey'den Osmanlı İmparatorluğu Sadaret Nezaretine Gönderilen Mektup ve Mektuptan Alınan Alıntılar(12 Temmuz 1914).

²⁴⁵BBA.DH-KMS 24-1/8 Vehbi Bey'den Osmanlı İmparatorluğu Sadaret Nezaretine Gönderilen Mektup ve Mektuptan Alınan Alıntılar(10 Ağustos 1914).

²⁴⁶ Armaoğlu, Fahir, “20.Yüzyıl Siyasi Tarihi”, Ankara–1991, s.105.

gidişinde birtakım dönüşümlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna karşın, Türkiye’de bir “Ulus Devleti”nin başarıyla kurulması gerçekleştirilmiştir²⁴⁷.

Ortadoğu’da din faktörünün diğer bütünleştirici faktörleri geri plana atmasına yol açan güçlü gelenek, savaş sonrasında gelişen “Uzlaşma süreci”nin karmaşık hale gelmesine yol açmıştır. Meseleye Türklerle Araplar açısından bakıldığında I. Dünya Savaşı’nın önemli bir değişimi getirdiği rahatlıkla söylenebilir²⁴⁸.

1916 yılında Osmanlı devleti aleyhinde Mekke Şerifi Bin Ali’nin önderliğinde gerçekleşen bu değişimin belirleyici bir rolü olduğu açıktır. Ayaklanmanın iç meseleleri, Arap dünyasının daha sonraki dönemde yaşadığı siyasal ayrılık ve çatışmalara da ışık tutacak niteliktedir.²⁴⁹ Burada Arap siyasal hareketinin tahlilinden ziyade mütareke yıllarında Türk-Arap ilişkilerinin kurulmasına zemin hazırlayan bağlantıların kaynakları ve nitelikleri üzerinde yeniden duracağız.

3.6.Arap İhtilali

Arap ayaklanması ya da Arap İhtilali Türk tarih yazıcılığında belki de imparatorluk geleneğinin bir devamı olarak kullanılan bu kavram hem Araplar hem de batılılar tarafından Arap uyanışı olarak kullanılmaktadır.²⁵⁰ Buradan da anlayacağımız üzere Arap İhtilali, doğrudan doğruya Arap milliyetçilik hareketlerini daha da körüklemektedir.

²⁴⁷ Kılınçkaya, a.g.e s .85.

²⁴⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.107.

²⁴⁹ Bayur, Yusuf Hikmet, “*Türk İnkılab Tarihi*”, Ankara 1992, s.194.

²⁵⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.108.

Arap ayaklanması, dağılma sürecindeki bir imparatorluk içinde siyasal geleceklerini artık birlikte göremeyen Türklerle Arapların yollarını çizen en radikal olaydır. I. Dünya Savaşı öncesindeki açık-gizli Arapçı akımlara mensup olanların büyük bir çoğunluğu Osmanlı Devletini, Avusturya-Macaristan benzeri bir çifte krallığa dönüştürmek fikrinde bulunmaktaydılar. Fakat ayaklanma sonrasına bu düşünce bir daha dirilmeyecek ölçüde tarihe karıştı, zaman zaman bir yakınlaşma unsuru olarak dile getirilse de cazibesini kaybetti.

Arap ayaklanmasının liderliğini Haşimi sülalesinden Şerif Bin Ali ve oğulları üstlenmişlerdir. Haşimi sülalesi, peygamberimizin soyu olup Müslümanlar arasında büyük bir itibarı bulunmaktaydı. Sömürgeci devlet olan İngilizlerin, Şerif Hüseyin ile irtibatı bu unsur ile özellikle çok fazla etkili olmuştur.²⁵¹ Şerif Bin Ali'nin ayaklanması ancak Hicaz bölgesiyle sınırlı kalmıştır. Ayaklanmanın dar alanda kalmasında Osmanlı padişahının “Halifelik” sıfatı etkili olmuştur²⁵².

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında savaşa giriyor olması birçok gelişmeyi de beraberine getirmişti. Mısır'daki İngiliz yönetimi, Osmanlı hükümetinin Almanya'nın da savaşa girmesi halinde İngilizleri desteklemeyeceği konusunda Abdullah'ı yoklamıştı²⁵³.

Bazı Arap liderleri ayrı bir Barış arayışı içinde bir kez daha İngiliz ve Fransız yetkililerine yanaştılar. Kahire'deki Lamerkeziyye, hükümete karşı isyan etmeye karar vermiş ve yardım için Fransız ve İngilizlerden söz almıştı. Avrupa'da

²⁵¹Tuncay, Mete ,“Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması ve Bu Alandaki Çalışmalar(1923–1931)” Ankara 981 s.76–77.

²⁵² Kılınçkaya, a.g.e., s. 86.

²⁵³ Kurşun, a.g.e., s.209.

savaşın meydana gelmesi ile Osmanlı'nın savaşa girmesi arasında geçen süre içinde La merkeziyye üyeleri 20.000 tüfek, isyancıları korumak üzere üç savaş gemisi ve hareketi yönetecek Fransız subayları için söz almışlardır. Bu arada diğer üyelerden Reşit, Rıza ve Refik El-Azm İngiliz yetkililerle işbirliği pazarlığına oturmuş, isyanı başlatmak üzere Osmanlı Arap vilayetlerine adam gönderilmesi için anlaşmıştır. Bunun yanında 1000 mısır sterlini almışlardır. Ayrıca İngilizlere bağlı bir arap hükümetinin liderliğini üstlenmesi için Hıdiv II. Abbas'a bir dilekçe hazırlamışlardı²⁵⁴.

Sömürgeci güçlerin 1830'dan itibaren Arap Dünyası'na doğrudan müdahaleye başlamaları ve bu hususta aralarında giriştikleri rekabet, özellikle İngiltere'nin Osmanlı hâkimiyetindeki Arap topraklarında nüfuzunu sağlamlaştırması, sonucunu getirmiştir²⁵⁵. Şunu açıklıkla belirtmek gerekir ki İngiltere, Arap vilayetlerinde kurmayı tasarladığı egemenliğin ancak Osmanlı tesirlerinin ortadan kaldırılması ve Araplar arasında Türk düşmanlığının yerleşmesiyle mümkün olabileceğini görmüş ve her fırsattan faydalanarak bu politikayı uygulamıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere kalıcı siyasi düzenlemelerden ziyade Osmanlı devletinin askeri gücünü bağlayacak ve zayıflatacak isyanlarla ilgilenmiştir²⁵⁶. İngiltere Hıdiv'in gücünü artırmaktansa sınırlama niyetinde bulunmaktaydı. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'nde tercüman olan Gerald Filtzmaurice, Arap hareketini İngilizlerin kışkırtmasıyla Kuveyt'te ya da Bağdat'ta veya Fransızların çalışmaları ile Suriye'nin kıyı kesiminde yeniden canlandırmayı

²⁵⁴ PRO. FO 195 /2446 (Beyrut, 14 Kasım 1914.

²⁵⁵ Kurşun , *a.g.e.*, s. 87.

²⁵⁶ Kayalı, *a.g.e.*, s.210.

önermişti. Ancak Suriye'nin geri kalan bölümünde İngiltere'nin destek bulup bulamayacağı kuşkuluydu. Buna rağmen Osmanlının çoğu zaman idaresini güçlendirmedeği Bağdat'ta daha fazla şansı bulunmaktaydı. Hicaz'da ise Kahire'deki İngiliz yetkilileri Mekke Şerifi'nin tavrından dolayı emin bulunmaktaydılar²⁵⁷.

Şunu açıkça belirtmek gerekir ki Türklerden nefret duygusu, Hicaz'da özellikle Şerif ve yakınları arasında bir hayli yaygındı. Hatta 1916 Ocak ayında Medine'deki gönüllü Arap birliklerini teftişe giden Enver ve Cemal Paşalara karşı tasarlanan suikastı Emir Faysal güçlükle engellemiştir²⁵⁸.

3.7.Şerif Faysal'ın Çalışmaları

Şerif Hüseyin'in oğulları arasında Türklere karşı ayaklanma fikrinin en ateşli savunucusu Emir Abdullah olmuştur. İngilizlerle babası adına irtibat tesis eden Abdullah hatıralarında ayaklanmanın İttihat ve Terakki Fırkası'nın “zalim ve dinsiz” tutumuna karşı olduğunu söyler²⁵⁹. Babasının ayaklanma gerekçelerini belirttiği beyannamede ileri sürdüğü düşünceler aynıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkması, devlet işlerini ele alması ve temelinden bozuk idaresi Enver, Talat ve Cemal paşaların elindedir. Yine ona göre, kıymetli din âlimleri muhakemesiz asılıyor, dine hürmet kalktı, Ehl-i İslam üzerine musallat olan ittihatçı komitacıların zulmü, işkencesi altında inleyen memleketlerden ayrılarak mukaddes gayemize doğru ilerliyoruz²⁶⁰. Bu söylemin Arap ve Müslüman dünyasına yönelik propaganda söylemi olmaktan öte bir değeri olmadığı açıktır.

²⁵⁷ PRO. FO 317/2140 NO:604 (57234) (Tarabya, 22 Eylül 1914).

²⁵⁸ Kayalı, , *a.g.e.*, s.210.

²⁵⁹ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 89.

²⁶⁰ Meyan, A.Faruk, “*Vehhabiliğin İç Yüzü*”, İstanbul–1976, s.402.

Onun Arap mülkiyetçiliği ile olan ilişkisi de tartışmalıdır, daha çok kişisel kaygılarla hareket ettiği kolaylıkla görülmektedir²⁶¹.

Haşimciler, ayaklanmayı başlatmadan önce El-Fettat cemiyeti ile 1915 yılında bir toplantı yapmışlardır. Cemiyetler bölümünde de belirttiğimiz gibi cemiyet, Şam'da oldukça güçlü bir merkezi otorite kurmayı sağlamıştır. Emir Faysal, bu grupla temasa geçmiştir. Bir yandan İngilizlerle teması sürdüren Şerif, diğer yandan İstanbul'un kendisi hakkındaki şüphelerini kaldırmak için gayret göstermektedir²⁶². Faysal daha sonra da El-Ahd Cemiyeti ile fikir alışverişinde bulunmuştur. Emir Faysal'ın bu iki cemiyetle ilişki içinde bulunduğu dönemlerde, bu iki cemiyet kendi aralarında yaptıkları protokolde şu hususlara varmışlardır.

1. Büyük Britanya aşağıda belirtilen sınırlar içindeki Arap istiklalini tanımayı kabul etmiştir;

- a) Kuzey: 37 kuzey paraleli boyunca Adana – Mersin'den başlayıp, Birecik, Urfa, Mardin, Cizre, İmadiye hattını takip ederek İran sınırına ulaşan çizgi
- b) Doğu: İran sınırından İran Körfezi'ne kadar,
- c) Güney Hint Okyanusunda Aden'e ulaşan sınır,
- d) Batı Kızıldeniz ve Akdeniz'i takip ederek tekrar Mersin'e ulaşan sınır

2. Kapitülasyonlar kaldırılacaktır.

3. Büyük Britanya'ya ekonomik öncelik verilecektir.

Bu protokol, Arap bağımsızlık hareketinin seyri içinde oldukça önemli bir aşamayı ifade etmektedir²⁶³. Burada dikkatimizi çeken ilk husus şudur: Arapların savaş sınırlarında artık belirli sınırlar içinde bağımsız bir devlet kurmaya yönelmiş

²⁶¹ Bayur, *a.g.e.*, s.97.

²⁶² Zeine, *a.g.e.*, s.74

²⁶³ Bayur, *a.g.e.*, s.99

olduğu gerçeğidir. Faysal'ın İngiltere ile Haşimciler arasındaki görüşmeleri aktarmasından sonra aradıkları garantinin şartlarını belirleyip bir protokol hazırlayan cemiyetler, Şerif Hüseyin'in öncülüğünde bu garantinin İngiltere'nin desteğinde bulduklarına inanmaktadırlar.

1914 Yılıının başlarında Emir Abdullah'ın girişimiyle gelişen, Emir Faysal'ın ilk anda muhalefetle Şerif Hüseyin'in ise tereddütle karşıladığı hareketi hızlandıran bir aktör olarak 1916 da Cemal Paşa'nın Arapları isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle Suriye'de giriştiği idamlar gündeme gelir. Faysal, babası adına idamları durdurması için Cemal Paşa nezdinde girişimlerde bulundu, onun bu teşebbüsleri kabul edilmeyince babasının kuvvetlerine katılmıştır²⁶⁴. Bunlara bağlı olarak Şerif Hüseyin İngilizlerle anlaşmış olmakla birlikte Rusya ve Fransa'nın Arap topraklarını istila etmeleri endişesini de taşımaktaydı. Şerif Hüseyin'e göre Rusya'nın Osmanlı Devletini ezmesi Arap topraklarına da sahip olması anlamına da gelecekti ve buna karşı İngiltere'den garanti istiyordu. Bu durumla ilgili olarak Emir Faysal da aynı şeyleri düşünmekteydi²⁶⁵.

Rusya İngiltere'nin müttefikiydi ve bu sırada müttefikler arasında savaş sonrasında Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağı konusunda gizli görüşmeler yapılıyordu. Bir süre devam eden tereddütlerden sonra İngiltere Araplara garantileri vermekte büyük bir sakınca görmedi. Şerif'in İslam dünyasındaki nüfusu o sıralarda İngiltere için kritik bir önem kazanmıştı²⁶⁶. Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916 yılında İngiltere ile vardığı antlaşmaya bağlı olarak Türklere karşı

²⁶⁴ Meyan, *a.g.e.*, s 92

²⁶⁵ Meyan, *a.g.e.*, s .105

²⁶⁶ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s 93

ayaklanma başlattığını açıkladı. Mısır'da bulunan Aziz Ali el- Mısri İttihat ve Terakki yönetimine karşı ayaklanan Şerif'in davetini kabul ederek ayaklanan kuvvetlerin kurmay başkanlığını üstlendi.

3.8. Ayaklanmalar

Ayaklananların lider kadrosu şu kişilerden oluşmaktaydı.

- Şerif Hüseyin ve oğulları
- Aziz Ali El-Mısri
- Nuri Said
- Cafer El-Askeri

1916 Haziran'ında Şerif Hüseyin ve oğulları silahlanıp ayaklanarak Mekke'deki Osmanlı mevzilerine saldırmışlardır²⁶⁷. Şerif'in ayaklanması başarılı başlamış ve Şerif ard arda başarılar kazanmıştır. Şerif'in ard arda askeri başarıları üzerine İstanbul, Hüseyin'in itibarını düşürmek için Arap bölgelerinde yoğun propaganda faaliyetlerine başladı. Hükümetin yeni ve meşru emir olarak ilan ettiği Şerif Haydar, Ağustos'ta Medine'de göreve başlayıp Şerif Hüseyin'i kınayan ilk karşı bildirisini yayınlamıştır²⁶⁸.

Hüseyin'in ayaklanması, hem ülke hem de savaşın gidişatı açısından ciddi sonuçlar doğurmuştu. İstanbul'un tepkisi Arap bölgelerindeki propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu arada diğer yerlerde ise ayaklanmayı bir başka Bedevi isyanı şeklinde yansıtmıştır²⁶⁹. Bunlara karşılık Şerif Haydar bir bildiri yayınlarak halkı cihada çağırıyordu. Bu bildiride Şerif Hüseyin'in sadakatsizliğini ve halifeye meydan okuma cesaretini, Almanya'dan farklı olarak,

²⁶⁷ Kayalı, *a.g.e.*, s.221.

²⁶⁸ Kurşun, *a.g.e.*, s.74

²⁶⁹ Şura-yı Ümmet Gazetesi, Rebi'ül Âhir 1320, 5 Temmuz Pazartesi 1902, Paris, s.3

Mısır ve Zanzibar’da yaptığı gibi kutsal yerleri ele geçirmek isteyen büyük Avrupalı gibi İngiltere ile ortaklık ve çıkar birliği olduğunu iddia ediyordu. Haydar’ın bildirileri daha geniş bir Arap ve Müslüman halkı düşünülerek kaleme alınmıştı.

3.9.I.Dünya Savaşı sırasında Arapların Amaçları

Arapların öncelikli hedefleri ülkelerinde reform yapılmasını istemeleriydi. Yani onlar, Osmanlıdan önceleri ayrılmak istemiyorlardı. Onların temel hedefleri reformlardı ve hatta saltanatı çok sert bir biçimde eleştirmelerine rağmen halifeye bağlılığını sürdürmüşlerdi²⁷⁰. Bununla birlikte yirminci yüzyılın başında 1908 ve 1918 arasında Jön Türkler iktidardayken Türk-Arap ilişkileri büyük bir sıkıntı çekti ve belirgin bir değişim geçirdi. Bu dönem içerisinde Araplar reform taleplerini sürdürdüler ancak bu reformların ana konusu kendi vilayetleri ve Osmanlı imparatorluğu çerçevesinde Arap özelliği idi. Tam Arap bağımsızlığı ve Arap ulusal egemenliği sonradan ortaya çıkan bir düşünceydi.

İstanbul’un bu olaylar karşısında sessizliği, Hicaz ayaklanmasını bastırmak için Şam’daki sistematik muadeleyle tezat halde bulunmaktaydı.²⁷¹ Şam’da yapılan bu ayaklanmalar biran önce etkisiz hale getirilmeliydi. Alman konsolosu Hicaz ayaklanmasının ilk günlerinde yolladığı bir raporda, yerel halkın Hüseyin’i bir kâhin olarak görmelerine rağmen Araplardan birinin çıkıp da Türk otoritesine meydan okumasında memnuniyet duyduklarını bildirmişti²⁷². Bu kent aynı zamanda Hicaz’a yolculuk sırasında hacıların ana buluşma merkezinden biriydi.

²⁷⁰ Zeine, *a.g.e.*, s. 77.

²⁷¹ Bayur, Yusuf Hikmet, “*Türk İnkılâp Tarihi*”, 3c Ankara, 1983, s.320.

²⁷² Zeine, *a.g.e.*, s.125.

Dolayısıyla basın yoluyla yapılan propaganda için İstanbul yerine Şam seçilmiş ve hükümetin yayın organı eş-şark burada basılmıştı²⁷³.

Şerif Hüseyin'in amacı Hicaz' da güçlenmekti. Arap Yarımadası'nki diğer otorite sahipleri pahasına gücünü arttırabildiğini göstermiş ve bağımsızlığını daha fazla vurgulamaya başlamıştı. Hüseyin, bu dönem içerisinde kendini "Arap ülkelerinin kralı" ilan etti. Ancak Şerif'in bu ilanına İngiltere karşı çıkmıştır. Bunun sebebi İngiltere'nin Fransa'ya olan yükümlülükleri ve savaşın ertesinde Arapların Bölgedeki siyasi planlarıydı²⁷⁴.

Savaş bilindiği üzere itilaf devletlerinin başarısı ile devam etmiştir. 1918 yılının Ekim ayına gelindiğinde savaşın sonucu hemen hemen belli olmuştu. İtilaf orduları Bulgar cephesinde elde ettikleri başarıların yanı sıra Suriye, Filistin ve Irak cephelerinde giriştikleri son saldırı ile sonuç açıkça belli olmaya başlamıştı.²⁷⁵ Bu gelişmeler karşısında başka çare kalmadığını gören hükümet de barış girişimlerini yoğunlaştırarak İngilizlerle irtibat kurmayı başarmıştır. 30 Ekim 1918'de 1. Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin mağlubiyetini tescil eden Mondros Mütarekesi imzalandı ve durum ertesi gün cephelerde çarpışmakta olan ordulara bildirilerek savaş durumuna son verildi.

²⁷³ Bayur, *a.g.e.*, s.321.

²⁷⁴ Kayalı, *a.g.e.*, s .224.

²⁷⁵ Bayur, *a.g.e.*, s.325

Savaş Arasında Osmanlı Devleti’nin Arapça Konuşulan Vilayetlerinin Durumu

a) Gizli anlaşmalar

b) ABD Cumhurbaşkanı W. Wilson’un 8 Ocak 1918’de ortaya koyduğu “14 Nokta” olmuştur.

Gizli anlaşmalarla Rusya’ya terk edilen bölgelerin durumu, bu ülkelerin savaştan çekilmesi ve Bolşevik rejiminin de bütün gizli anlaşmaları reddetmesi ile belirsizliğe sebep olduğunda “Milletlerin kendi kaderlerini tayin etmesi” ilkesi, çeşitli hırsların tatmini için yeterli bir gerekçe halini aldı²⁷⁶.

Şam’ın ve Suriye’nin geri kalan bölümlerinin İngiliz-Arap kuvvetleri tarafından Ekim 1918 de işgâl edilmesi ve ayın sonunda Osmanlı’nın Mondros Ateşkes anlaşmasıyla teslim olmasıyla birlikte İstanbul hükümeti’nin Arap vilayetlerindeki hâkimiyetini kaybettiği açığa çıktı. Arap bölgelerinin geleceği ise çok daha muğlâktı²⁷⁷. Osmanlı orduları geri çekilince eski müttefikler arasında çeşitli Arap hizipleri arasında, üstelik Araplar, İngiltere ve Fransa arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktığı anlaşıldı.

Bu olaylar yaşanırken 8 Ekim 1918 yılında İstanbul’daki Talat Paşa Hükümeti istifa etti. Ahmet İzzet Paşa’nın oluşturduğu yeni hükümet, Arap vilayetlerindeki sorunu çözmek için yeni bir yöntem oluşturulmuştu. Onlara göre Arap vilayetlerindeki sorun ancak Arapların milli iradesi ile çözülebilirdi. Buna göre Araplara iç işlerinde özerklik verilerek onların devlete bağlılığı sağlanacaktı. Onların bu önerisi Arap mebusanlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

²⁷⁶ Kılınçkaya,, *a.g.e.*, s.102.

²⁷⁷ Zeine, *a.g.e.*, s.107.

Özellikle bunlara bağılı olarak, Türk ve Arap mebuslar, Arap ve Türkleri birbirine bağlayan dini bağlara dikkat etmişlerdir²⁷⁸.

Arap hâkimiyetinin gerçekleşmesini engelleyen zorlukların farkında olmalı, Avrupa'nın ihtiraslarına karşı Türklerle ittifaka gitme eğilimini kuvvetlendirmişti.²⁷⁹ Avrupa'daki Osmanlı tebaası, Türklerle Araplar arasında iş birliğini yeniden sağlamak için çeşitli yollar aramışlar ve bunu yapmak için çeşitli planlar oluşturmuşlardır. Özellikle Avrupa'da bulunan Şekib Arslan gibi Osmanlılı Araplar, yabancı tehdidini göz önünde bulundurarak Osmanlı hanedanı altında siyasi birliğin gerekliliğine dikkat ettiler.

I.Dünya Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler

1.Dünya savaşının sonu gelmeden epey önce Cemal Paşa el altından Arap topraklarına dair İngiliz-Fransız anlaşmasını Faysal'a buyurmuş ve onu uzlaşmaya çağırmıştı. 1918 Yılıının yazında Cemal Paşa Şam ve Beyrut'tan seçtiği ileri gelen şahısları araya koyarak Arap milliyetçileri ile uzlaşmak için teşebbüslerini sürdürmüştür²⁸⁰.

1918 Yılıının Ağustos ayının sonlarına doğru Cemal Paşa ile temasa geçen Sait El- Cezayir'i, Türklerin Arap bağımsızlığını tanımaları şartı ile Türklerle Araplar arasında ayrı bir barış yapılması için aracılık rolünü üstlenmiştir.

Cemal Paşa'nın bu girişimleri bir süre sonra sonuç vermeye başlamıştır. Bu tarihlerde Suriye Valiliği'ne atanan Tahsin Bey'i "Buradaki merkeze talimat verilmesi" isteğiyle gönderdiği bir mektuptaki ibareler bunu doğrulamıştır.

²⁷⁸ Bayar, Celal, "*Ben de Yazdım*", C.1 İstanbul 1965, s.25.

²⁷⁹ Kılınçkaya,, *a.g.e.*, s.229.

²⁸⁰ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.113.

“Hama’da Faysal ile muharebeye çalışacağım, maksadım Tevhid-i İslam ilanı, hilafet gayesinde nazarı dikkat celbetmektir²⁸¹.”

“29 Ekim 1918 yılında Faysal’ın yönettiği Arap kuvvetleri Halep Şehrine girdikleri zaman durum bir hayli karışık halde bulunmaktaydı. Halep’teki Türk kuvvetlerinin geri çekilmeleri sırasında orduya karşı gösterilen aşırı düşmanlığın daha sonra Halep’te kalan Türklere yönelik hareketlere dönüşmesi Faysal’ın zamanında ve yerinde müdahaleleri ile önlendi²⁸².”

Görülen bu durumlar şunu gösteriyordu; Arap kuvvetleri Şam’a girmiş ve Faysal 5 Ekim de “Sultan Hüseyin” adına tam ve mutlak bağımsız bir meşruti Arap hükümetinin kurulduğunu ilan etmişti²⁸³. Bu durumda İngiliz Hükümeti babası Kral Hüseyin’i temsilen Faysal tarafından kurulacak bir Arap yönetimini tanımaya razıydı. Yani Türklerle Araplar arasında ayrı bir mütareke yapılması için artık çok geçti²⁸⁴.

4 Kasım 1918 yılında Türklerle Arapların mütarekenin imzalandığı ilk günlerde başka bir girişim hareketi de Katar’da ortaya çıktı. Burada bulunan 7. ordu karargâhına Çukurova’nın, Suriye’nin bir parçası olduğunu ve Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmesini tebliğe gelen İngiliz Heyeti ili birlikte olan Nuri Sait adında bir yüzbaşı aracılığıyla yapılan bu girişim, kolordu komutanı Ali Fuat Paşa tarafından şüpheli bulunduğu için ciddiye alınmamıştır²⁸⁵.

²⁸¹ Lewis, *a.g.e.*, s.105

²⁸² Lewis, *a.g.e.*, s.108

²⁸³ Zeine, Zeine N, “*Arap toprakları*”, Çev: Kemal Kahraman, İstanbul–1989 s.111.

²⁸⁴ Zeine, *a.g.e.*, s 111.

²⁸⁵ Cebesoy, Ali Fuat, “*Milli Mücadele Hatıraları*”, İstanbul 1953, s.28.

Osmanlı devleti'nin Suriye'deki hâkimiyeti 30 Eylül 1918 yılında sona erdi ve hemen sonrasında Hicaz Kralı Hüseyin'in hâkimiyetini temsil eden Arap Bayrağı Hükümet konağına çekildi. Ertesi gün Nuri Sait komutasındaki Arap Birlikleri İngiliz kuvvetleri ile birlikte Şam'a girdiler²⁸⁶. Muhammed Said El-Cezayiri başkanlığında oluşturulan bir komite gerekli hazırlıkları yaparak Faysal'ı karşıladı. Şükrü Paşa El- Eyyubi, Şam Askeri Valiliği'ne tayin edildi. Türk kuvvetleri 30 Eylül'de Beyrut'tan çıkmışlardı. Emir Said, 1 Ekim 1918 yılında buradaki Ömer Bey El- Dauk'a gönderdiği bir telgrafta Beyrut'ta bulunan Haşimi yönetiminin kurulmasını kabul etti. Onun yaptığı bu teklif kabul edilince Beyrut'ta Haşimi yönetimi kurulmuş oluyordu²⁸⁷. 3 Ekim 1918 de Faysal, Arap kuvvetlerinin başında Şam'a girdi ve 5 Ekim'de de "bütün Suriye Halkına" başlığıyla ilk resmi bildirisini yayınlarak Suriye'de Arap Askeri Yönetimi'nin kurulduğunu duyurdu²⁸⁸. Arap Meşrutî Yönetimi'nin başına Ali Rıza Paşa El-Ruhkabi getirildi. Bu hükümet, Ürdün nehrinin doğusunda kalan bölgede, Akabe'den itibaren Maan ve Şam dâhil olmak üzere egemen olacaktır.

Lübnan bir haftalık Arap Yönetiminden sonra 8 Ekim'de İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildi. İşgalde birkaç gün sonra Lübnan'a Fransa askeri Valisi olarak tayin edilen Albay Piepape, işgalin geçici olduğunu, Lübnan İdare Meclisi'ni yeniden kurmakta olduğunu, Lübnan'ın Fransız Cumhuriyeti'nin koruması altında bağımsızlığını tekrar kazanacağını duyurdu²⁸⁹.

²⁸⁶ Zeine, *a.g.e.*, s.26.

²⁸⁷ Kurşun, *a.g.e.*, s.109.

²⁸⁸ Zeine, *a.g.*, *a.g. e* s 27.

²⁸⁹ Kılıçkaya, *a.g.e.*, s 26.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Arap topraklarında artık yabancı devletlerin bayrakları dalgalanmaktaydı. Osmanlı'nın burada gücü tamamen tükenmişti. Burada işgaller de artmaya başladı. İşgaller ve bunlardan sonra ortaya çıkan gelişmeler, Faysal'ın 1918 yılının Ağustosunda açığa vurduğu geleceğe yönelik tehlikeler bunu çok iyi bir şekilde vurgulamaktadır.²⁹⁰ Halkların gelenek ve isteklerine uygun özerk mahalli topluluklarından oluşan bir federasyon durumunda olacak Suriye'nin bağımsızlık hakkını Fransa tanıyacaktır. Fransa Suriye'nin bağımsızlık çabasına maddi ve manevi destek vermeye hazırdır. Eksalansların da kabul ettiği gibi Fransa, Suriye'den pek çok danışman yardımı sunabilecek ehliyetli bir güçtür.

Bunun üzerine bu durumdan yani mektuptan Memnun olan Faysal da Clemenceav'ya gönderdiği mektupta bu memnuniyetini dile getirmiştir. Bu mektupta Faysal;

Fransa halkıyla Suriyeliler arasında var olan derin sempati ve bizi ilgilendiren noktalarda tam bir anlayışa varmak ihtiyacındayız. Faysal ayrıca gönderdiği mektupta bölge halkının ülkelerinin geleceği konusundaki düşüncelerini öğrenmek üzere Suriye'ye bir soruşturma komisyonu göndermesi fikrini ilk defa teklif eden kimse olmasından ötürü Fransız başkanı Clemencuau'ya teşekkür de etmektedir. Böylece Fransa başbakanı ile Faysal arasında anlaşma sağlanmış oluyordu. Faysal ile Fransa başbakanı Clemenceau arasındaki bu anlaşma İngiltere'yi çok rahatsız etmişti. Özellikle İngiltere yaptığı girişimlerle Faysal'ın Paris'ten eli boş dönmesine sebep olmuştu.²⁹¹ İngiltere'nin müdahalesi

²⁹⁰ Mardin, *a.g.e.*, s.110.

²⁹¹ Zeine, *a.g.e.*, s.118.

ile umduğunu bulamayan Faysal Paris'e dönmek zorunda kalmıştı. Faysal Suriye'ye döndükten sonra hemen girişimlerine başlamıştır. Faysal'ın önünde çözmesi gereken dört önemli mesele bulunmaktaydı.

Bu meseleler şunlardır²⁹²:

- a) Paris'ten pek iç açıcı haberler almayan Arap kamuoyunun teskin edilmesi
- b) Paris'ten Suriye'ye gelecek olan komisyon üyelerini etkilemek amacıyla yapılacak organizasyonlar.
- c) Sicket-Picot antlaşmasının uygulanmasına karşı Amerikan muhalefетinin sürmesini sağlamak
- d) İngilizlerin kendilerini yalnız bırakmalarını önlemek
- e) Olası Fransız işgalini mümkün olduğu kadar geciktirmek²⁹³.

Bunlarla uğraşan Faysal aynı zamanda Suriye'de bulunan mahalli siyasi liderler tarafından da sıkıştırılmaktaydı. Faysal, kendisini sıkıştıran bu liderlere açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır. Ancak Faysal'ın bütün bu girişimleri Suriye'de kendisine karşı genel bir tepkinin doğmasını ve aleyhinde gösteriler yapılmasını engelliyememiştir. Bu gösteriler zamanla artmış ancak, denetim altına alınamamıştır²⁹⁴.

²⁹² Antonius, *a.g.e.*, s. 287.

²⁹³ Antonius, *a.g.e.*, s.288.

²⁹⁴ Mardin, *a.g.e.*, s.122.

3.11.Suriye Kongresi

Tezimizin buraya kadar olan kısmında Arapların, batı devletlerinin etkisiyle olan ayaklanmalardan ve Osmanlıdan kopma nedenlerinden bahsettik. Bu ayaklanmaların çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi de baştan beri anlattığımız gibi milliyetçilik hareketleriydi. Milliyetçilik Müslümanlar arasında başlangıçta bir aydın olarak ortaya çıkmıştı. Özellikle Pan Arap idealiyle yola çıkan Arap milliyetçileri, büyük çoğunluğu genç subaylardan oluşuyordu ve özellikle bu harekete katılanlar alt sınıflardan gelmekteydi.. Tabî ki tezimizin asıl konusunu teşkil eden cemiyetlerin yapılmasında etkili olanlar çoğunlukla bu genç subaylar ve Avrupa’da eğitim görmüş öğrencilerdir. Cemiyetlerin Araplar açısından en önemli sonucu şu olmuştur. Bu cemiyetler, Araplar arasında milli duyguların oluşmasını sağlamıştır. Milli duyguların etkisiyle ayaklanan Araplar özellikle sömürgeleşimin etkisinde buralarda çalışmalar yapan sömürge devletlerin etkisiyle de iyice Osmanlıdan kopma noktasına gelmişlerdir. Özellikle de 1916 yılından önce Türk- Arap konfederasyonunun durumunda etkili olan Arap cemiyetleri bu safhada Arapların hak arama yolunda çabalarının yollarını açmışlardır²⁹⁵.

I. Dünya savaşından yenik çıkan Osmanlı hemen hemen her yerde olduğu gibi Arap bölgelerindeki egemenliğini ed yitirmişti. Osmanlı’nın gücünün artık tamamen bittiğini gören Arap Cemiyetleri, daha önceki oluşturdukları planları uygulama yoluna gitmişlerdir²⁹⁶.

²⁹⁵ Kılınçkaya , *a.g.e.*, s.138.

²⁹⁶ Zeine, *a.g.e.*, s. 87–88.

Osmanlı devleti, bu vilayetlerde egemenliğini sürdürme çabasındaydı. Yani Osmanlı Arap vilayetlerinde yeniden güçlü olmak istemekteydi. Ancak bu artık imkânsızdı. Özellikle batılı sömürgeci devletler, Arap bölgelerinde hâkimiyetini güçlendirmek için propagandalara çalışmalarına büyük önem vermişlerdir²⁹⁷. Bunu yapmak içinde özellikle din faktörünü çok etkili biçimde kullanmışlardır²⁹⁸. Anladığımız kadarıyla bunda büyük ölçüde başarılı olmuşlardır.

Şimdi Arap vilayetlerinin durumunu gözden geçirelim.

Birinci Dünya savaşından sonra Irak'ta gizli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler şunlardır²⁹⁹:

- a) El- Nahde'ül İslamiye Cemiyeti
- b) El-Camiat'ül Vatanîye El- İslamiye-Kerbela
- c) Haras-El İstiklal- Bağdat

Hasas El-İstiklal Cemiyeti'nin Irak dışındaki merkezleri şunlardır;

- a) Hile
- b) Kut
- c) Kerbela
- d) Necef

Irakta bu cemiyetler varlığını sürdürmeye çalışırken İngiltere Iraktaki olaylara müdahale etmeye başlamıştır. İngiltere bunu yapmak için Irak'ta bulunan Arnold Wilson'u görevlendirmiştir.³⁰⁰ Wilson'un çözmesi gereken üç sorun bulunmaktaydı.

²⁹⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.135.

²⁹⁸ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s 141.

²⁹⁹ Lewis, *a.g.e.*, s.1235.

³⁰⁰ Kurşun, *a.g.e.*, s 135.

Bu sorunlar şunlardır.

- a) İngiliz himayesi altında Musul'u da içine alan bağımsız bir Irak devletinin kurulması taraftar bulur ve bu devlet desteklenir mi?
- b) Kurulacak olan bu devlet bir Arap emiri tarafından yönetilebilir mi?
- c) Bu Arap emiri için kim tercih edilmelidir³⁰¹?

Arnold Wilson'un aradığı bu soruların cevabı kısa sürede bulunmuş ve şu sonuca ulaşmıştır. Buna göre, alınan sonuç çoğunlukla olumlu olmuştur. Irak'ta ki halkın büyük bir kısmı Irak'ta Arap bir emirin yönetimi altında bir krallığın kurulmasını istemekteydi. Oysaki Osmanlı devletinin eline ulaşan bilgiler bunun doğru olmadığını bize göstermektedir. Halkın büyük bir kısmı İngiltere'nin buradaki varlığından rahatsız durumdadır ve buralarda yeniden Osmanlı devletinin varlığını istediğini göstermektedir³⁰². Hatta edindiğimiz bilgilere göre Irak halkının büyük bir kısmı İngiltere'nin burada oluşturmak istediği plebisite karşıdır. Bu durum halkı büyük ölçüde rahatsız etmektedir.

³⁰¹ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.43.

³⁰² Zeine, , *a.g.e.*, s.144.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı güçler karşısında sürekli askerî mağlubiyetler alarak iyice gerilemesiyle, bu devletler kendi çıkarları açısından çok önem verdikleri Ortadoğu ve Yakındoğu'ya çeşitli yollarla sızmaya çalışmışlardır. Bu sızma faaliyetleri gerek ticarî gerekse eğitim ve misyonerlik faaliyetleriyle gerçekleşmiştir. Misyonerlik faaliyetleri paralelinde açılan okullarda eğitilen Hıristiyan Araplar, Avrupa'da Fransız İhtilâli ile yayılan özgürlükçü ve milliyetçi fikirlerin etkisiyle Türk idaresinden ayrılmak için çeşitli cemiyetler kurarak mücadeleye girişmişlerdir. Bu esnada Müslüman Araplar ise Türk idaresinden kurtulmak yerine idarî sistemin ve dinî düşüncenin ıslahı ve yeniden yapılandırılması yönünde faaliyetler göstermişlerdir. İttihatçıların devleti merkezîleştirerek kurtarma hedefi Araplar arasında "Türkçülük" politikası olarak algılanmış ve bu döneme kadar birlikte imparatorluğu kurtarmak için çözümler arayan Müslüman Arap aydın ve liderleri arasında, bundan sonra nisbî olarak ayrılıkçı hareket ve düşüncelerin arttığı görülmüştür. Bu arada başından beri yabancı ülkelerden bağımsızlık için destek arayan Mekke Emiri Şerif Hüseyin de aradığı fırsatı I. Dünya Savaşı sırasında bulmuştur.

Savaş sırasında bağımsızlık için askerî ve maddî yardım karşılığında İngilizlerle bir olup Şerif Hüseyin liderliğinde ayaklanan Araplar, çok geçmeden Balfour Deklarasyonu ve gizli Sykes-Picot Anlaşması'nın açığa çıkmasıyla kandırıldıklarını anlamışlardır. Fakat geri dönüşü olmayan bu aşamadan sonra Araplar, savaştan galip çıkan Fransız ve İngilizlerin manda sisteminde bir süre yaşamak zorunda kalmışlardır.

Sömürgeci güçlerin 1940'lerden itibaren sömürgelerini tasfiye sürecini başlatmalarıyla, Araplar da ancak bu dönemde mandacı ülkelerin işgal ettikleri yerlerdeki çıkarlarını sağlamlaştırmaları sonrasında, bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

KAYNAKLAR

ESERLER

ARŞİVLER

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ(BBA), İSTANBUL

BABIÂLÎ EVRAK ODASI(BEO)

108–114(Dâhiliye giden) 1325–1329

75(Dâhiliye gelen) 1325

740/40//2 Mekke-i Mükkereme giden

526, 527 Meclis-i Mebusan (gelen-giden)

GAZETELER

Şura-yı Ümmet

Takvim-i Vekayi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

MECLİS ZABITLARI

(Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri 1908–1912)

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Akçakayalıoğlu, Cihat; *Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı*

Yönleriyle, Ankara 1998.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Yayına Hazırlayan: Enver Ziya Karal,

Ankara 1967.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1983

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara–1975

Antonious, George, *The Arab Awakeninig* Beirut–1938

- Armaoğlu, Fahir; *XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi*
- Arsel, İlhan, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul–1977
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk* İstanbul–1980
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra, 1983
- Antionius, George, *The Arab Awakening: The of the Story Arab Arab Nationalism Movement*, Newyork, 1979
- Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk 'ün Hatıraları*, Ankara-1965
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, C-I-İstanbul–1965
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk 'ün Hayatı ve Eserleri*, Ankara–1990
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, C.II, K.III ve C.III, K.I, Ankara–1991.
- Bedevisi, Rıfaa bin, *Seyahatname-i Rifaa, Tercüme eden: Rüstem Besim*, Mısır–1839
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu 'da*, Ankara–1959
- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara-1983
- Braduel, Fernard, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, C.I-1989
- Burçak, Rıfkı Salim, *Türk, Rus ve İngiliz Münasebetleri*, Ankara-1964
- El-Azami, Ahmet İzzet, *El-Kaziyye El-Arabiyye*, Bağdat–1932
- Cebesoy, Ali Fuat; *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul–1953
- Clevand, William L. *The Making Of An Arab Natinoalist; Ottomanism And Arabism In Life Of Satı al-Husari*, Princepton-1971

- Cemal Paşa, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Behçet Cemal, İstanbul-1977(2)
- Cevdet Paşa; *Tezahir*, C.I, Yayına Hazırlayan: Cavit Baysun, Ankara-1986(2)
- Çağatay, Neşet; *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara-1985
- Dawn, Ernest C., *From Ottomanism To Arabism*, Chicago-1973
- Demiray, Tahsin; *Canlı Türkler*, C.I, İstanbul-1944
- Dodwell, Henry, *The Founder Of Modern Egiypt A Study Of Muhammad Ali*, Cambridge-1931
- Emerson, Rupert, *Sömürgelerin Ulusallaşması*, Çeviren:Türkkaya Ataöv, Ankara-1966
- Hourani, Albert; *The Arab Awakening; Forty Yeres After , Emergence of the Modern middle East*, London,-1970
- Karal, Enver Ziya; *Osmanlyı Tarihi*, c.8 Ankara-1962
- Kayalı, Hasan; *Jön Türkler ve Araplar*, Ankara- 1998
- Kurşun, Zekeriya; *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul-1992
- Kodaman, Bayram, *Şark Meselesinin Işığı Altında II.Abdülhamit 'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul-1983
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele 1908-1918* İstanbul-1959
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi,1908-1918* Ankara-1982
- Landen, Robert, G.*The Emergence Of Modern Middle East, Selected Works*, Newyork-1970

- Lawrence, T.E., *Seven Pillars Of Wisdom*, Newyork-1962
- Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, Çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul–1976
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye 'nin Doğuşu*. Çeviren; Metin Kırıatlı, Ankara–1984(4)
- Mardin, Şerif, *İdeoloji*, Ankara–1980(2)
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İstanbul–1983
- Mardin, Şerif, *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri* İstanbul–1983
- Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, İstanbul-1979
- Okçu, Yahya, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Sina Filistin Cephesi, C.IV, K.I-II, Ankara–1979
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul-1987
- Ortaylı, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul-1983
- Öke, Mim Kemal, *İngiltere 'nin Güneydoğu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C.Noel 'in Faaliyetleri*, Ankara-1988
- Ökse, Necati, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara-1988
- Saab, Hasan, *The Arab Federalist Of Otoman Empire*, Djambattan-1958
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, Ankara-1984
- Shaw, Stanford J, *History of the Otoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge, 1975
- Saral, Hulki, *Türk İstiklal Harbi IV. Güney Cephesi*, Ankara-1966
- Sarınay, Yusuf, *Atatürk 'ün Millet Ve Milliyetçilik Anlayışı*, Ankara–1990

Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele 'de Kuruluşlar*, Ankara-1988

Tıbbi, Basam, *Arab Nationalism: A Critical Enquiry* Çev.Peter Slugget,
Newyork-1990

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye 'de Siyasal Partiler*, C-I, İkinci Meşrutiyet
Dönemi, İstanbul-
1988

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükkereme Emirleri*, Ankara–1972.

Zeine, N.Zeine, *The Emergance of Arab Nationalism*, Newyork, 1982 (İlk
Baskı:1958)

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı güçler karşısında sürekli askerî mağlubiyetler alarak iyice gerilemesiyle, bu devletler kendi çıkarları açısından çok önem verdikleri Ortadoğu ve Yakındoğu'ya çeşitli yollarla sızmaya çalışmışlardır. Bu sızma faaliyetleri gerek ticarî gerekse eğitim ve misyonerlik faaliyetleriyle gerçekleşmiştir. Misyonerlik faaliyetleri paralelinde açılan okullarda eğitilen Hıristiyan Araplar, Avrupa'da Fransız İhtilâli ile yayılan özgürlükçü ve milliyetçi fikirlerin etkisiyle Türk idaresinden ayrılmak için çeşitli cemiyetler kurarak mücadeleye girişmişlerdir. Bu esnada Müslüman Araplar ise, Türk idaresinden kurtulmak yerine, idarî sistemin ve dinî düşüncenin ıslahı ve yeniden yapılandırılması yönünde faaliyetler göstermişlerdir. İttihatçıların devleti merkezîleştirerek kurtarma hedefi Araplar arasında "Türkçülük" politikası olarak algılanmış ve bu döneme kadar birlikte imparatorluğu kurtarmak için çözümler arayan Müslüman Arap aydın ve liderleri arasında, bundan sonra nisbî olarak ayrılıkçı hareket ve düşüncelerin arttığı görülmüştür. Bu arada başından beri yabancı ülkelerden bağımsızlık için destek arayan Mekke Emiri Şerif Hüseyin de aradığı fırsatı I. Dünya Savaşı sırasında bulmuştur.

Savaş sırasında bağımsızlık için askerî ve maddî yardım karşılığında İngilizlerle bir olup Şerif Hüseyin liderliğinde ayaklanan Araplar, çok geçmeden Balfour Deklarasyonu ve gizli Sykes-Picot Anlaşması'nın açığa çıkmasıyla kandırıldıklarını anlamışlardır. Fakat geri dönüşü olmayan bu aşamadan sonra Araplar, savaştan galip çıkan Fransız ve İngilizlerin manda sisteminde bir süre yaşamak zorunda kalmışlardır.

Sömürgeci güçlerin 1940'lardan itibaren sömürgelerini tasfiye sürecini başlatmalarıyla, Araplar da ancak bu dönemde mandacı ülkelerin işgal ettikleri yerlerdeki çıkarlarını sağlamlaştırmaları sonrasında, bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

ABSTRACT

From the XVIII century The Ottoman Empire deteriorated because of continuous military defeats against European powers, these states tried to infiltrate the Middle East and Near East in various ways in terms of their own interests. This infiltration of commercial activities as well as educational and missionary activities have been realized. Liberal and nationalist ideas spread by the French Revolution in Europe and Christian arabs who were trained in the schools established in line with the missionary activities, due to the fight against the Turkish governance attempted to leave the setting up of various societies. In the meantime, the Muslim Arabs, rather than get rid of the Turkish governance system and showed that the activities of religious thought in the direction of improvement and restructuring. Unionists in the recovery goal of centralizing the state of the Arabs perceived as a policy of "Turkism", until this time looking for solutions to save the empire of the Muslim Arab intellectuals and leaders, the separatist movement and thought it was observed that the relative. In the meantime, Emir of Mecca Sharif Hussein I who were looking for support for independence from foreign countries since the beginning, found the opportunity during World War I. During the war for independence, Arabs allied with the British in exchange for military and financial assistance who revolted under the leadership of Sheriff Hussein, but Balfour Declaration and the secret Sykes-Picot Agreement realized

that they were deceived. However, after this stage, the Arabs had to live under the winner of the French and the British Mandate system for a while. Colonies from the 1940s launched the process of liquidation of the colonial powers, the Arabs, but after this period, the mandatory strengthen their countries' interests in occupied areas, have achieved their independence.